

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.

Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als maker: E.S. van der Heide / Theologische Universiteit Apeldoorn

TOT WIE WIJ BIDDEN

MASTERSCRIPTIE

Een kwalitatief onderzoek naar de godsbeelden die af te leiden zijn uit het vrije gebed in de eredienst van de CGK.

Errit van der Heide

Theologische Universiteit
Apeldoorn

Begeleider: Prof. Dr. M.J. Kater
Hoofdvak: Praktische Theologie

Inhoud

1.	Inleiding	6
	1.1 Algemeen	6
	1.2 Relevantie	6
5	1.3 Methodiek	6
	1.4 Hoofdvraag en deelvragen	7
	1.5 Ethische verantwoording	8
2.	Theologische reflectie op het gebed en analyse van het gebed	10
2.1	De theologische reflectie van dr. F.G. Immink op het gebed	11
10	2.1.1. Inleiding	11
	2.1.2. Vanuit de bidder naar God toe	12
	2.1.2.1. Is bidden zinloos?	12
	2.1.2.2. De zin van het gebed	13
	2.1.2.3. Asymmetrie én wederkerigheid	14
15	2.1.2.4. Subjectiviteit	15
	2.1.3. Van God naar de mens	16
	2.1.3.1. Triniteit en gebed	16
	2.1.3.2. De Vader en het gebed	16
	2.1.3.3. De Zoon en het gebed	17
20	2.1.3.4. De Heilige Geest en het gebed	18
	2.1.4. Samenvatting	19
2.2.	De theologische doordenking van het godsbegrip aan de hand van het Onze Vader door prof. Dr. J. Muis	20
	2.2.1. Inleiding	20
25	2.2.2. Spreken over God	20
	2.2.2.1. Structuur van het christelijk spreken over God	20
	2.2.2.2. Het geloofskarakter van het spreken over God	21

	2.2.2.3. De grond van het christelijk spreken over God	22
	2.2.3. Begrip van God	24
	2.2.3.1. Metaforisch en letterlijk spreken over God	24
	2.2.3.2. Bijbelse namen voor God	25
5	2.2.3.4. Denken over God	29
	2.2.3.5. Kenmerken van God	32
	2.2.4. Samenvatting	37
	2.3. De filosofische reflectie op de handelingen in de liturgie door N. Wolterstorff	38
	2.3.1. Inleiding	38
10	2.3.1.1. Het project: liturgische theologie	38
	2.3.1.2. God als Aanbiddenswaardige	40
	2.3.1.3. God als Kwetsbare	41
	2.3.1.4. God als deelnemer in onderlinge aanspraak	42
	2.3.1.5. God als Luisteraar	43
15	2.3.1.6. Wat zeggen we als we zeggen dat God luistert?	43
	2.3.1.7. God als welwillende Hoorder	44
	2.3.1.8. God als Iemand die spreekt.	45
	2.3.1.9. De impliciete Godsvoorstelling van de eucharistie/avondmaal	47
	2.3.2. Samenvatting	47
20	2.4. Evaluatie	49
	1.4.1. Immink	49
	2.4.2. Wolterstorff	50
	2.4.3. Muis	51
	2.5. Methode voor gebedsanalyse	53
25	2.5.1. Algemeen	53
	2.5.2. Vragen voor de analyse	54
	2.5.2.1. Hoe wordt God aangesproken?	54

	2.5.2.2. Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?	55
	2.5.2.3. Wat is het doel van het gebed?	57
	2.5.2.4. Samenvatting	58
	3. Analyse gebeden CGK 1 en 2	60
5	3.1 Inleiding	60
	3.2. CGK 1	60
	3.2.1. Observatie en registratie	60
	3.2.2. Weergave van het godsbeeld	66
	3.2.3. Controle door analyse derde dienst	67
10	3.1.4. Conclusie	73
	3.3. CGK 2	74
	3.3.1. Observatie en registratie	74
	3.3.2. Weergave van het godsbeeld	79
	3.3.3. Controle door analyse derde dienst	81
15	3.3.4 Conclusie	88
	4. Analyse gebeden CGK 3 en 4	90
	4.1 Inleiding	90
	4.2 CGK 3	90
	4.2.1. Observatie en registratie	90
20	4.2.2. Weergave van het godsbeeld	96
	4.2.3. Controle door analyse derde dienst	97
	3.3.4 Conclusie	103
	4.3 CGK 4	105
	4.3.1. Observatie en registratie	105
25	4.3.2. Weergave van het godsbeeld	110
	4.3.3. Controle door analyse derde dienst	111
	4.3.4. Conclusie	119

	5. Analyse gebeden CGK 5 en 6	121
	5.1 Inleiding	121
	5.2 CGK 5	121
	5.2.1. Observatie en registratie	121
5	5.2.2. Weergave van het godsbeeld	126
	5.2.3. Controle door analyse derde dienst	127
	5.2.4 Conclusie	131
	5.3 CGK 6	133
	5.3.1. Observatie en registratie	133
10	5.3.3. Controle door analyse derde dienst	139
	5.3.4 Conclusie	146
	6. Conclusie	147
	6.1 Eindvergelijking	147
	6.2. Disclaimer	150
15	6.3. Aanzetten voor vervolgonderzoek	151
	Literatuurlijst	1

1. Inleiding

1.1 Algemeen

Binnen de liturgie van een kerkdienst spreekt God en wordt God ter sprake gebracht. In de preek spreekt de predikant namens God over wie God is en over Zijn daden. In het
5 gebed spreekt de predikant tót God. In theologisch onderzoek zijn preken van verschillende theologen en/of predikanten vaak object van onderzoek. Door middel van preekanalyse tracht men te achterhalen wat de visie van de predikant is op een bepaald onderwerp, bijvoorbeeld zijn visie op de rechtvaardiging of zijn visie op de hel. Het analyseren van gebeden gebeurt niet op dezelfde schaal als het analyseren van prediking.
10 Onderzoek naar het godsbeeld in de gebeden door gebedsanalyse is helemaal schaars. Dit onderzoek wil in deze leemte voorzien.

1.2 Relevantie

Het voorzien in de leemte van het onderzoek op gebedsanalyse is het eerste punt van relevantie.
15 Een tweede punt van relevantie is het gevaar van onjuistheden of eenzijdigheden in het godsbeeld van het vrije gebed. De predikant spreekt in de eredienst meerdere gebeden uit. De gebeden kunnen in twee categorieën worden ingedeeld: formuliergebeden en vrije gebeden. De formuliergebeden zijn (grotendeels) vastgelegd op papier en zouden kunnen worden voorgelezen, het vrije gebed ligt niet vast. De formuliergebeden zijn bewust en
20 zorgvuldig samengesteld terwijl het vrije gebed een meer spontaan karakter draagt. Hieraan inherent is dat het vrije gebed gevoeliger is voor onbedachtzaamheden dan de formuliergebeden. De biddende mens speelt daarin een belangrijke rol. Het is mogelijk dat het gebed eenzijdig is qua godsbeeld. Ervan uitgaande dat het gebed ook vormend is voor de gemeente is het daarom van belang om in beeld te krijgen wat er in het gebed
25 gezegd wordt over wie God is.

1.3 Methodiek

De aard van het onderzoek is een kwalitatief onderzoek binnen de praktische theologie toegespitst op de praktijk van het gebed. Er is op dit moment geen sprake van een uitgekristalliseerde methode voor het analyseren van gebeden. Daarom wordt in dit
30 onderzoek allereerst gepoogd te komen tot een methode die geschikt is om gebeden te analyseren op het aspect van het godsbeeld.

Om een methode voor gebedsanalyse samen te stellen wordt er gebruik gemaakt van de inzichten van drie deskundigen op de verschillende vakgebieden van de praktische theologie, de dogmatiek en de filosofie. Respectievelijk is er gekozen voor praktisch theoloog dr. F.G. Immink, dogmaticus prof. Dr. J. Muis en filosoof prof. Dr. N. Wolterstorff.

5 Deze drie deskundigen hebben recent een theologische reflectie op het gebed gepubliceerd.

Het onderzoek richt zich op de praktijk van het gebed in de eredienst van zes verschillende predikanten met een eigen gemeente binnen de CGK. Er is bewust gekozen om geen gebruik te maken van gastpredikanten omdat zij doorgaans, in tegenstelling tot
10 een eigen predikant van een gemeente, wat verder van de gemeente afstaan. Van elke voorganger worden drie verschillende erediensten beluisterd, waarbij de focus ligt op het vrije gebed. De erediensten die worden gebruikt voor het onderzoek zijn zo gekozen dat ze zoveel mogelijk op dezelfde zondagen zijn uitgesproken. Op deze manier blijven er veel factoren gelijk: de gemeente, de voorganger en de actualiteit. Dit onderzoek maakt
15 gebruik van de diensten na Pasen en vóór Hemelvaart in de maanden april en mei. De zes predikanten worden gekozen aan de hand van de gebruikelijke orde van dienst. De concrete gegevens van de gebruikte Bijbelvertaling en de geboden ruimte voor de liederen voor gemeentezang vormen het onderscheidende kader. Er worden twee gemeentes gekozen die de Statenvertaling gebruiken als kanselbijbel en die voor de
20 gemeentezang gebruik maken van de berijming van 1773. Er worden twee gemeentes gekozen die de Herziene Statenvertaling gebruiken als kanselbijbel en die voor de gemeentezang gebruik maken van het Liedboek voor de Kerken en/of de liedbundel Weerklank. En er worden twee gemeentes gekozen die de Nieuwe Bijbelvertaling gebruiken als kanselbijbel en die voor de gemeentezang weinig tot geen restricties
25 kennen in de liedkeuze.

1.4 Hoofdvraag en deelvragen

Dit onderzoek spitst zich toe op de hoofdvraag: 'Hoe verhouden de godsbeelden die te herkennen zijn in vrije gebeden die zijn uitgesproken in de erediensten van de Christelijke Gereformeerde Kerken zich tot de theoretische reflectie op het gebed van F.G.
30 Immink, J. Muis en N. Wolterstorff?'

Door de beantwoording van de volgende deelvragen zal in dit onderzoek de hoofdvraag worden beantwoord:

1. Hoe verhouden de godsbeelden zich tot de gebeden in de eredienst volgens G. Immink, N. Wolterstorff en J. Muis?
- 5 2. Hoe kunnen godsbeelden worden herkend in de gebeden van de eredienst?
3. Welke godsbeelden zijn te herkennen in de gebeden van de eredienst in een CGK-gemeente met een progressieve orde van dienst (Typering: NBV en vrije liedkeuze)
- 10 4. Welke godsbeelden zijn te herkennen in de gebeden van de eredienst in een CGK-gemeente met een klassieke orde van dienst (Typering: SV en 1773)
5. Welke godsbeelden zijn te herkennen in de gebeden van de eredienst in een CGK-gemeente met een algemene orde van dienst (Typering: HSV en LvdK/Weerklank)

1.5 Ethische verantwoording

15 Het gebed is een intieme geloofspraktijk. Het is denkbaar dat gelovigen het analyseren van gebeden ongepast vinden bij een dergelijke intieme geloofspraktijk. Dit in ogeschouw nemend is het belangrijk om oog te hebben voor het belang het onderzoek en het belang van de betrokkenen van het onderzoek.

Het belang van dit onderzoek ligt met name op het niveau van de wetenschappelijke
20 relevantie. Er is nog weinig onderzoek gedaan door middel van het analyseren van gebeden in combinatie met godsbeeld. Daarnaast is dit onderzoek ook relevant voor voorgangers, theologiestudenten en iedereen die wel eens een gebed uitspreekt in de eredienst. Dit onderzoek zet namelijk aan tot een verdere doordenking van de verbinding tussen liturgie en theologie. Het doel van dit onderzoek is niet om het gebed van een
25 predikant te bekritisieren maar om het gebed te analyseren. De uitkomst van het onderzoek zal dan ook niet de beoordeling zijn van het gebed maar de weergave van de godsbeelden die uit de gebeden naar voren komen. Vervolgens zullen de onderlinge verhoudingen van de godsbeelden in kaart worden gebracht.

De belangen van de betrokkenen van het onderzoek worden zoveel mogelijk
30 gewaarborgd door hen te anonimiseren. De predikanten wiens gebeden geanalyseerd worden in dit onderzoek worden niet om toestemming gevraagd. De diensten die gebruikt worden voor dit onderzoek zijn openbaar toegankelijk en vanuit de kerkelijke

gemeente zelf gepubliceerd voor gebruik. Er wordt gebruik gemaakt van de volgende websites om de diensten te beluisteren: www.kerkomroep.nl, www.kerkdienstgemist.nl en www.youtube.com. Zowel de predikanten als de personen die in het gebed worden genoemd worden volledig geanonimiseerd zodat zij niet herleidbaar zijn. Na afloop van het onderzoek worden de betrokken predikanten niet op de hoogte gebracht van het onderzoek. De gebruikte opnames worden gearhiveerd en bewaard door de TUA (Theologische Universiteit Apeldoorn). Dat geldt eveneens voor de verbatimverslagen van deze gebeden.

2. Theologische reflectie op het gebed en analyse van het gebed

De predikant die een vrij gebed uitspreekt heeft een eigen beeld van God. In de eredienst spreekt hij in het vrije gebed namens de gemeente.¹ Het is niet het doel van dit onderzoek om het godsbeeld van de predikant te achterhalen of te verifiëren. Het doel van dit onderzoek is om een godsbeeld te construeren aan de hand van het uitgesproken gebed. Welk godsbeeld komt er naar voren door de vrije gebeden op het aspect van het godsbeeld te analyseren? Er is op het gebied van gebedsanalyse nog weinig onderzoek gedaan. Drie wetenschappers hebben recent gepubliceerd over de combinatie van gebed en godsbeeld. Deze drie wetenschappers zijn dr. F.G. Immink, prof. Dr. J. Muis en prof. Dr. N. Wolterstorff. De bijdrage van Immink ligt op het gebied van de praktische theologie, de bijdrage van Muis op het gebied van de dogmatiek en de bijdrage van Wolterstorff op het gebied van de filosofie. In grove lijnen ligt bij Immink het accent op de biddende mens, bij Muis op het godsbeeld en bij Wolterstorff op de filosofische implicaties in het gebed.

Dr. F.G. Immink is als emeritus-hoogleraar Praktische Theologie verbonden aan de Protestants Theologische Universiteit. Hij heeft zich intensief bezonnen op verschillende geloofspraktijken. Immink heeft onder andere gepubliceerd over de prediking, de kerkdienst en over het gebed.² In het boek *Bidden in het besef van Gods tegenwoordigheid* geeft hij zijn theologische reflectie op het gebed weer. Hij wil vooral expliciet aandacht geven aan het aspect van de biddende mens zelf in het gebed.

Prof. Dr. J. Muis is als emeritus-hoogleraar verbonden de Protestantse Theologische Universiteit van Amsterdam. Zijn recente onderzoek richt zich op het Bijbels spreken over God en daarbij op Bijbelse hermeneutiek, theologische epistemologie en de eigenschappen van God. In 2016 publiceerde hij het boek *Onze Vader, Christelijk spreken over God*. In zijn eigen woorden gaat Muis in dit boek op zoek naar een 'Bijbels vernieuwde en eigentijdse godsleer'.³ Hiervoor neemt hij het gebed van de Here Jezus als leidraad: het Onze Vader. De reflecties van Muis vertrekken bij de omgang met God zoals die in het bidden van het Onze Vader gestalte krijgt.⁴ Dat heeft als gevolg dat deze eigentijdse godsleer enigszins onvolledig te noemen is. Muis geeft zelf aan dat

1 CGK, *Stijlvol*, 23.

2 Resp. Immink, F.G., *Preaching: creating perspective*, (Utrecht: Societas Homiletica, 2002); Immink, F.G., *Het heilige gebeurt*, (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011); Immink, F.G., *Bidden in het besef van Gods tegenwoordigheid*, (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2016).

3 Muis, *Vader*, 16.

4 Muis, *Vader*, 16.

bijvoorbeeld Gods kennis en Gods alomtegenwoordigheid niet worden gethematiseerd in zijn boek. Hij richt zich op de inhoudelijke omschrijving van de goddelijke kenmerken van God die hij herleidt uit het Onze Vader. Op basis van Bijbelse uitspraken, in bespreking met de theologie (in het bijzonder de dogmatiek) en de filosofie komt hij tot die
5 inhoudelijke omschrijving. Dit doet hij in de overtuiging dat het nadenken óver God voortkomt uit de omgang mét God (*lex orandi, lex credendi*).

Nicholas Wolterstorff is met de titel ‘Noah Porter Professor Emeritus’ verbonden aan de universiteit van Yale binnen de faculteit van filosofische theologie. Hij is een Amerikaanse filosoof, die zich gespecialiseerd heeft op het gebied van de godsdienstfilosofie, de
10 metafysica en de kennisleer. In het leeuwendeel van zijn werk reflecteert hij op menselijke praktijken. Zo ook in het boek *The God we Worship*, dat het uitgangspunt is van deze paragraaf, waarin hij reflecteert op de liturgie. Wolterstorff noemt dit boek een verkenning in de liturgische theologie.⁵ Zijn methode is om de verschillende elementen van de liturgie na te gaan, om hieruit de vooronderstellingen van de liturgische theologie
15 af te leiden.

Na de bestudering van de drie wetenschappelijke publicaties volgt een korte evaluatie waarin de belangrijke inzichten die relevant zijn voor dit onderzoek worden weergegeven. Daarop volgt de opzet voor een methode van gebedsanalyse om het godsbeeld in de vrije gebeden te expliciteren.

20 2.1 De theologische reflectie van dr. F.G. Immink op het gebed

2.1.1. Inleiding

In deze paragraaf wordt de theologische reflectie op het gebed van dr. F.G. Immink kort weergegeven. Voor een voorlopige omschrijving van het gebed sluit Immink aan bij Jean-Louis Chrétien door te stellen dat het gebed ‘een handeling is waarin de bidder zich
25 present stelt voor de onzichtbare God’.⁶ Het initiatief van de handeling (het bidden) in deze omschrijving lijkt uitsluitend te liggen bij de bidder, maar dat doet onvoldoende recht aan de opvatting van Immink. Het gebed was niet mogelijk geweest wanneer God niet éérst de mens had aangesproken. Bidden is een *antwoordend* spreken, God heeft de

⁵ Wolterstorff, *Aanbidden*, 8.

⁶ Immink, *Bidden*, 13.

mens eerst aangesproken in Zijn openbaring, in Jezus Christus.⁷ Immink wil deze visie op het gebed als een *antwoordend spreken* graag aanvullen. Het begin van de omgang tussen God en mensen ligt bij God, de relatie tussen God en mens is asymmetrisch. In de bezinning op het gebed moet er ook aandacht zijn voor de biddende mens. De mens

5 verkeert in een afhankelijkheidsrelatie met God (asymmetrisch), maar in de geloofsomgang met God is er ook sprake van wederkerigheid.⁸ Het één mag volgens Immink niet worden uitgespeeld tegen het ander. De aandacht voor de biddende mens gaat niet ten koste van de aandacht voor de voorafgaande zelfopenbaring van God.

2.1.2. Vanuit de bidder naar God toe

10 2.1.2.1. Is bidden zinloos?

De biddende mens stelt zichzelf in de tegenwoordigheid van God, of hij bedriegt zichzelf. De gelovige bidt in de overtuiging dat God aanspreekbaar is. Hij vertrouwt erop dat God op een zodanige wijze tegenwoordig is dat Hij de bidder hoort. Hij wendt zich tot de bidder en komt hem nabij.⁹ In een seculiere tijd en omgeving is deze overtuiging

15 allesbehalve vanzelfsprekend. De filosoof Immanuel Kant noemde het gebed als innerlijke vormelijke godsdienst een bijgelovig waanidee omdat het een wensen is gericht aan een wezen dat geen innerlijke gezindheid van de bidder nodig heeft.¹⁰ Na Kant volgden er nog veel meer denkers de levende werkelijkheid van God in twijfel trokken, of hebben ontkend. Een andere denker is de neuroloog en psycholoog Sigmund Freud

20 (1856-1938), hij noemde religieuze voorstellingen: ‘illusies, vervullingen van de oudste en sterkste wensen van de mensheid. (...) Onbewust creëren we een Vader in de hemel die al onze aardse vaders overtreft’.¹¹

Immink stelt hiertegenover dat het feit dat de werkelijkheid van God ons voorstellingsvermogen overtreft, op zichzelf geen reden is om die werkelijkheid te

25 ontkennen.¹² Om dit te kunnen stellen doet Immink een beroep op de filosoof William Payne Alston. In het boek *Perceiving God* houdt Alston staande dat er sprake kan zijn van een directe waarneming van God. De ervaring van God is niet noodzakelijkerwijs een interpretatie van de werkelijkheid, maar is ook te classificeren als een directe

7 Immink, *Bidden*, 15.

8 Immink, *Bidden*, 24.

9 Immink, *Bidden*, 95.

10 Immink, *Bidden*, 35.

11 Immink, *Bidden*, 40.

12 Immink, *Bidden*, 97.

bewustwording. Een ervaring-door-waarneming is niet beperkt tot enkel een zintuiglijke waarneming. Deze *mystieke* waarneming van God is een *direct ervaringsmatig besef van God*. Het directe bewustzijn van iets dat zich present stelt, 'is een manier van kennen dat wezenlijk onafhankelijk is van iedere vorm van conceptualisering, overtuiging, oordeel, en van elke toepassing van algemene begrippen op het object'.¹³ Wanneer God zich present stelt aan de bidder dan is dit waarneembaar, alleen is het doorgaans geen zintuiglijke waarneming.

2.1.2.2. De zin van het gebed

Nadat is aangetoond dat het gebed geen zinloze onderneming is, toont Immink aan waarom bidden wél zinvol is. Het gebed is niet slechts een moment van zelfreflectie en bezinning, een opvatting die zichtbaar is in het denken van Feuerbach.¹⁴ Het gebed is een vitale geloofspraktijk waarin zowel de levensovertuiging als de geloofsovertuiging een stem krijgen. In het gebed vindt ook een intensivering plaats van het eigen godsdienstig zelfbewustzijn ten opzichte van God. Immink stelt: 'De inkeer tot zichzelf kan er juist toe leiden dat in de menselijke ziel het besef van Gods tegenwoordigheid en werkzaamheid ontwaakt en intensiever wordt beleefd'.¹⁵ Zowel de manier waarop de bidder in het leven staat komt naar voren alsook de manier waarop de bidder in het geloof staat.

In het gebed roept de mens God ten tonele. Volgens Immink is het gebed "object" in scène gezet'.¹⁶ Dat betekent dat wanneer de mens begint te bidden er een ontmoeting tot stand wordt gebracht tussen God en mens. De mens roept God aan en daarin wordt hij zich bewust van de aanwezigheid van God en wat Hij doet. In het gebed zelf ervaart de mens vervolgens ook iets van de eigenschappen van God; dat Hij barmhartig, genadig, liefdevol, heilig en majesteitelijk is.¹⁷

Er zijn verschillende aanleidingen of startpunten voor het gebed denkbaar. Veel grenssituaties van het leven wakkeren de drang om te bidden in de mens aan, de uitspraak 'nood leert bidden' is nog altijd van toepassing volgens Immink. De waarheid van deze uitspraak is ook terug te vinden in het Oude Testament. Immink haalt verschillende passages uit de Bijbel aan waarin tot God gebeden wordt vanuit de nood. In

13 Immink, *Bidden*, 98.

14 Immink, *Bidden*, 37.

15 Immink, *Bidden*, 99.

16 Immink, *Bidden*, 112.

17 Immink, *Bidden*, 113.

situaties van leven en dood wordt een beroep gedaan op Gods Heilige naam. Het valt Immink op dat in de Psalmen, maar ook in de eerste vijf Bijbelboeken en de grote profeten, de klacht, het gebed uit nood, vaak gepaard gaat met de lofprijzing.¹⁸ In de klaagbede of het vraaggebed van het Oude Testament wordt meermaals begonnen met een lofprijzing op de trouw en barmhartigheid van God. Voordat men het waagt om zijn klacht voor God uit te storten, wordt eerst de macht, majesteit en goedheid van God benoemd. In de klacht wordt vervolgens een beroep gedaan op de geroemde eigenschappen van God. De positie van de mens is hierin radicaal anders van aard dan de positie van de HEER, de verbondstrouw van God staat tegenover de hardnekkige ontrouw van het volk Israël. Dit onderscheid is het grootste aspect van de asymmetrie in het gebed tussen God en mens.

2.1.2.3. Asymmetrie én wederkerigheid

De asymmetrie ligt ook verborgen in het feit dat God het gebed niet nodig heeft. Volgens Johannes Calvijn en Thomas van Aquino is het gebed er 'om onzentwil'. Het gebed is een nuttige geloofsoefening voor de mens. In het gebed komt de mens dichterbij God en de rijkdom van Zijn heilsdaden en zegeningen.¹⁹

Het gebed is echter niet alleen asymmetrisch van aard maar kent ook een aspect van wederkerigheid. Het aspect van de wederkerigheid van het gebed komt het meest duidelijk naar voren in de voorbede van Mozes. Toen Mozes op de berg Sinai de twee stenen tafelen van het verbond ontving, maakte het volk voor zichzelf een gouden afgodsbeeld. Er is een voortdurende crisis tussen God en mensen. De zonde en schuld van de mens vormen een breuk met de Almachtige en soevereine God, en het gebed bevindt zich in dat spanningsveld van de breuk tussen God en mensen. In de dialoog die zich ontvouwt tussen God en Mozes, na de zonde van de afgoderij van het volk Israël, wordt de wederkerigheid van het gebed duidelijk zichtbaar. God deelt Zijn toorn over de ongehoorzaamheid van het volk met Mozes en betreft hem in Zijn voornemen om Zijn toorn tegen het volk te laten ontbranden en het te vernietigen. Maar Mozes vraagt in zijn voorbede aan God om terug te komen op Zijn voornemen, door een beroep te doen op Gods belofte aan Abraham.²⁰ De breuk van het verbond blijft niet onbenoemd. Wie bidt,

18 Immink, *Bidden*, 55.

19 Immink, *Bidden*, 99.

20 Ex. 32,9-14.

doet dat in het besef van deze breuk, maar wordt tegelijkertijd indachtig hoe God zelf is omgegaan met deze breuk.²¹

De volharding van God in liefde en rechtvaardigheid binnen de verbondsrelatie is doorslaggevend, maar de relatie voltrekt zich wel in een persoonlijke betrekking die 5 voltooid wordt in wederkerigheid.²² Op deze wijze heeft bidden ook een belijdend karakter. Wie God aanroept staat in een zekere betrokkenheid met Hem en heeft (ten dele) kennis van Hem, van Zijn eigenschappen of van Zijn heilsdaden.

2.1.2.4. Subjectiviteit

Het gebed vanuit de mens kan voorkomen uit de menselijke nood, maar kan ook 10 voortkomen uit dankbaarheid. In de brieven van Paulus krijgt de dankzegging een belangrijke plaats. Die dankzegging is vooral gericht op het verlossende werk van Jezus Christus. De dankzegging komt dan voort uit een geloofservaring, maar de dankbaarheid kan ook voortkomen uit een directe ervaring uit het leven. Het concrete leven van de 15 bidder en het gebed zijn aan elkaar verbonden. Wanneer de menselijke subjectiviteit in het gebed ontbreekt, wordt het gebed abstract en steriel.²³ Vanuit de eigen situatie van de mens wordt het gebed tot God gericht. Menselijke subjectiviteit en gerichtheid op God sluiten elkaar niet uit.

In het gebed spelen het gemoed, de wil en het verstand een belangrijke rol. De bidder stelt 20 zich in een bepaalde gemoedstoestand in de tegenwoordigheid van God; in bijvoorbeeld ootmoed, afhankelijkheid, dankbaarheid of schuldbesef.²⁴ In het gebed maakt de bidder ook gebruik van zijn verstand, zijn cognitieve vermogens, het is niet alleen een zaak van het gevoel. Dat klinkt ook door in wat Paulus schrijft in de gemeente van Korinthe: 'Ik zal met mijn geest bidden, maar ik zal ook met mijn verstand bidden. Ik zal met mijn geest 25 lofzingen, maar ik zal ook met mijn verstand lofzingen'.²⁵ Volgens Immink, die op zijn beurt een beroep doet op Romano Guardini, geleidt het verstand het gebed dat wordt begonnen vanuit emotie. Guardini wijst erop dat met name het gemeenschappelijk gebed gedragen moet worden door godsdienstige gedachten en denkt daarbij ook aan de dogmatiek. Zo voorkomt het verstand dat het gebed wordt 'geknecht' door het gemoed.²⁶

21 Immink, *Bidden*, 61.

22 Immink, *Bidden*, 96.

23 Immink, *Bidden*, 98.

24 Immink, *Bidden*, 113.

25 1 Kor. 14:15.

26 Immink, *Bidden*, 101.

Tenslotte noemt Immink ook de menselijke wil die in beweging wordt gebracht in het gebed. In het gebed komen de verlangens en de begeerten van de mens naar voren, het hart wordt uitgestort voor het aangezicht van God. In het gebed blijven de verlangens en de begeerten van de mens niet onveranderd. Het gebed is een beweging van de mens naar God toe maar het is ook een beweging van God naar de mens toe.

2.1.3. Van God naar de mens

2.1.3.1. Triniteit en gebed

De doordening van Immink op de positie van de biddende mens is weergegeven. In deze paragraaf worden zijn gedachten op de aard van Gods tegenwoordigheid in het gebed weergegeven. De biddende mens stelt zich in Gods tegenwoordigheid, maar vindt er ook daadwerkelijk ontmoeting plaats? Stelt God zich in het gebed ook present aan de mens en zo ja, op welke wijze?

Wie bidt staat in een zekere traditie. In de christelijke traditie wordt er onderscheid gemaakt tussen de werkzaamheid van God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest. Wie bidt plaatst zich in deze tegenwoordigheid van God, een tegenwoordigheid die trinitarisch meervoudig van aard is. Wie zich in het gebed richt tot de God van het christendom, richt zich tot de drie-enige God.

De drie personen van Gods tegenwoordigheid creëren in de mens het besef van geborgenheid, vertrouwen en troost. Immink noemt hierbij dat (1) God de schepper, die de wereld in stand houdt, in ons het besef genereert dat we in afhankelijkheid van hem leven en dat we in die *afhankelijkheid* ons *geborgen* mogen weten in zijn vaderlijke goedheid; (2) God de Zoon, die de verwoestende machten van zonde, ziekte en dood heeft overwonnen, ons het fundamentele *vertrouwen* van overwinning en hoop geeft; (3) de heilige Geest ons *troost* en *bemoedigt* in de voortekenen en kleine voorproefjes van het koninkrijk van God.²⁷

2.1.3.2. De Vader en het gebed

Wie zich richt tot God de Schepper en in gebed iets aan Hem vraagt, doet dit in de veronderstelling dat God persoonlijk aanspreekbaar is en in staat is om actief te handelen in de zichtbare werkelijkheid. En ook dat Hij bewogen is met Zijn schepping en dat Hij het werk van Zijn handen niet loslaat. Immink typeert God de Vader als Schepper,

²⁷ Immink, *Bidden*, 143.

Beschermer en Verzorger. De typering van God als Schepper, Beschermer en Verzorger herkent hij vooral in het Oude Testament, terwijl God als Vader meer plaats krijgt in het Nieuwe Testament. Wie bidt spreekt de taal van het geloof.²⁸ Wie zich in het gebed richt tot God de Schepper, ontvangt moed om met vertrouwen in het leven te staan. De Schepper is nog altijd bewogen met Zijn schepselen, Hij zorgt voor Zijn schepping en bewaart haar van de ondergang. De leer van de voorzienigheid speelt hierin een cruciale rol. De voorzienigheid van God staat niet los van het zoeken van de mens naar het koninkrijk van God. De leer van de voorzienigheid van God sluit de betrekking van de mens niet uit maar in. De biddende mens doet er echt toe in de schepping van God. Dezelfde notie klinkt ook door in de Nederlandse Geloofsbelijdenis: 'Deze leer schenkt ons een onuitsprekelijke troost, wanneer wij er door leren verstaan, dat ons niets kan overkomen door toeval, maar alleen door de beschikking van onze goedertieren hemelse Vader. Hij waakt over ons met een vaderlijke zorg'.²⁹ Immink noemt ook dat Calvijn in de voorzienigheid ook het antwoord van God op het gebed herkent. In Zijn voorzienigheid zorgt God voor de mensen en schenkt Hij hulp in nood.³⁰ De schepping en verlossing worden in Bijbelse verhalen sterk op elkaar betrokken. Dit is volgens Immink een onderstreping dat de mens onder de *trouwe zorg* van Gods voorzienigheid staat. De mens als schepsel staat in een afhankelijkheidsrelatie met God, maar dat maakt de mens niet passief! Wanneer de mens bidt in het besef van Gods tegenwoordigheid als Schepper, dan is dat een gebed om toerusting voor zijn taak als schepsel binnen de Schepping.³¹

2.1.2.3. De Zoon en het gebed

Het christelijke gebed wordt vaak gebeden in de naam van Jezus Christus. De bidder doet hierin een beroep op Jezus' unieke persoon. Daarin gaat het volgens Immink niet zozeer om een beroep te doen op de levensweg van Jezus, maar des te meer om het kruis en de opstanding van Jezus Christus.³² Hierin maakt Immink een andere keuze dan de theologen Wilhelm Hermann en Friedrich Schleiermacher, die de nadruk legden op Jezus' innerlijke leven en Zijn Godsbewustzijn. Immink ziet de werkzaamheid van Jezus Christus in het gebed, vanuit Zijn opstanding uit de dood. Dit heilsfeit wordt door Hermann en Schleiermacher niet gezien als een beslissend heilsfeit. De werkzaamheid van Christus

28 Immink, *Bidden*, 155.

29 De Nederlandse Geloofsbelijdenis, artikel 13.

30 Immink, *Bidden*, 104.

31 Immink, *Bidden*, 163.

32 Immink, *Bidden*, 166.

ligt in Zijn dood en opstanding. Wie zich in het gebed richt tot Jezus kan dan ook niet om Zijn dood en opstanding heen. De bidder belijdt Jezus als Verlosser.³³ Daarbij past het de bidder ook om zijn schuld te belijden voor de gekruisigde Christus. Wie zich in het gebed in Jezus' naam richt tot God, doet dat in het geloof dat Hij de zonde heeft verzoend en de straf voor de zonde heeft gedragen. De vraag om vergeving is als het ware de sleutel om te kunnen bidden.³⁴ Wie dat gelooft zal ook bidden in grote dankbaarheid en vreugde.

2.1.3.4. De Heilige Geest en het gebed

In het werk van de Heilige Geest is er sprake van een nauwe verbondenheid in wat Christus doet en wat de Geest doet, maar er is ook sprake van een duidelijk onderscheid. De Heilige Geest maakt de waarheid van het verlossende werk van Christus bekend in de harten van mensen, daarin ligt een nauwe verbondenheid. Immink ziet, samen met van Ruler,³⁵ het onderscheid in het feit dat in het werk van de Heilige Geest de mens meer wordt betrokken terwijl dat bij het werk van Christus geenszins het geval is. Het werk van Christus is het fundament van de werkingen van de Geest maar in het verlossingswerk van Christus is alleen Hij de actor. In het werk van de Geest raakt het menselijk subject, het innerlijk, de gezindheid en de intentie betrokken.³⁶ De Geest werkt hierin zowel in de geest (*pneuma*) als in het verstand (*nous*) van de mens. De Geest overtuigt de mens van de verlossing en de mens vraagt de Geest om de doorwerking van het verlossingswerk in het concrete leven. In de voorbeden van het Nieuwe Testament wordt het lijden van de mens in verband gebracht met het lijden van Jezus Christus³⁷ Door het werk van Christus is het lijden van de mens in een ander perspectief komen te staan; namelijk het perspectief dat Christus door Zijn lijden heen de dood heeft overwonnen. Dat betekent dat 'zoals gelovigen delen in het lijden van Christus, zo zullen ze ook delen in de kracht van Christus, in de opstanding en het eeuwige leven. Het geloof in de kracht van de overwinning van Jezus Christus is de drijfveer om voorbede te doen. De voorbede wordt vaak ingegeven door de omstandigheden (bijvoorbeeld het lijden) en is gericht op het welzijn van anderen, ook dit is 'bidden in de Geest'.³⁸

33 Joh. 16,23.

34 Immink, *Bidden*, 182.

35 Immink, *Bidden*, 191.

36 Immink, *Bidden*, 187.

37 Immink, *Bidden*, 195.

38 Immink, *Bidden*, 197.

Het werk van de Geest in de biddende mens is ook Zijn werk als Trooster. Hij is de Trooster omdat Hij aan mensen waarheid en inzicht schenkt. Zo krijgt de mens inzicht in de wil van God en door te bidden groeit het geestelijk inzicht. Zo schenkt de Geest omgangskennis met God en geeft Hij levenswijsheid met het oog op de concrete praktijk. De Heilige Geest bewerkt ook de decentralisering van de mens; de mens staat niet langer centraal, maar Christus. Immink concludeert dat bidden een voortdurend luisteren en zoeken is: ontdekken wat God ons te zeggen heeft.³⁹

2.1.4. Samenvatting

Uit de reflectie van Immink op het gebed komt naar voren dat in het gebed zowel de bidder, als de onzichtbare God een belangrijke rol spelen. De zelfopenbaring van God maakt dat de mens kan bidden, tegelijkertijd komt de mens vanuit zijn eigen concrete nood tot het gebed. Deze twee bewegingen sluiten elkaar niet uit maar beiden zijn waar. De Heilige Geest speelt zowel in de zelfopenbaring van God naar de mens toe, als in de beweging van de biddende mens naar God toe, een belangrijke rol. Het gebed is asymmetrisch, wederkerig én fundamenteel dialogisch van aard.

³⁹ Immink, *Bidden*, 199.

2.2. De theologische doordenking van het godsbegrip aan de hand van het Onze Vader door prof. Dr. J. Muis

2.2.1. Inleiding

Belang van een godsbegrip

5 De uitwerking van een godsbegrip of godsleer is niet allereerst noodzakelijk voor de geloofspraktijk, men kan immers met God omgaan zonder zijn eigen voorstellingen van God begripmatig en kritisch te doordenken.⁴⁰ Desalniettemin is een godsbegrip zeker van belang. Muis noemt drie aspecten waarin het godsbegrip van belang is. Wanneer in een negatieve ervaring ons geloof niet lijkt te kloppen met de gang van zaken in de wereld

10 om ons heen. Wanneer het geloof in een liefdevolle en zorgzame Vader wordt geconfronteerd met gelovigen die worden getroffen door een ramp. Hoe ziet men de macht van God? Een ander aspect is dat van de geloofsgemeenschap. Wat men gelooft, gelooft men veelal met anderen. In die gemeenschap is er ook sprake van een verschillend verstaan van God. Daarover moet gesprek mogelijk zijn en dat vraagt om kritische

15 doordenking van het eigen impliciete godsbegrip.⁴¹ Het laatste aspect is de dialoog met niet-gelovigen en andersgelovigen. Ongelovigen hebben recht op een helder en begrijpelijke omschrijving van de inhoud van het christelijk geloof, en zo ook wie God is. Hetzelfde geldt voor het gesprek met andersgelovigen. Wat zijn, in ieders beleving, de identiteitsbepalende eigenschappen van God? En welke zijn er gemeenschappelijk? Deze

20 drie aspecten ziet Muis als drijfveer om zijn poging te ondernemen om het christelijk godsbegrip systematisch te expliciteren en te doordenken. Dit doet hij vanuit het spreken over God en Zijn daden, ingebed in de gelovige omgang met God.⁴²

2.2.2. Spreken over God

2.2.2.1. Structuur van het christelijk spreken over God

25 De structuur van het christelijk met betrekking tot God, komt in het bidden van het Onze Vader helder aan het licht. Betreffende deze structuur zijn er drie vormen van spreken te onderscheiden met betrekking tot teksten waarin God verschijnt: spreken over God (3e persoon), spreken tot God (2e persoon) en spreken van God (1e persoon).

40 Muis, *Vader*, 32.

41 Muis, *Vader*, 33.

42 Muis, *Vader*, 37.

Het spreken over God is niet onomstreden. Martin Buber heeft gesteld dat het spreken over God leidt tot objectificatie van God en trok daaruit de volgende conclusie: 'A God *about* whom one can talk is not a God *to* whom one can pray'.⁴³ Muis wijst deze gedachte van de hand; wij kunnen toch ook spreken over menselijke personen zonder daarbij hen automatisch tot dingen te reduceren? In de geloofspraktijk van het bidden wordt God aangesproken, in het spreken met anderen met betrekking tot God wordt er over Hem gesproken. Het een sluit daarbij het andere niet uit. Het aanspreken van God vanuit de mens, volgt op het aanspreken van deze mens door God zelf. Zo is elk christelijk spreken met betrekking tot God een antwoord op Gods aanspraak.⁴⁴

10 De maatstaf voor het *christelijk* spreken met betrekking tot God is niet een optelsom van al het spreken over God door hen die zich christen noemen. De maatstaf is dat spreken over God inhoudelijk overeenstemt met het Bijbels spreken over God. Het Onze Vader is volgens Muis bij uitstek geschikt om als uitgangspunt en leidraad te dienen bij het zoeken naar de kern van de christelijke geloofstaal over God. De tekst van het Onze Vader is een
15 samenhangende en geordende tekst die onlosmakelijk verbonden is met het geloof in Jezus Christus en geworteld is in het Oude Testament. Het gebed heeft een antwoordend karakter omdat wie dit gebed bidt, gehoor geeft aan de oproep van Jezus Christus om dit te doen. In het Onze Vader wordt ook de Vader, de God van Israël, direct aangesproken. Volgens Muis bevat het Onze Vader alles wat christelijk van God gezegd kan worden.⁴⁵

20 2.2.2.2. Het geloofskarakter van het spreken over God

God aanspreken is een praktijk van het geloof. Wie God aanspreekt doet dat in het geloof. Wie niet gelooft, zal wel óver God kunnen spreken maar zal niet tót Hem spreken. Muis bezint zich op de vraag wat het geloven in God eigenlijk is. Geloven ligt volgens hem in de sfeer van het weten, maar het is niet primair verstandelijk maar allereerst een zaak van
25 het hart.⁴⁶ Voor Muis zijn verlangen en vertrouwen de twee belangrijkste sleutelwoorden in het verstaan wat geloven is.

Allereerst ziet Muis geloof als verlangen. Volgens Muis heeft de mens heeft een 'natuurlijk Godsverlangen'. Daarmee bedoelt hij dat het niet onnatuurlijk is om naar God te verlangen, omdat de bestemming van de mens als schepsel ligt in de gemeenschap met

43 Muis, *Vader*, 49.

44 Muis, *Vader*, 61.

45 Muis, *Vader*, 62.

46 Muis, *Vader*, 63.

God.⁴⁷ Het verlangen naar God wordt gewekt wanneer Zijn onbekendheid afneemt, bijvoorbeeld: door gebeurtenissen, getuigenissen en door het lezen van de Schrift. In de ontmoeting met Jezus Christus wordt door de Heilige Geest het verlangen naar God gewekt.

- 5 Geloven is, volgens Muis, niet alleen verlangen naar God maar ook vertrouwen op God. Het vertrouwen op God is een verhouding tot God die in de omgang met hem beoefend en onderhouden wordt.⁴⁸ Deze omgang omvat een vorm van bewustzijn en wederkerigheid. Argumenten vanuit de natuurlijke, of de rationele theologie zijn onbevredigend als het gaat over het geloof.
- 10 Dat wil echter niet zeggen dat geloofsovertuigingen niet irrationeel te noemen zijn: 'Wie zich door God aangesproken weet als Zijn beminde, heeft in die ervaring een goede reden om te vertrouwen op de liefdevolle God en om ervan overtuigd te zijn dat God liefdevol is'.⁴⁹ De kennis van het geloof is omgangskennis, en dus relationeel en persoonlijk. De waarborg van deze kennis is dat mensen in de omgang met bepaalde concrete woorden
- 15 en daden God ontmoeten en leren kennen.⁵⁰ De verschijning van Jezus Christus staat daarin centraal. Deze waarborg is wellicht niet voor iedereen aanvaardbaar maar zij is wel algemeen toegankelijk en algemeen aanvaardbaar. De zekerheid van de omgangskennis ligt in het vertrouwen. Zekerheid is niet hetzelfde als onbetwifelbaarheid, maar dit is ook geen realistisch criterium voor kennis: als
- 20 onbetwifelbaarheid het criterium voor kennis zou zijn, zouden ook historische feiten en wetenschappelijke kennis niet langer als kennis kunnen worden aanvaard.⁵¹

2.2.2.3. De grond van het christelijk spreken over God

- Gelovigen kunnen tot ware beweringen over God komen op grond van Gods aanspraak en zelfopenbaring. God spreekt, volgens Muis, mensen doorgaans aan via een bemiddeld
- 25 spreken: door middel van mensen en teksten. Dit noemt Muis een taalhandeling.⁵² Het spreken van God kan openbarend zijn, maar is dat niet noodzakelijkerwijs. Andersom is Gods openbaren ook niet altijd een spreken, maar kan het ook een handeling zijn. Voor de kennis van God is de mens aangewezen op ervaringen van bijzondere openbaringen

47 Muis, *Vader*, 69.

48 Muis, *Vader*, 75.

49 Muis, *Vader*, 78.

50 Muis, *Vader*, 86.

51 Muis, *Vader*, 88.

52 Muis, *Vader*, 94.

van God waarvan Bijbelse teksten getuigen. Voor deze kennis is vertrouwen nodig. Als het gaat om de openbaring van God spreken we in enkelvoud maar het begrip wordt op meerdere en verschillende gebeurtenissen toegepast.

5 Wanneer God zich doelbewust door middel van woorden bekendmaakt wie en hoe Hij is, hebben we het meest duidelijke geval van openbaring te maken.⁵³ Zoals eerder gezegd, kan Hij dat ook doen in Zijn handelen of in Zijn daden. Wanneer deze woorden of daden een eigenschap van God naar voren brengen waarin Hij volkomen zichzelf is, noemt Muis dit een identiteitskenmerkende eigenschap. Wanneer Zijn woorden of daden een eigenschap van God naar voren brengen zonder welke Hij niet zichzelf zou zijn, dan
10 noemt hij dit een identiteitsbepalende eigenschap.⁵⁴ De openbaring van God in Jezus Christus neemt een bijzondere plaats in: nergens anders heeft God zichzelf zo in een heel mensenleven geopenbaard. In de uitdrukking 'God in Jezus Christus' ligt al omsloten dat God zelf 'in' Jezus Christus is en dat Jezus Christus 'in' God is. Gods relatie van vaderschap tot Jezus en Jezus' relatie van zoonschap tot God noemt Muis 'interne en
15 identiteitsbepalende relaties.⁵⁵ De Geest van God brengt de zelfopenbaring van God bij de mens en laat deze ook doorwerken in de mens. De theologische doordenking over wie Jezus Christus is, en hoe Hij zich verhoudt tot God de Vader en tot de Heilige Geest is al begonnen in de vroege kerk. De doordenking van Gods openbaring heeft geleid tot het leer van de triniteit. De christelijke kerk spreekt trinitarisch over God. De triniteit van
20 God is niet een aantoonbaar gegeven. Eventuele argumenten zijn alleen overtuigend voor wie aangesproken wordt door Jezus Christus en zijn Vader en geïnspireerd door de Geest die van beiden uitgaat.⁵⁶

Het geloof in de drie-ene God is een spreekregel geworden als het gaat over God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest. Deze regel kan niet terzijde worden geschoven in
25 betrekking tot het spreken over de eigenschappen van God. Als het gaat over de waarheid van de openbaring van God, stelt Muis dat het waarheidscriterium voor ons spreken over God alleen gevonden kan worden waar de werkelijkheid van God aan ons openbaar wordt.⁵⁷ Maar omdat de werkelijkheid van God voor ons niet direct toegankelijk is, (maar alleen via bemiddelende gebeurtenissen en instanties) kan de waarheid van ons spreken

53 Muis, *Vader*, 104.

54 Muis, *Vader*, 105.

55 Muis, *Vader*, 108.

56 Muis, *Vader*, 113.

57 Muis, *Vader*, 120.

over God niet direct aan God zelf worden getoetst. Tot de laatste en definitieve openbaring van God blijft het waarheidscriterium van het Bijbels spreken over God een voorlopig karakter houden. Het spreken over God is het spreken over een niet-zintuiglijk waarneembare werkelijkheid. Deze uitspraken kunnen dan ook niet zintuiglijk
5 waarneembaar worden getoetst. De sleutel ligt volgens Muis meer in het empirisch waarneembare. De gelovige ervaart de openbaring van God als waar en Zijn getuigenis als betrouwbaar, omdat wij deze als waar en betrouwbaar ervaren. Dit fundament is niet veel meer dan een cirkelredenering. Maar Muis stelt dat elk argument voor een
10 waarheidscriterium een cirkelredenering is. Om een criterium vast te stellen is er op zijn minst één geval nodig dat aan dit criterium voldoet, maar om dat vast te stellen moet het criterium gekend worden.⁵⁸ Daarbij komt nog de bijzondere notie van de openbaring, wanneer een openbaring voor het eerst bekend wordt dan kan er geen ander criterium voor de waarheid van deze openbaring zijn dan de evidentie en betrouwbaarheid van deze openbaring.⁵⁹ Wanneer iemand voor het eerst bijvoorbeeld zegt: 'Ik houd van jou'
15 dan is die uitspraak waar wanneer diegene het meent. Dat is vervolgens pas toetsbaar als diegene tegen we deze liefdesverklaring is uitgesproken, deze voor waar aanneemt. Indien er een extern criterium wordt gevraagd, ontkent bij voorbaat de mogelijkheid van een 'nieuwe' openbaring. De openbaring zelf vormt dan ook de grens van wat voor mensen mogelijk is in haar spreken over God.

20 2.2.3. Begrip van God

2.2.3.1. Metaforisch en letterlijk spreken over God

Het spreken over God gebeurt in metaforische en letterlijke uitspraken over God. Muis vraagt zich daarbij af: 'Kan de betekenis van metaforische uitspraken over God wel worden omschreven? En: is het wel mogelijk om letterlijk over God te spreken?''⁶⁰ In de
25 taal van het geloof wordt er veel gebruik gemaakt van metaforische uitspraken over God: God als Vader, schild, herder of rots. Deze woorden kunnen een expressieve, appellerende én een beschrijvende functie hebben. Wanneer een metaforische uitspraak een betekenis heeft die zowel door de spreker als de hoorder wordt begrepen, dan kunnen metaforische predicaten worden gebruikt om een entiteit te beschrijven. Daarmee is nog niet

58 Muis, *Vader*, 120.

59 Muis, *Vader*, 121.

60 Muis, *Vader*, 129.

vastgesteld dat God ook omschreven kan worden, daarvoor moet eerst worden vastgesteld dat letterlijke uitspraken over God mogelijk zijn.⁶¹

5 Is het mogelijk om Gods eigenschappen letterlijk te beschrijven in uitspraken over God met een zelfstandig of bijvoeglijk naamwoord in het predicaat, bijvoorbeeld in de uitspraak: 'God is liefdevol'? Dit is mogelijk indien de betekenis van deze eigenschap overeenkomt met de gangbare betekenis van 'liefde' of 'liefdevol'. De liefde van God komt niet exact overeen met bijvoorbeeld 'erotische liefde', 'liefde van ouders' of 'liefde van vrienden', maar er zijn wel overeenkomsten in de centrale betekenselementen *verlangen naar nabijheid en gehechtheid*. De transcendentie of ontoegankelijkheid van God vormt
10 geen barrière om letterlijk over Hem te kunnen spreken, aangezien Hij zich in openbarende woorden en daden aan mensen heeft bekendgemaakt. De betekenissen van de eigenschappen van God ontstaan in de christelijke geloofsgemeenschap die deze openbarende woorden en daden, horen en ervaren. In die geloofsgemeenschap kan er letterlijk gesproken worden over de eigenschappen van God, en deze eigenschappen
15 kunnen aan anderen worden uitgelegd en ook door anderen worden begrepen.

2.2.3.2. Bijbelse namen voor God

2.2.3.2.1. Vader

In het Onze Vader wordt God aangesproken met *Vader*. Vader is een van de meest gebruikte termen voor God (naast 'God' zelf) in het Nieuwe Testament, in het Oude
20 Testament wordt dit woord voor God nauwelijks gebruikt. Waar het woord 'vader' wordt gebruikt in het Nieuwe Testament, heeft het veelal een identificerende functie en niet zozeer een beschrijvende functie.⁶² Jezus Christus gebruikt 'Vader' om God aan te spreken en dankzij dit spreken is 'Vader' in heel de christelijke traditie een centrale naam voor God geworden.⁶³

25 Om te kunnen beschrijven wat de betekenis van dit woord is met betrekking tot God, beziet Muis eerst de betekenis bij mensen. In de Nederlandse taal is er een strikte scheiding tussen het biologische en het sociale aspect van een vader, deze scheiding wordt duidelijk in de twee betekenissen die de Van Dale geeft voor het woord vader: *verwekker* en *huisvader*.⁶⁴ De egalitaire en anti-hiërarchische trekken van de West-

61 Muis, *Vader*, 137.

62 Muis, *Vader*, 152.

63 Muis, *Vader*, 149.

64 Muis, *Vader*, 150.

Europese vader lijken sterk in contrast met zij die God zijn beschouwen als een almachtige autoritaire vader-god. Het spreken over God als Vader ligt niet in de lijn van de gangbare betekenissen van het woord 'vader' als *verwekker* of *huisvader*. Het spreken over God als Vader is dus metaforisch.⁶⁵

5 Dit metaforisch spreken in het Oude en Nieuwe Testament ligt in de lijn van patriarchaal vaderschap. In dit vaderschap is de vader gezagsdrager en opdrachtgever, eigenaar en erflater, opvoeder en leraar en verzorger. Niet al deze elementen zijn daarmee automatisch toepasbaar op God. De betekeniselementen van gezag, wijsheid, zorg, barmhartigheid, onvoorwaardelijke liefde en trouw kunnen aanwezig zijn in het spreken
10 over God als 'Vader'. Hiervan noemt Muis de twee laatstgenoemde elementen als de centrale betekenis van 'Vader' na bestudering van Jezus' spreken over God.⁶⁶

De andere hedendaagse betekenissen van het woord 'vader' maken dit metaforisch spreken over God problematisch, zeker wanneer er sprake is van iemand met een negatief vaderbeeld. Muis stelt: 'Juist om trouw te blijven aan wat Bijbelse woorden in de
15 taal van toen wilden zeggen, kan het nodig zijn in de taal van nu andere woorden te kiezen.' Hij voegt daar nog aan toe dat de Bijbelse metafoor 'Vader' ook niet alleszeggend is, omdat de notie van God als Schepper en de notie van Zijn rechtvaardigheid hierin onvoldoende terug te vinden zijn. Er zijn dus meer woorden nodig. Christenen kunnen het woord 'Vader' voor God alleen gebruiken in het besef dat zij deze kinderlijke omgang
20 met God aan Jezus te danken hebben. Het aanspreken van God als Vader ligt verankerd in de relatie van Jezus Christus met Zijn Vader.

2.2.3.2.2. De Godsnaam

In het Onze Vader wordt ook gebeden: 'Uw naam worde geheiligd'. Met deze naam wordt niet verwezen naar 'Vader' maar naar JHWH, de Godsnaam waarmee God zich in het Oude
25 Testament bekend maakt.⁶⁷ Een belangrijke functie van de openbaring van deze eigennaam van God is dat de referent van deze naam en daarmee van het Bijbels en christelijk spreken over God is vastgelegd.⁶⁸

Het Bijbels en christelijk spreken wordt volgens Muis door vier dingen bepaald. 1) De God van de Bijbel heeft een bijzondere eigennaam waarmee Hij aangesproken kan worden en

65 Muis, *Vader*, 156.

66 Muis, *Vader*, 162.

67 Cf. Ex. 3,14-15

68 Muis, *Vader*, 166.

waarmee ernaar Hem verwezen kan worden. 2) Het 'Ik' van deze transcendente God is ondefinieerbaar. 3) God kan alleen achteraf worden gekend door Zijn daden, en niet *a priori*. 4) God kan persoonlijk present zijn aan andere personen.⁶⁹ De God die Jezus zijn Vader noemde is JHWH. Deze naam heeft geen eigen zelfstandigheid naast God, zoals Jezus dat wel is.⁷⁰

Het feit dat de Vader van Jezus Christus JHWH is heeft twee belangrijke consequenties volgens Muis. Allereerst dat wie God zijn Vader noemt, in relatie staat tot de God van Israël. Ten tweede dat deze God de God is van het Oude én van het Nieuwe Testament. Het spreken over God van het Nieuwe Testament kan worden begrepen zonder het Oude Testament en visa versa. Dit is een tweevoudige beweging. Muis voegt daar nog een derde element aan toe. Hij spreekt van een drievoudige beweging omdat de kerk ook God leert kennen vanuit nieuwe geloofservaringen en Godservaringen die de Geest haar schenkt.⁷¹

2.2.3.2.3. God de Koning

In het Onze Vader wordt ook gebeden om de komst van het Koninkrijk van God. In het Oude Testament komen we het spreken over God als Koning veelvuldiger tegen dan in het Nieuwe Testament. Het koningschap van God heeft zijn plaats in de huidige werkelijkheid, daarin regeert Hij. In de bede wordt gevraagd om de komst van het uiteindelijke en alomvattende samenleven van mensen met God en met elkaar. Het huidige koningschap en het komende koningschap van God staan wel in spanning met elkaar maar niet in contrast met elkaar. Er zijn nog machten actief die tegen Gods koningschap van recht en vrede ingaan. Dat deze machten er zijn, wil niet zeggen dat God geen koning is, maar laat wel zien dat Gods definitieve en allesomvattende koningschap nog moet komen.⁷²

'Koning' is een titel die staat voor een bepaalde functie of ambt van God. Het woord drukt niet primair een persoonlijke relatie uit, maar er kan wel sprake zijn van waardering en welgezindheid tussen koning en onderdaan. Omdat God Koning is, is Hij ook rechter, politiek, soeverein en machtig. Deze vier elementen klinken door in het Bijbels spreken over God als Koning.⁷³ Muis concludeert dat God gericht is op samenleven in recht en

69 Muis, *Vader*, 171.

70 Muis, *Vader*, 173.

71 Muis, *Vader*, 175.

72 Muis, *Vader*, 178.

73 Muis, *Vader*, 188.

vrede, dat Hij het hoogste gezag bezit, dat Zijn wil soeverein is en dat Hij machtig is om Zijn gezag te doen gelden en Zijn wil te realiseren in Zijn komend koninkrijk. Óf het gebruik van de metafoor 'Koning' altijd even geschikt is om te gebruiken in het spreken over God, betwijfelt Muis. De hedendaagse betekenis van het woord 'koning' en de gebruikelijke associaties staan ver van de Bijbelse noties van God als Koning af. Het spreken over God door middel van de Bijbelse metafoor 'Koning' vraagt om uitleg.⁷⁴

2.2.3.2.4. God de Schepper

In de laatste van de zes beden van het Onze Vader wordt God impliciet aangesproken als Schepper. Het vragen om vergeving van de zonden en de verlossing van de Boze is onder te brengen bij het Vaderschap, het Koningschap of de Naam van God. Dat geldt niet voor de bede om het dagelijks brood. Daarin ligt verondersteld dat God bij machte is om het graan te laten groeien en ons daardoor brood te kunnen geven. Het scheppen van God komt van het Hebreeuwse woord *bara*. Dit is de handeling om (goddelijk) iets tot stand te brengen wat nog niet bestond. God staat aan het begin van de schepping en alle materie buiten God bestaat door Zijn scheppend handelen. Het scheppen van God is niet alleen iets uit het verleden, maar vindt ook nog plaats in het heden.⁷⁵

Door God de Schepper te noemen, wordt Hij onderscheiden van alle andere entiteiten. Hij is Schepper van heel de schepping en alle schepselen. Dit betekent volgens Muis ook dat alles wat door Hem geschapen is, ook door Hem is gewild.⁷⁶ Dit betekent voor de mens ook een fundamentele afhankelijkheid: de mens was er niet geweest zonder God. Dit is een onomkeerbare relatie: een schepsel kan de Schepper niet scheppen, en het schepsel is wel afhankelijk van de Schepper maar de Schepper is onafhankelijk van het schepsel. Alle mensen zijn onderling als schepsel gelijk en elk schepsel heeft dezelfde morele rechten in relatie tot God. Dit sluit niet uit dat ieder mens zijn relatie tot de schepper hoogstpersoonlijk kan ervaren.⁷⁷

2.2.3.3. Is een begrip van God mogelijk?

In het Onze Vader komt het spreken over God naar voren in de eigennaam JHWH en de soortnamen 'Vader', 'Koning' en 'Schepper'. Muis formuleert door de soortnamen verder uit te werken een godsbegrip. Liefdevol is een centraal element van de betekenis van

74 Muis, *Vader*, 187.

75 Muis, *Vader*, 191.

76 Muis, *Vader*, 195.

77 Muis, *Vader*, 196.

‘Vader’, rechtvaardig en machtig zijn centrale betekenselementen van ‘Koning’ en liefdevol en machtig zijn centrale betekenselementen van ‘Schepper’. Naast deze bijvoeglijke naamwoorden reikt het Onze Vader ook de bijvoeglijke naamwoorden ‘heilig’ en ‘eeuwig’ aan. Dit zijn vijf centrale kenmerken van God zonder welke God zichzelf niet zou zijn. Dit noemt Muis de identiteitskenmerken⁷⁸ van God.⁷⁹ Zonder deze kenmerken zou de God tot wie het Onze Vader wordt gebeden, niet deze God zijn.

2.2.3.4. Denken over God

Om te komen tot een godsbegrip bespreekt Muis niet alleen de namen van God maar ook Zijn identiteitskenmerken. Vóór deze behandeling onderscheidt hij de taal van het geloof en theologische taal. In theologische reflectie op de geloofspraktijk wordt theologische taal gehanteerd, dit is een metataal over de geloofstaal. In reflectie op het godsbegrip gaat het ook in theologische taal over God.⁸⁰ Het verstaan van God dat op deze wijze tot stand komt is beperkt, omdat God, volgens Muis, een onuitputtelijk geheim is dat wij in geen enkele theorie kunnen vatten. De theologie doet slechts een poging.

2.2.3.4.1. De goddelijkheid en persoonlijkheid van God

In het Bijbels en christelijk spreken is God, op Zijn eigen goddelijke wijze, als ongeschapen Geest, een persoon.⁸¹ Hij is een persoon maar Hij is dat op goddelijke wijze, daarin is Hij onderscheiden ten opzichte van niet-goddelijke personen. Hij is zelf de Schepper en is zelf niet geschapen, daarin is Hij onderscheiden van Zijn schepselen. In het Bijbels en christelijk spreken is het onvoldoende om God als een ‘wezen’ of ‘entiteit’ te kwalificeren. God is een Geest, Hij is een presentie en werkzaamheid in onze wereld die niet beperkt is tot bepaalde tijden en plaats.⁸² Hij is onderscheiden van de zintuiglijk waarneembare, stoffelijke werkelijkheid. De persoonlijke identiteit van God is volgens Muis alleen indirect benaderbaar: vanuit Zijn omgang met mensen en Zijn openbaring.⁸³ Vanuit deze handelingen van God wil Muis komen tot de persoonlijke eigenschappen van God, Zijn karakter. Dit is een *a posteriori* begrijpen van wie God is, een begrip op basis van het getuigenis van de Bijbel over Zijn openbarende woorden en daden.⁸⁴

78 Muis wil liever niet spreken over een ‘godsbegrip’ en goddelijke ‘eigenschappen’, dat maakt God tot een abstract begrip. Het spreken over kenmerken past beter bij het spreken over een persoon.

79 Muis, *Vader*, 202.

80 Muis, *Vader*, 208.

81 Muis, *Vader*, 224.

82 Muis, *Vader*, 222.

83 Muis, *Vader*, 225.

84 Muis, *Vader*, 227.

2.2.3.4.2. Gods eigenschappen, relaties, handelingen en emoties

De kenmerken van God zijn de kenmerken van een bijzondere en unieke persoon. Niet alle kenmerken van God zijn bepalend voor Zijn identiteit. God kent zowel identiteitsbepalende eigenschappen als niet-identiteitsbepalende eigenschappen.

5 Daarnaast kent God ook blijvende en tijdelijke eigenschappen. God heeft volgens Muis tijdelijke en verschillende relaties, Hij verricht tijdelijke en verschillende handelingen en heeft tijdelijke en verschillende relaties. In al deze veranderingen verandert God Zelf echter niet, Hij blijft eeuwig Zichzelf.⁸⁵ De eigenschappen van God hebben altijd betrekking op de drie-ene God, zij hebben dus altijd betrekking op de drie trinitarische
10 personen.

Gods relaties worden ook onderscheiden in identiteitsbepalend en niet-identiteitsbepalend. God is in Zichzelf relationeel. De relatie tussen Vader, Zoon en Geest is identiteitsbepalend, zonder deze relatie zou Hij Zichzelf niet zijn. Zijn relatie met de mens is niet-identiteitsbepalend, wel identiteitskenmerkend.⁸⁶ Hij heeft de mens niet
15 nodig om Zichzelf te zijn. Dit is echter geen ontkennen van de relatie tussen God en mensen. Gods relaties met mensen zijn echte persoonlijke relaties en daarom zijn zij wederkerig. Dat houdt ook in dat God beïnvloed kan worden door mensen in Zijn willen en handelen.⁸⁷ De relatie tussen God en mens is voor God zelf niet noodzakelijk, Hij heeft zelf voor deze relaties gekozen, ertoe besloten en ernaar verlangd. Gods relaties met
20 anderen zijn niet identiteitsbepalend, maar wel identiteitskenmerkend. Niet alle handelingen van God zijn identiteitskenmerkend. God kan namelijk handelen zonder het doel te hebben om Zichzelf aan mensen te openbaren. Muis noemt als voorbeeld dat 'Wanneer Hij bijvoorbeeld mensen straft vanwege hun wandaden tegen Hem, openbaart Hij daarin niet wie Hij zelf is, maar is Hij wel volkomen zichzelf. Dat
25 betekent ook dat God, wanneer Hij straft, handelt in overeenstemming met Zijn identiteitsbepalende eigenschappen: Zijn liefde, Zijn heiligheid, Zijn rechtvaardigheid, Zijn macht en Zijn eeuwigheid.'⁸⁸ Als het gaat om de rechtvaardigheid van God dan is dit niet alleen Zijn vermogen en dispositie tot rechtvaardig handelen, maar ook de notie dat God de overvloeiende bron is van alle rechtvaardige relaties, handelingen en mensen.⁸⁹

85 Muis, *Vader*, 232.

86 Muis, *Vader*, 236.

87 Muis, *Vader*, 237.

88 Muis, *Vader*, 239.

89 Muis, *Vader*, 240.

In het spreken over de emoties van God onderscheidt Muis actieve en passieve emoties en positieve en negatieve emoties. In het klassieke volmaaktheidsdenken werd de mogelijkheid van passieve emoties bij God uitgesloten, dat zou in strijd zijn met Zijn onveranderlijkheid. Muis bestrijdt dat een God die niet geroerd of aangedaan kan worden van buitenaf, onvolmaakter zou zijn dan een God die wel bewogen kan worden. Het feit dat God een persoonlijke relatie aangaat met mensen is al een reden om passieve emoties aan God toe te schrijven.⁹⁰ Als voorbeeld van een negatieve emotie noemt Muis de emotie 'toorn'. De toorn van God is geen onbeheerste razernij maar een gemotiveerde en passende reactie vanuit Zijn rechtvaardigheid. Deze 'negatieve' emotie kan dus positief worden geïdentificeerd. Als het gaat over de emoties van God dan moet daar niet al te menselijk over worden gedacht.

Muis heeft zowel kritiek op het klassieke volmaaktheidsdenken als op de reactie van Barth op deze denkwijze. De gereformeerde eigenschappenleer, die voortvloeit uit het klassieke volmaaktheidsdenken, spreekt over Gods onmededeelbare en Zijn mededeelbare eigenschappen. Dit dwingt tot een keurslijf dat volgens Muis geen recht doet aan het Bijbels spreken over God en ook niet aan de geloofservaring.⁹¹ Karl Barth heeft geprobeerd om in zijn herinterpretatie en transformatie van de gereformeerde eigenschappenleer meer recht te doen aan het Bijbels spreken over God. Dit doet hij door twee groepen volkomenheden te handhaven: de volkomenheden van Gods liefde en de volkomenheden van Zijn vrijheid. Hij noemt het wezen van God 'liefde in vrijheid' en zodoende verstaat hij alle eigenschappen van God als eigenschappen van Zijn liefde. Muis heeft waardering voor de herinterpretatie van Karl Barth maar heeft ook kritiek. Door de eigenschappen van God te verstaan vanuit Zijn liefde doet Barth geen recht aan de verscheidenheid van de eigenschappen van God. Daarnaast wekt Barth, volgens Muis, de indruk dat Gods zelfopenbaring een blik in Zijn innerlijke leven geeft. Dat is niet mogelijk. Uit deze twee voorbeelden trekt Muis de conclusie dat de inhoudelijke doordenking van Gods eigenschappen niet kan plaatsvinden vanuit een eenheid-stichtend beginsel.⁹² In Muis' doordenking van Gods eigenschappen is geen volgorde of structuur, wel is er sprake van samenhang maar die kan hij pas 'achteraf' bespreken. Hij kan echter niet

90 Muis, *Vader*, 242.

91 Muis, *Vader*, 246.

92 Muis, *Vader*, 247.

loslaten dat God trouw is aan Zijn naam, Hij is Zichzelf en dezelfde in al Zijn verschillende eigenschappen, relaties, handelingen en emoties.⁹³

2.2.3.5. Kenmerken van God

5 Muis heeft het volmaaktheidsdenken afgewezen omdat het volgens hem niet mogelijk is om vanuit een eenheid-stichtend beginsel tot een godsleer te komen en omdat hij een dergelijk manier van spreken niet in lijn vindt staan met hoe de Bijbel spreekt over God. Hij neemt het Onze Vader als leidraad en 'het Onze Vader veronderstelt geen harmonieuze overeenstemming tussen een volmaakt goede, alwetende, almachtige, alwillende en alwerkzame God en de toestand van de wereld, het verloop van de
10 geschiedenis en de omstandigheden van de mensen.'⁹⁴ Dit ligt ook besloten in de beden 'Uw koninkrijk kome' en 'Uw wil geschiede', deze beden veronderstellen dat er nog geen sprake is van volledige verwerkelijking van Gods koninkrijk en dat nog niet overal zich de wil van God voltrekt. Muis werkt de eigenschappen van God door die in het Onze Vader naar voren komen: de liefde van God, Zijn heiligheid, rechtvaardigheid, macht en
15 eeuwigheid.

2.2.3.5.1. Gods Liefde

In het Onze Vader wordt God direct aangesproken met 'Vader', de centrale betekenis die Muis aan dit woord toe heeft geschreven is 'liefde'.⁹⁵ De twee meest beslissende gebeurtenissen waarin Gods liefde zichtbaar wordt is in Zijn verkiezing van Israël en de
20 zending van Zijn Zoon Jezus Christus. Muis geeft als definitie van Gods liefde: 'Zijn vrije keuze en Zijn verlangen om met mensen een wederkerige persoonlijke relatie aan te gaan waarin Hij zich aan hen geeft, hen blij en gelukkig maakt met zichzelf, en waarin Hij zorgend, steunend en dragend bij hen aanwezig is in alle momenten van hun leven, zodat zij hun vreugde, geluk en bestemming vinden in de liefde van God en van elkaar.'⁹⁶ De
25 liefde van God als Zijn keuze doet geen afbreuk aan zijn goddelijkheid en de ongelijkwaardigheid van de relatie tussen God en mens sluit wederkerigheid niet uit. Het is mogelijk om de liefde van God te typeren als Zijn verlangen met daarbij de notitie dat Zijn verlangen niet voortkomt uit een leegte of een gemis, maar juist uit volheid en

93 Muis, *Vader*, 248.

94 Muis, *Vader*, 251.

95 Cf. 2.2.3.2.1.

96 Muis, *Vader*, 265.

5 overvloedigheid.⁹⁷ Is het dan niet problematisch dat Gods liefde onbeantwoord kan blijven, lijdt God dan niet? Wanneer de liefde van God onbeantwoord blijft dan wordt Hij wel degelijk aangedaan en zodoende lijdt Hij daaraan, maar er is geen sprake van een tekort aan liefde bij God. De liefde van God en Zijn rechtvaardigheid sluiten elkaar niet uit. Het ultieme voorbeeld hiervan is de dood van Jezus Christus, volgens Paulus is Zijn dood zowel het bewijs van Gods liefde als ook van Zijn rechtvaardigheid.⁹⁸

2.2.3.5.2. Gods heiligheid

10 De eerste bede van het Onze Vader is 'Uw Naam worde geheiligd'. Deze bede behelst dat de naam van God heilig is en als zodanig ook door mensen geëerbiedigd en geprezen moet worden.⁹⁹ Muis wil de heiligheid van God in de eerste plaats typeren als 'zelfhandhaving' omdat God zich onderscheidt van elke werkelijkheid buiten Hem.¹⁰⁰ Deze typering leidt hij af van het werkwoord 'heiligen', dat 'afzonderen' betekent. De andere Bijbelse typering die hij noemt zijn die van de onaanraakbaarheid van God en als Zijn afkeer van de zonde (al hoewel de heiligheid op deze manier bijna niet meer te onderscheiden is van de rechtvaardigheid van God).¹⁰¹ De heiligheid van God is een ontoegankelijke zuiverheid en een ontzagwekkende verhevenheid boven alle mensen. God is ten opzichte van de mens wel *altijd* anders maar niet *totaal* anders. Totale alteriteit sluit namelijk nabijheid uit en dat is niet in lijn met de openbaring van God.¹⁰² De heiligheid van God is geen mededeelbare eigenschap van God maar een differentiële eigenschap. In de Bijbel wordt er weliswaar gesproken over sommige personen als 'heiligen' of mensen die 'geheiligd worden', dat maakt ze nog niet tot ontoegankelijk zuiver of ontzagwekkend verheven boven alle mensen. God neemt deze personen in dienst zodat zij deelnemen aan de geschiedenis van God met de mensen.¹⁰³ De heiligheid van God is, net als Zijn liefde, een identiteitsbepalende eigenschap van God.

25 2.2.3.5.3. Gods rechtvaardigheid

In de tweede bede van het Onze Vader wordt gevraagd om de komst van het koninkrijk van God. Het koninkrijk van God is een rijk van recht en vrede. De bede om de komst van

97 Muis, *Vader*, 266.

98 Cf. Rom. 5

99 Muis, *Vader*, 274.

100 Muis, *Vader*, 278.

101 Muis, *Vader*, 278.

102 Muis, *Vader*, 279.

103 Muis, *Vader*, 282.

het koninkrijk is dan ook een vraag om gerechtigheid. Identiteitskenmerkende handelingen van God zijn, volgens Muis: 'de uittocht uit Egypte, de bekendmaking van de tien woorden, de rechtspraak in Israël, de wegvoering in de ballingschap, de terugkeer uit de ballingschap, de dood en de opstanding van Jezus Christus.'¹⁰⁴ In deze handelingen
5 komen bevrijding en straf samen voor. Het straffen van God kan echter ook gezien worden als middel om slachtoffers van onrecht te bevrijden, de straf werkt herstellend en niet vereffenend.¹⁰⁵ Zo functioneert Gods rechtvaardigheid ook binnen het verbond. Het verbond van God met mensen is geen zakelijk contract maar een verbond vanuit de liefde van God. Dit betekent echter ook dat de eenzijdig breuk van de zijde van de mens
10 geen zakelijke schade is, maar persoonlijke schade. Het is schade aan God zelf, Zijn verkiezing en Zijn liefde.¹⁰⁶ God is rechtvaardig als bevrijder, bondgenoot maar ook als Schepper en Koning. Als definitie van de rechtvaardigheid van God geeft Muis: 'Gods rechtvaardigheid in relatie tot mensen is zijn vermogen en verlangen om Zijn recht op hen te handhaven en hun rechten te eerbiedigen; om ont-rechten te bevrijden van
15 onrecht, bedrivers van onrecht te veroordelen en onrechtvaardigen rechtvaardig te maken; om in het samenleven van mensen rechtvaardige verhoudingen te scheppen en te herstellen zodat niemand tekortkomt; en om in Zijn komend koninkrijk aan ieder mens definitief recht te doen door hem te geven wat hem toekomt.'¹⁰⁷ Muis verwerpt de suggestie dat er een tegenstrijdigheid is tussen de liefde van God en Zijn
20 rechtvaardigheid. De rechtvaardigheid van God kan weliswaar tot een bestraffing leiden die gepaard gaat met toorn, maar deze toorn is een reactie op de afwijzing van Zijn liefde. Het is geen haat, ook in Zijn toorn blijft Hij het goede zoeken. Het is ook geen blinde woede waardoor God overmand wordt.¹⁰⁸ In het laatste oordeel zal God uiteindelijk aan elk mens definitief recht doen, dan heerst het recht van God.

25 2.2.3.5.4. Gods macht

In de derde bede wordt gevraagd of de wil van God mag geschieden. Deze bede heeft alleen zin als God het vermogen of de macht heeft om Zijn wil ook daadwerkelijk te laten geschieden. De daaropvolgende gebeden 'Geef ons heden ons dagelijks brood', 'vergeef ons onze schulden', 'leid ons niet in verzoeking' en 'verlos ons van de Boze'

104 Muis, *Vader*, 284.

105 Muis, *Vader*, 287.

106 Muis, *Vader*, 293.

107 Muis, *Vader*, 296.

108 Muis, *Vader*, 302.

veronderstellen ook dat God bij machte is om aan deze verzoeken te kunnen voldoen. Vanuit de Bijbel blijkt dat God inderdaad bij machte is om in te grijpen in de werkelijkheid: de schepping van hemel en aarde, de uittocht uit Egypte, de intocht in het beloofde land, de terugkeer uit de Babylonische ballingschap, de geboorte en de opwekking van Jezus Christus en de uitstorting van de Heilige Geest. In de Bijbel klinkt ook meermaals dat bij God 'alles mogelijk is'. God heeft het vermogen om te handelen en Hij is bij machte om daarin ons besef van tijd, ruimte en werkelijkheid te overstijgen. Hij heeft ook de macht om mensen te overtuigen, dit is Zijn overtuigingsmacht. In Zijn bijzondere handelingsvermogen heeft Hij Jezus Christus opgewekt uit de dood, dit is een teken van Zijn overwinningsmacht. De definitie die Muis geeft van Gods macht is als volgt: 'Gods macht is Zijn bevoegdheid en Zijn vermogen om in gewone en buitengewone daden liefdevol en rechtvaardig te handelen in de geschapen werkelijkheid, om de geschiedenis te leiden en om deze werkelijkheid te scheppen en te herscheppen tot Zijn koninkrijk; om mensen te overtuigen van Zijn liefde en rechtvaardigheid, te bevrijden van de Boze en van hun schuld, te bewegen tot geloof, hoop en liefde en om alle haat en onrecht voorgoed en voor eeuwig te overwinnen in Zijn koninkrijk.'¹⁰⁹ Het gezag van God is niet afhankelijk van erkenning. En Zijn macht sluit niet elke andere vorm van macht uit. Het feit dat er vrije mensen zijn is geen beperking van Zijn macht, Hij heeft ze immers zelfgeschapen.¹¹⁰ Dat God kiest voor liefdesrelaties met mensen is geen beperking van Zijn macht, maar juist een bewijs ervan. God kiest in deze ervoor om geen gebruik te maken van Zijn scheppingsvermogen of buitengewone handelingsvermogen. De macht van God betekent, volgens Muis, niet dat Hij ook de Schepper is van het kwaad. Het kwaad komt ook niet voort uit de mens, maar hij is in zekere zin ook slachtoffer van het kwaad. Daarom wordt de mens ook geleerd om te bidden 'verlos ons van de Boze'.¹¹¹ God beantwoordt de haat met liefde, en op deze wijze maakt Hij de mens liefdesbekwaam met Zijn macht verlenende macht en Zijn overwinningsmacht. Wanneer mensen blijven volharden in hun afwijzen van de liefde van God, kan God vanuit Zijn liefde en rechtvaardigheid besluiten om de tegenstand van de mens op te heffen. Al moet daarbij wel gezegd worden dat dit gebeurt zonder geweld of dwang. God kan alles wat nodig is om *in* en *met* Zijn schepping Zijn koninkrijk van liefde en recht te verwezenlijken.¹¹² God

109 Muis, *Vader*, 317.

110 Muis, *Vader*, 324.

111 Muis, *Vader*, 327.

112 Muis, *Vader*, 301.

is almachtig ondanks dat nog niet alle tegenstand is overwonnen. Hij is almachtig maar Zijn gezag wordt nog niet door eenieder erkend.

Gods macht staat niet gelijk aan Gods liefde, Hij is ook rechtvaardig in Zijn macht. Wanneer Zijn macht gelijk zou staan aan Zijn liefde dan zou God machteloos blijken
5 wanneer de mens Zijn liefde blijft afwijzen. Dat is niet het geval, zelfs al zou de mens voortdurend en volhardend de liefde van God afwijzen dan is God nog steeds onverminderd machtig.¹¹³

2.2.3.5.5. Gods eeuwigheid

Het Onze Vader wordt afgesloten met de woorden 'tot in eeuwigheid, amen.' Dit is een
10 later toevoeging aan het gebed maar wel een Bijbelse toevoeging. De eeuwigheid van God wordt in de Bijbel vaak genoemd in combinatie met een lofprijzing van God.¹¹⁴

De eeuwigheid van God is een eigenschap van Hem die voor de mens erg moeilijk is om te bevatten. Zijn eeuwigheid is immers niet direct afleesbaar aan de daden van God, zoals dat bij de macht of de liefde van God wel mogelijk is. Er zijn wel twee belangrijke daden
15 van God waaruit we Zijn eeuwigheid kunnen afleiden. Dat zijn de schepping en de opwekking van Jezus Christus. De eeuwigheid van God is af te leiden uit de schepping omdat God toen ook de tijd heeft geschapen, Hij was al eeuwig voordat de werkelijkheid van tijd geschapen was. De opwekking van Jezus impliceert ook Gods eeuwigheid, Hij is namelijk opgestaan in eeuwigheid. De opwekking is dus een transformatie van een aards,
20 vergankelijk bestaan tot een onvergankelijk leven. Deze transformatie kan niet worden gedaan door iemand die zelf vergankelijk is, het impliceert dus onvergankelijkheid en zo ook eeuwigheid.¹¹⁵

De eeuwigheid van God wordt nog wel eens gelijkgesteld met eindeloze tijd of tijdloosheid. Muis wijst deze twee gedachten af. Het is geen eindeloze tijd omdat God niet
25 leeft binnen dezelfde tijd van mensen. De eeuwige Christus wijst hier ook op, het aardse leven van Jezus is niet beëindigd maar 'blijft ook in de opgestane Christus met ons heden.'¹¹⁶ Gods schepping van de tijd laat ook zien dat Zijn eeuwigheid zowel kwantitatief als kwalitatief van de geschapen tijd verschilt. Zijn eeuwigheid is ook geen tijdloosheid.

¹¹³ Muis, *Vader*, 332.

¹¹⁴ Muis, *Vader*, 333.

¹¹⁵ Muis, *Vader*, 335.

¹¹⁶ Muis, *Vader*, 342.

Een tijdloze God zou niet kunnen handelen in onze werkelijkheid, geen relaties met mensen beginnen of beëindigen.

God leeft zowel binnen als buiten de geschapen tijd, in zichzelf leeft Hij in eeuwigheid en na de schepping leeft God zowel in Zichzelf als in relatie tot Zijn schepselen.¹¹⁷ Het leven van God in onze geschapen tijd kent een 'eerder dan' en 'later dan', maar deze tijdsmodi kunnen niet toegeschreven worden aan het eeuwige leven van God, Muis spreekt liever over Gods 'duren' met 'momenten'. Muis omschrijft Gods eeuwigheid als volgt: 'Gods eeuwigheid is zijn leven in een oneindig en onvergankelijk durend heden met verschillende momenten, maar zonder verleden en toekomst.'¹¹⁸

10 De eeuwigheid van God komt ook naar voren als er gesproken wordt over een eeuwig leven. Is Zijn eeuwigheid dan een mededeelbare eigenschappen? In de herschepping verandert God het tijdelijke leven van mensen in een eeuwig leven, maar hun eeuwigheid wordt niet identiek aan de eeuwigheid van God. God immers 'heeft eeuwig leven in en uit zichzelf, schepselen hebben alleen eeuwig leven doordat zij het van God ontvangen.'¹¹⁹

15 2.2.4. Samenvatting

Muis wijst het gedachtegoed van het volmaaktheidsdenken af, dit is denken vanuit een eenheid-stichtend beginsel. Dat denken doet geen recht aan hoe de Bijbel spreekt over God. Muis wil spreken over God vanuit het Onze Vader. Dit gebed is een samenhangende en geordende tekst waarin heel bepaalde dingen tot en over God worden gezegd en voorondersteld. Het Onze Vader wordt ook nog steeds als gebedstekst gebruikt en wie het gebed bidt plaatst zichzelf als antwoordend persoon ten opzichte van God. Het is Jezus zelf die dit gebed heeft leren bidden aan Zijn leerlingen. Dit maakt het Onze Vader geschikt als kern en leidraad voor christelijk spreken over God.

25 Vanuit het Onze Vader leren we God kennen in Zijn naam JHWH maar ook in Zijn titels/namen Vader, Schepper en Koning. De eigenschappen die in het Onze Vader naar voren komen zijn Gods liefde, rechtvaardigheid, heiligheid, macht en eeuwigheid.

¹¹⁷ Muis, *Vader*, 346.

¹¹⁸ Muis, *Vader*, 351.

¹¹⁹ Muis, *Vader*, 353.

2.3. De filosofische reflectie op de handelingen in de liturgie door N. Wolterstorff

2.3.1. Inleiding

Nicholas Wolterstorff is als 'Noah Porter Professor Emeritus' verbonden aan de universiteit van Yale binnen de faculteit van filosofische theologie. Hij is een Amerikaanse filosoof, die zich gespecialiseerd heeft op het gebied van de godsdienstfilosofie, de metafysica en de kennisleer. In het leeuwendeel van zijn werk reflecteert hij op menselijke praktijken. Zo ook het boek *The God we Worship*, dat het uitgangspunt is van deze paragraaf, waarin hij reflecteert op de liturgie. Wolterstorff noemt dit boek een verkenning in de liturgische theologie.¹²⁰ Zijn methode is om de verschillende elementen van de liturgie na te gaan, om hieruit de vooronderstellingen van de liturgische theologie af te leiden.

2.3.1.1. Het project: liturgische theologie

De liturgische theologie die Wolterstorff bedrijft, vertoont veel overeenkomsten met conciliaire theologie. Conciliaire theologie formuleert geen leerstukken, maar legt ze uit, werkt ze uit en verdedigt ze.¹²¹ De aanbidding van God is het beginpunt voor Wolterstorff. Hij wil vanuit de aanbidding, de christelijke eredienst, de impliciete Godsvoorstelling expliciteren.

Volgens Wolterstorff volgt de liturgie een 'script', dat is een set ongeschreven regels over de verschillende facetten van een praktijk. Dit noemt hij 'correctheidsregels'. Bij een muziekstuk weet een muzikant bijvoorbeeld de regels voor correct vioolspel. Deze regels staan niet in het stuk zelf, maar zijn wel vereist voor de juiste uitvoering van het stuk. Het deelnemen aan de opvoering van een liturgie is het verrichten van opgetekende, gereguleerde handelingen.¹²² Wie dit script kent, weet hoe de liturgie goed uitgevoerd wordt. Met andere woorden: hij of zij heeft liturgische *knowhow*. Liturgische *knowhow* wordt overgedragen via traditie, van mens tot mens. De christelijke aanbidding vindt grotendeels in gemeenschappen plaats. Als christelijke gemeenschappen samenkomen om God te aanbidden, nemen deze samenkomsten vrijwel altijd een liturgische vorm aan.

120 Wolterstorff, *Aanbidden*, 8.

121 Wolterstorff, *Aanbidden*, 10.

122 Wolterstorff, *Aanbidden*, 16.

Ook wanneer er geen 'script' is vastgelegd, gelden er toch regels en kunnen er fouten worden gemaakt.¹²³

De kerk is geroepen om God in Christus te aanbidden. De opvoering van de liturgie is geen taak van de geestelijkheid om de 'religieuze behoeften' van de individuele ledematen
5 tegemoet te komen, maar de liturgie is de taak van de kerk in haar geheel. De taak van de kerk is overigens wel breder, de kerk is geroepen om in haar gehele bestaan God te erkennen. Wolterstorff benadrukt dat bij de opvoering van de liturgie de kerk niet de enige handelende partij is, God handelt ook.¹²⁴

Binnen de liturgie worden handelingen verricht. In deze handelingen zijn expliciet en
10 impliciet theologische overtuigingen aanwezig. De episcopale liturgie begint met de voorganger die uitspreekt: 'Gezegend zij God: Vader, Zoon en Heilige Geest.' Hierin wordt God expliciet als Drie-enige opgevat. Impliciet wordt met deze woorden gesteld dat God een wezen is dat gezegend kan worden. Een andere impliciete vooronderstelling – die overigens de vooronderstelling is van ieder gebed – is dat God aangesproken kan worden.
15 Zo zoekt Wolterstorff in *The God we Worship* bij elke liturgische handeling naar de impliciete theologische overtuigingen die eraan ten grondslag liggen. Zijn vraag is steeds: Wat of hoe moet God zijn als het zin heeft om deze handelingen te verrichten?¹²⁵

De impliciete Godsvoorstelling van de liturgie kan op vier niveaus worden bekeken. Allereerst op het niveau van de liturgie als geheel, ten tweede op het niveau van de
20 grondvormen van liturgisch handelen, vervolgens op het niveau van bepaalde liturgische handelingen en tot slot op het niveau van de sequentie of de volgorde van de liturgische handelingen. Wolterstorff richt zich voornamelijk op de twee eerstgenoemde niveaus: het niveau van de liturgie als geheel en de grondvormen van liturgisch handelen. Hij onderzoekt de traditionele liturgieën, namelijk de episcopale, de orthodoxe en de
25 anglicaanse liturgie, omdat deze liturgieën een langere ontstaansgeschiedenis kennen, niet zo veranderlijk zijn en daarbij, volgens Wolterstorff, ook rijker en dieper zijn.¹²⁶

123 Wolterstorff, *Aanbidden*, 18.

124 Wolterstorff, *Aanbidden*, 21.

125 Wolterstorff, *Aanbidden*, 26.

126 Wolterstorff, *Aanbidden*, 30.

2.3.1.2. God als Aanbiddenswaardige

God is het waard om te aanbidden, Hij is de Aanbiddenswaardige – dat is, volgens Wolterstorff, de eerste impliciete Godsvoorstelling die is af te leiden uit het geheel van de liturgie. De christelijke gemeente komt samen, niet om God te behagen, of om een eigen
5 middelpunt te zoeken, maar om God te aanbidden.¹²⁷ Het aanbidden van God is, volgens Wolterstorff, een vorm van op God gerichte erkenning van Zijn weergaloze grootheid. Het is de vorm waarbij de mens een houding heeft van ontzagvolle, eerbiedige en dankbare adoratie.¹²⁸

Het aspect van ontzag in de adoratie van God is gericht op Zijn scheppings- en
10 verlossingsheerlijkheid. De scheppingsheerlijkheid van God toont Zijn macht, wijsheid en trouw. Wolterstorff formuleert: 'De immense, complexe, gevarieerde, regelmatige en schone kosmos manifesteert een verbijsterende macht, onbegrijpelijk ontzagwekkend.'¹²⁹ God heeft alles in Zijn wijsheid gemaakt en in Zijn trouw onderhoudt Hij Zijn schepping. De verlossingsheerlijkheid van God manifesteert zich in Gods
15 koningschap en Gods verkiezing. Het valt Wolterstorff op dat er in het ordinarium van de traditionele liturgie meer aandacht is voor de verlossingsheerlijkheid van God dan voor Zijn scheppingsheerlijkheid. Hij heeft daar geen verklaring voor. Wel merkt hij nog dat er in het geheel van de liturgie, naast de teksten uit het ordinarium, ook nog psalmen en
20 gezangen worden gezongen waarin er wél veelvuldig aandacht is voor Gods scheppingsheerlijkheid. Zowel de impliciete als de expliciete Godsvoorstelling in de aanbedding van God is dat Hij weergaloos groot is in Zijn scheppings- en verlossingsheerlijkheid.

De eerbied van de mens voor God is vooral een reactie op de heiligheid van God. De heiligheid van God betekent dat Hij verheven is boven alle bevuilding, iedere kras en vlek,
25 elke aantasting of onvolmaaktheid.¹³⁰ God is op geen enkele manier besmet, bezoedeld of gebrekkig.

Wolterstorff ziet dankbaarheid als het menselijke antwoord op Gods liefde. In de liturgie krijgt dit veelvuldig vorm door de liefde van God te benoemen en te erkennen. Bijvoorbeeld in de orthodoxe liturgie, waar de priester ter afsluiting van de

127 Wolterstorff, *Aanbidden*, 35.

128 Wolterstorff, *Aanbidden*, 39.

129 Wolterstorff, *Aanbidden*, 42.

130 Wolterstorff, *Aanbidden*, 49.

aanvangsgebeden zegt: 'Heer, onze God, Wiens macht onvergelykelyk en Wiens heerlijkheid onbegrijpelyk is *Wiens ontferming onmetelyk en Wiens mensenliefde onuitsprekelyk is*: 'Gij, Heer, zie in Uw barmhartigheid op ons neer en op dit heilig Godshuis.'¹³¹

5 Als geheel is het doel van de christelijke liturgie de aanbidding van God. Hoewel dat wellicht niet direct doorzichtig is, geldt dit ook voor de onderdelen van de liturgie van schuldbelijdenis, voorbede en het luisteren naar de preek. In eerste instantie lijken deze onderdelen vooral gericht op de mens. Toch draaien ook deze onderdelen van de liturgie om de aanbidding van God, omdat Hij, in schuldbelijdenis, voorbede en prediking, wordt erkend in Zijn heiligheid, macht en gezag. Zonder deze onderliggende houding van
10 ontzag, eerbied en dankbaarheid zouden deze handelingen in de liturgie nutteloos zijn.¹³²

2.3.1.3. God als Kwetsbare

Wolterstorff ziet het, met een beroep op Ps. 96,7-9, als een plicht van de kerk om bijeen te komen en de liturgie op te voeren.¹³³ Wanneer zij deze plicht verzaakt, is ze in
15 overtreding. Plicht en liefde zijn niet onvereenigbaar: wie iemand liefheeft zal op zijn *minst* doen wat hij of zij verplicht is te doen voor diegene. Deze verplichting om te aanbidden, bevat ook een impliciete Godsvoorstelling. Wanneer de kerk in overtreding is, omdat ze haar verplichtingen verzaakt, is er ook iemand die onrecht wordt aangedaan: God. Dat God onrecht aangedaan kan worden, is alleen mogelijk doordat God Zichzelf kwetsbaar
20 heeft gemaakt voor onrecht.¹³⁴

In de schuldbelijdenis wordt beleden dat God daadwerkelijk onrecht is aangedaan. Wij mensen hebben tegenover God gezondigd. Dit wordt concreet in onze ongehoorzaamheid aan wat God geboden heeft. Wie een legitiem gebod uitvaardigt voor iemand die zowel gehoorzaam als ongehoorzaam kan zijn, maakt zichzelf kwetsbaar voor
25 ongehoorzaamheid en voor het daarmee begane onrecht.¹³⁵

De voorbeden, onder andere de beden in het Onze Vader, veronderstellen impliciet dat er tegenstand is tegen Gods Koninkrijk. We bidden om heiliging van Gods naam (waarmee we veronderstellen dat Gods naam heel vaak niet geheiligd wordt), om dagelijks brood

131 Wolterstorff, *Aanbidden*, 50 (cursivering door ESvdH).

132 Wolterstorff, *Aanbidden*, 53.

133 Wolterstorff, *Aanbidden*, 56.

134 Wolterstorff, *Aanbidden*, 58.

135 Wolterstorff, *Aanbidden*, 62.

(wat laat zien dat het velen aan brood ontbreekt, terwijl God de Schepper is) en om verlossing van de Boze (die dus nog macht heeft). Deze beden, en ook andere voorbeden, veronderstellen dus dat God gevoelig is voor de 'vreemde' weerstand tegen de komst van Zijn Koninkrijk.¹³⁶

5 In veel liturgieën wordt God gezegend. Het zegenen van God interpreteert Wolterstorff als oproep om God te loven en te prijzen. Het uitspreken van een zegen in de wensende wijs staat volgens Wolterstorff gelijk aan 'Moge ... floreren'. Ook het zegenen van God veronderstelt dus dat God en Zijn koninkrijk op weerstand stuiten. Als er geen weerstand zou zijn, zou de wens om het floreren van God, namelijk niet nodig zijn. God is zowel weergaloos voortreffelijk als kwetsbaar. Dat Hij zichzelf heeft toegestaan om kwetsbaar te zijn, is een component van die weergaloze voortreffelijkheid.¹³⁷

2.3.1.4. God als deelnemer in onderlinge aanspraak

In de verschillende traditionele liturgieën wordt God meermaals aangesproken in de tweede persoon. In sommige liturgieën wordt God zelfs in elke handeling aangesproken.¹³⁸ De impliciete Godsvoorstelling die hieraan ten grondslag ligt is dat God een entiteit is die kan worden aangesproken.

Wolterstorff maakt onderscheid tussen een 'zwakke' aanspraak en een 'sterke' aanspraak. Het verschil ligt in de verwachting van de aanspraak. Wie tot een berg, boom of hemellichaam spreekt, doet dat doorgaans niet in de verwachting om gehoord te worden, laat staan dat hij een reactie verwacht – dit noemt Wolterstorff een 'zwakke' aanspraak. Het aanspreken van God is echter een 'sterke' aanspraak: bij het aanspreken van God is er wél de verwachting dat Hij ons aanspreken hoort en verwachten we ook een reactie van Hem. Zo scheidt dit aanspreken een Ik-Gij-relatie.¹³⁹ In de liturgische handeling van het aanspreken van God wordt ervanuit gegaan dat God luistert en gunstig kan reageren op wat we zeggen. Als dit waar is, dan is er sprake van wederkerigheid van oriëntatie: de aanspreker is georiënteerd op God en God is georiënteerd op de aanspreker. Dit is fundamenteel voor elke liturgische handeling waarbij God wordt aangesproken.

136 Wolterstorff, *Aanbidden*, 63.

137 Wolterstorff, *Aanbidden*, 67.

138 Wolterstorff, *Aanbidden*, 75.

139 Wolterstorff, *Aanbidden*, 77.

De impliciete voorstelling van God als luisteraar is in traditionele liturgieën sterker aanwezig dan iedere andere voorstelling. Wolterstorff ziet de voorstelling van God als luisteraar als een zeer belangrijke en nieuwe vondst.¹⁴⁰ Het luisteren van God en Zijn reactie is voor Hem een keuze die Hij in vrijheid maakt. Hij kan er ook voor kiezen om
5 zich af te wenden, of om niet te reageren. De liturgische handeling dwingt God nergens toe, Hij wordt er niet door gemanipuleerd.

God luistert niet alleen, Hij spreekt ook. Met de Zwitserse theoloog Von Allmen stelt Wolterstorff dat God in de liturgie spreekt in de Schriftlezing, de prediking en de 'klerikale' vorm (begroeting, absolutie en zegen). Al met al heeft de samenkomst van
10 aanbidding als doel om de wederzijdse aanspraak tussen God en de gelovigen te laten plaatsvinden.¹⁴¹

2.3.1.5. God als Luisteraar

Een luisteraar kan ook redenen hebben om niet te luisteren. Hij kan te druk zijn en geen tijd hebben, hij kan de spreker beneden zijn eigen waarde achten en het daarom niet
15 zinvol vinden om te luisteren, of er kan sprake zijn van ruzie tussen de spreker en de luisteraar waardoor hij uit boosheid niet wil luisteren. Wolterstorff noemt het een wonder dat God wél luistert, ondanks het feit dat Hij de schepping regeert, goddelijk is en Hem voortdurend onrecht wordt aangedaan.¹⁴² De mens kan en mag God aanspreken omdat hij daartoe wordt opgeroepen door God zelf. Het luisteren van God naar de
20 biddende mens is echter niet onvoorwaardelijk. In Jeremia 10:10-11 spreekt God uit dat Hij niet naar Zijn volk zal luisteren. Het volk handelde in het leven *buiten* de liturgie tegen de wil van God in. De profeet maakt duidelijk dat hun liturgische handelingen God niet kunnen behagen, alsof deze los zouden staan van hun handelingen *buiten* de liturgie.¹⁴³ God luistert niet naar de mens vanuit een narcistische houding, alsof Hij de lof van een
25 mens nodig zou hebben. Hij luistert om de biddende de mens de gelegenheid te geven om zijn dank te betonen, zijn schuld te belijden en om zijn vragen bij Hem neer te leggen.

2.3.1.6. Wat zeggen we als we zeggen dat God luistert?

Het spreken over God als Iemand die spreekt en luistert, heeft antropomorfe trekken. Toch is dit geen ongepast spreken over God. Wolterstorff maakt een onderscheid tussen

140 Wolterstorff, *Aanbidden*, 79.

141 Wolterstorff, *Aanbidden*, 85.

142 Wolterstorff, *Aanbidden*, 96.

143 Wolterstorff, *Aanbidden*, 103.

spreken in letterlijke termen, figuurlijke termen en het spreken als analogisch verlengstuk. Het spreken als analogisch verlengstuk wordt gebruikt om aan te duiden dat iets een bepaalde eigenschap bezit, of een eigenschap die daar veel op lijkt.¹⁴⁴ We weten niet hoe God eruitziet en of Hij oren heeft. Desondanks is het niet een simplistisch antropomorf spreken over God wanneer we zeggen dat God luistert. Als we zeggen dat God luistert dan geven we woorden aan de handeling die God verricht vanuit onze eigen kennis en inzicht. De beperktheid van de kennis van de mens vormt in dit spreken de grens. We spreken in termen over God die we kennen en gebruiken die in het spreken over God als we Hem iets toedichten wat lijkt op wat wij kennen.

10 2.3.1.7. God als welwillende Hoorder

In de liturgie klinken woorden als ‘Moge ons offer van lof en dank aanvaardbaar zijn in uw ogen, Heer’. In de Psalmen klinken ook dergelijke woorden: ‘hoor mijn gebed’, ‘neig uw oor’, ‘antwoord mij’, ‘neem mijn stem ter ore’ en ‘sla acht op mijn smeken’. In deze woorden klinkt de vraag aan God om welwillend de luisteren naar de bidder. Deze vraag behandelt Wolterstorff tezamen met de vraag hoe we de bede in het Onze Vader om de komst van Gods Koninkrijk moeten interpreteren. Wolterstorff maakt hierbij gebruik van het onderzoek van de Britse anglicaanse theoloog N.T. Wright naar de interpretatie van Gods Koninkrijk in het Nieuwe Testament. In dat onderzoek laat Wright zien dat de Joden een verkeerd beeld hadden van de komst van Gods koninkrijk. Zij verwachtten de terugkeer uit de ballingschap, de overwinning op het kwaad en de terugkeer van JHWH naar Sion.¹⁴⁵ Deze verwachtingen waren *an sich* weliswaar juist, maar Jezus’ verkondiging van de komst van het koninkrijk van God had een andere invulling. De terugkeer uit de ballingschap is een terugkeer/bekering van het afgodisch nationalisme van het volk. En de overwinning op het kwaad komt niet door een militaire overwinning maar door een dubbel revolutionaire weg: ‘de andere wang toekeren, een mijl extra meelopen – de uiterst subversieve wijsheid waarmee een mens zijn kruis opneemt.’¹⁴⁶ Als dat gebeurt, dán kan JHWH weer bij Zijn volk wonen. Als we God vragen om te luisteren naar ons gebed, vragen we God om ons concrete verlangen naar de komst van Gods koninkrijk te aanvaarden.¹⁴⁷ We vragen Gods aandacht

144 Wolterstorff, *Aanbidden*, 113.

145 Wolterstorff, *Aanbidden*, 143.

146 Wolterstorff, *Aanbidden*, 148.

147 Wolterstorff, *Aanbidden*, 150.

voor de punten waarin de wereld tekortschiet als volledige manifestatie van Gods koninkrijk. Wanneer deze gebeden niet worden verhoord, betekent dit nog niet dat God het niet welwillend heeft aangehoord. Het betekent niet meer dan dit ons specifieke verlangen naar dit teken van de komst van Gods koninkrijk niet is vervuld. De impliciete
5 Godsvoorstelling in ons vragen om Gods aandacht is dat God, weergaloos in heerlijkheid, heiligheid en liefde, bezig is de volledige manifestatie van Zijn koninkrijk tot stand te brengen.¹⁴⁸ We geven stem aan ons verlangen naar de komst van dat koninkrijk.

2.3.1.8. God als iemand die spreekt.

In de liturgie wordt er tot God gebeden en voor Hem gezongen, Hij is een God die luistert.
10 In de liturgie is het merendeel van de gemeente echter bezig met het luisteren naar wat een medemens zegt – de priester, de dominee, een voorlezer of gebedsleider. Wolterstorff stelt, met Von Allmen, dat God via deze mensen spreekt tot de gemeente. De impliciete Godsvoorstelling van de liturgie is dat God iemand is die zowel luistert als spreekt.¹⁴⁹ Wolterstorff herkent twee verschillende denkwijzen als het gaat over het spreken van
15 God: de lijn van Calvijn en de lijn van Von Allmen. Von Allmen is in zijn denken over de openbaring van God sterk beïnvloed door Karl Barth. Wolterstorff geeft de theologie van Barth over het spreken van God kort weer. Volgens Barth kent het Woord van God 'drie gestalten': het Woord van God zoals dit is geopenbaard in Jezus Christus, het Woord van God zoals dit is opgetekend in de Bijbel en
20 het Woord van God zoals dit wordt verkondigd in de kerk. In de menswording van Christus spreekt God tot de mens. God spreekt in Jezus Christus zelf en zegt: 'God met ons'. Barth noemt de gesproken woorden van Jezus Christus vrijwel niet maar hij legt de nadruk op dat God spreekt in *de persoon* van Jezus Christus.¹⁵⁰ De tweede gestalte van het Woord van God is de Bijbel. Barth ziet de Bijbel niet als directe openbaring van God, maar
25 als een getuigenis van de openbaring. Een getuige van God is niet hetzelfde als een afgevaardigde van God en dus spreekt God niet zelf. Bovendien is alléén Christus zelf het Woord van God, het Oude Testament is puur verwachting van die openbaring.¹⁵¹ Het getuigenis dat in de Bijbel is vastgelegd kan wel hier en daar het Woord van God *worden*.¹⁵² Een vergelijkbare opvatting heeft Barth over de derde gestalte van het Woord

148 Wolterstorff, *Aanbidden*, 152.

149 Wolterstorff, *Aanbidden*, 154.

150 Wolterstorff, *Aanbidden*, 160.

151 Wolterstorff, *Aanbidden*, 162.

152 Wolterstorff, *Aanbidden*, 165.

van God: het Woord van God zoals dat gepredikt wordt in de kerk. God gebruikt de woorden van de prediker om bij de gemeente geloof op te wekken in Hem naar wie de prediker verwijst, namelijk Jezus Christus, het Woord van God.¹⁵³ Calvin ziet de voorganger juist wél als afgevaardigde van God. Hij of zij spreekt namens God, zodat dit spreken telt als God die hier en nu iets tegen de mensen zegt.¹⁵⁴ De vraag blijft voorsnag staan: Hoe spreekt God in de liturgie? Wolterstorff is het oneens met Barth. De profeet Amos zegt bij zijn oordelen herhaaldelijk: 'Dit zegt de HEER'. De oordelen kunnen ook niet eschatologisch worden ingekleurd als verwijzing naar Jezus Christus.¹⁵⁵ Het zijn oordelen die allereerst van toepassing zijn op de concrete situatie aldaar. God spreekt op dat moment bij monde van Amos. God kan dit nog steeds doen via de voorganger. De voorganger doet in het spreken van nieuwe woorden meer dan slechts het herhalen van de goddelijke belofte. Het spreken van de voorganger is ook meer dan slechts een vertaalslag van de Schrift naar de luisteraar. Hij spreekt ook de luisteraars concreet aan en maakt toepassingen van de algemene waarheid van God. Als God tegen een specifiek persoon zegt hoe het Woord van God op hem of haar in die en die specifieke toestand toepassing is, zegt God dan en daar iets nieuws.¹⁵⁶ 'Iets nieuws' gebeurt niet door louter herhalen en samenvatting van de Schrift. De predikant doet in de preek meer dan herhalen en samenvatten wanneer hij een toepassing maakt. Is dit 'nieuws' van de predikant of is het God die spreekt? Wolterstorff bestrijdt dat elk 'nieuws' louter de eigen mening van de predikant is, zonder dat dit de voorganger onfeilbaar maakt.¹⁵⁷ God luistert in de liturgie naar de gemeente wanneer de leden van de gemeente hun specifieke zonden van tijd en plaats belijden. Het zou heel vreemd zijn wanneer God niet zelf spreekt in het uitspreken van de absolutie door de voorganger. In het luisteren verlaagt God zichzelf en verhoogt Hij ons, in Zijn spreken verlaagt Hij zich ook en verhoogt Hij ons wanneer Hij zich bij onze opvoering van de liturgie laat vertegenwoordigen door een mens, zodat wat die mens zegt, telt als dat God hier en nu iets tegen ons zegt.¹⁵⁸

153 Wolterstorff, *Aanbidden*, 167.

154 Wolterstorff, *Aanbidden*, 155.

155 Wolterstorff, *Aanbidden*, 171.

156 Wolterstorff, *Aanbidden*, 173.

157 Wolterstorff, *Aanbidden*, 174.

158 Wolterstorff, *Aanbidden*, 175.

2.3.1.9. De impliciete Godsvoorstelling van de eucharistie/avondmaal

Het luisteren en spreken van God in de liturgie zijn taalhandelingen, maar God verricht in de liturgie ook handelingen die niet te plaatsen zijn onder de categorie taalhandelingen.

Dit gebeurt tijdens het hoogtepunt van de liturgie: de eucharistie of het avondmaal.

- 5 Wolterstorff onderzoekt de impliciete Godsvoorstelling in de avondmaalsleer van Calvijn, als vader van de gereformeerde traditie.¹⁵⁹ Calvijn noemt het avondmaal een gedenkmaaltijd waarin Christus zichzelf aanbiedt aan de gemeente. Het aanbieden van Christus is niet afhankelijk van het geloof, het ontvangen van Christus wél.¹⁶⁰ Volgens Calvijn effectueert het sacrament wat het betekent. Brood en
- 10 wijn vertegenwoordigen het lichaam en bloed van Jezus Christus en in het avondmaal biedt Christus zich aan en de deelnemer ontvangt Hem in geloof. Hierin staat Calvijn tegenover consecratie en transsubstantiatie. In de praktijk van de transsubstantiatie kan het sacrament niet langer effectueren wat het betekent. Het brood en de wijn effectueren niet meer wat het betekent, maar zijn het lichaam en bloed van Christus *geworden*.
- 15 Christus heeft de tekenen van brood en wijn niet willekeurig gekozen: zoals het brood ons voedt, evenzo voedt het avondmaal het geloof.¹⁶¹ Bij de avondmaalsleer van Calvijn ligt een sterke nadruk op de lichamelijke van Christus. Jezus was ín Zijn lichaam gehoorzaam aan God. In de eucharistie geeft Christus zichzelf en vindt tegelijkertijd de
- 20 bevestiging of verzegeling plaats van dit geven. Dat zijn niet twee afzonderlijke handelingen maar één en dezelfde.¹⁶² De impliciete godsvoorstelling die Wolterstorff herkent in de avondmaalsleer van Calvijn is dat er gemeenschap plaatsvindt tussen God en mens. Deze gemeenschap is intrinsiek christologisch van aard en de menselijkheid van Christus speelt hierin een cruciale rol.¹⁶³

2.3.2. Samenvatting

- 25 Wolterstorff expliciteert de godsvoorstelling die impliciet in de liturgie aanwezig is. Hij concludeert dat de handelingen in de liturgie grotendeels taalhandelingen zijn die veronderstellen dat God binnen de liturgie luistert en spreekt. Dat betekent dat Hij zichzelf verlaagt om naar de mens te luisteren en tot hem te spreken en tegelijkertijd diezelfde mens verhoogt door hem uit te nodigen tot Hem te spreken en in sommige

159 Wolterstorff, *Aanbidden*, 178.

160 Wolterstorff, *Aanbidden*, 183.

161 Wolterstorff, *Aanbidden*, 187.

162 Wolterstorff, *Aanbidden*, 191.

163 Wolterstorff, *Aanbidden*, 196.

gevallen zelfs namens Hem te spreken. In de handeling van de eucharistie doet Jezus Christus zelfs het aanbod om in de mens te wonen en te werken voor zijn heiligmaking. In de opvoering van de liturgie geeft de kerk haar impliciete Godsvoorstelling door aan de gemeente (*Lex orandi, lex credendi*).¹⁶⁴ Wolterstorff is van mening dat het verassende van zijn verkenning in de liturgische theologie is dat God luistert en dat Hij zichzelf kwetsbaar heeft gemaakt.¹⁶⁵ Een dergelijk standpunt komen we in de 'belijdenissen, confessies en catechismussen' niet tegen en dit standpunt is ook een uitdaging voor een groot deel van de traditionele filosofische theologie, waarin voor Gods kwetsbaarheid geen plaats is.¹⁶⁶

10

164 Wolterstorff, *Aanbidden*, 200.

165 Wolterstorff, *Aanbidden*, 205.

166 Wolterstorff, *Aanbidden*, 203.

2.4. Evaluatie

De bestudering van de theologische reflecties van respectievelijk Immink, Muis en Wolterstorff op het gebed heeft enkele inzichten opgeleverd voor het komen tot een analysemethode voor de bestudering van het vrije gebed.

5 1.4.1. Immink

Gerrit Immink benadert het gebed als praktisch theoloog vanuit de geloofspraktijk van het gebed. Immink benadrukt drie aspecten van het gebed: het gebed is asymmetrisch, ten tweede wederkerig en ten derde fundamenteel dialogisch van aard. Aan deze drie aspecten van het gebed moet in de reflectie op het gebed recht worden gedaan.

10 Het asymmetrisch aspect van het gebed betekent dat de mens in een afhankelijkheidsrelatie tot God staat, wanneer hij bidt. God is de Schepper, de mens is schepsel. God is uit verkiezende liefde Zijn verbond aangegaan met de mens, de mens is alleen op grond van Gods liefde opgenomen in het verbond. God blijft trouw in Zijn verbond, de mens wijkt steeds opnieuw af. Op al deze terreinen blijkt de afhankelijkheid
15 van de mens van God. Voor de gebedspraktijk heeft dat de volgende consequenties:

1. Het is Bijbels dat de klacht gepaard gaat met de lofprijzing. De klacht komt voort uit de menselijke nood in het concrete leven. De klacht is gericht aan God in de overtuiging dat Hij de Schepper en trouwe God van het verbond is. Een klacht gericht tot God is impliciet een belijdenis van de overtuiging dat Hij bij machte is
20 om veranderend in te grijpen in het concrete leven. De lofprijzing is de expliciete belijdenis daarvan.
2. Het doen van schuldbelijdenis tegenover God en het vragen om vergeving valt ook onder het asymmetrische aspect van het gebed. De biddende mens doet een appél op de overwinningsmacht van Jezus Christus en op de vernieuwende kracht van
25 de Heilige Geest. De trouw van God en de ontrouw van de mens wordt benoemd.

De relatie tussen God en mens wordt niet alleen getypeerd door asymmetrie, maar ook door wederkerigheid. Het aspect van wederkerigheid van het gebed hangt sterk samen met de dialogische aard van het gebed. God is een verbondsrelatie aangegaan met de mens. Een relatie veronderstelt wederkerigheid. Dit inzicht heeft de volgende betekenis
30 voor de bestudering en analyse van het gebed:

1. In het gebed komt het tot een ontmoeting met de Ander. Het bidden is omgang met God en verkeren met Hem. In het gebed spreekt de mens tot God, maar geeft God ook antwoord. Zo is het gebed een ontmoeting waarin de mens tot nieuwe inzichten kan komen. De mens wordt daadwerkelijk aangeraakt en ingeschakeld door de vernieuwende kracht van de Heilige Geest
2. Het is zinvol om in gesprek te gaan met God. Hij luistert naar wat de mens te zeggen heeft en wat de mens van Hem vraagt. De mens kan dan ook, met een beroep op Christus' overwinningsmacht over ziekte en dood, in de voorbede vragen om (wonderlijke) genezing bij ziekte.
3. Binnen de afhankelijkheidsrelatie met de mens geeft God zichzelf te kennen met Zijn Naam, 'JHWH', en geeft Hij van zichzelf de volgende karaktertrekken: barmhartig en genadig, rijk aan goedertierenheid en trouw.¹⁶⁷ Deze uitspraak doet God wanneer Hij met Mozes in gesprek is na de verbondsbreuk van het volk Israël. Na de voorbede van Mozes en zijn beroep op Gods belofte aan Abraham blijft God trouw aan Zijn volk en Zijn verbond, ondanks dat het volk verbondsbreuk heeft gepleegd. Wie bidt, doet dat in het besef van deze breuk en wordt tegelijkertijd indacht hoe God zelf is omgegaan met deze breuk.
4. Het gebed is dialogisch van aard: niet alles is op voorhand bepaald, want dan zou bidden geen zin hebben. Er is sprake van een dubbele beweging in het gebed: de mens gaat naar God toe en God antwoordt de mens.

2.4.2. Wolterstorff

Nicholas Wolterstorff gaat in zijn boek *De God die wij aanbidden* van liturgie naar theologie. Wat is de betekenis van de handelingen in de liturgie? Hij vraagt niet naar de betekenis die de deelnemers of uitvoerders van de liturgie geven aan de liturgische handelingen. Dat zou namelijk geen eenduidig antwoord op kunnen leveren want wat mensen vanzelfsprekend vinden wanneer ze aan de liturgie deelnemen, varieert sterk per persoon. In de liturgie is een geïmpliceerde Godsvoorstelling aanwezig, die Wolterstorff wil expliciteren. Bij elke liturgische handeling stelt hij de vraag: 'Hoe of wat moet God zijn, gesteld dat het zin heeft om deze bepaalde liturgische handeling of dit soort handeling of deze liturgie als geheel uit te voeren?'.¹⁶⁸ De volgende aspecten zijn de winsten van

¹⁶⁷ Ex. 34,6.

¹⁶⁸ Wolterstorff, *Aanbidden*, 26.

Wolterstorffs reflectie op het gebed voor de totstandkoming van een analysemethode en de analyse zelf:

1. De methode die Wolterstorff gebruikt om theologie te expliciteren vanuit de handelingen in de gehele liturgie, zal in dit onderzoek worden gebruikt om theologie te expliciteren vanuit de vrije gebeden in de verschillende erediensten van de CGK. Wolterstorff vraag is voortdurend: ‘Hoe of wat moet God zijn, gesteld dat het zin heeft om dit gebed tot God te bidden?’ In de methode die in dit onderzoek wordt toegepast wordt er gezocht naar het godsbeeld dat doorklinkt in de uitgesproken gebeden. De filosofische vraag van Wolterstorff wordt dan ook iets meer theologisch ingekleurd. God heeft zich aan de predikant bekend gemaakt en de predikant heeft God leren kennen en heeft Hem ervaren in zijn leven en in zijn werk als gemeentepredikant. Wie is God volgens hem, en hoe klinkt dat door in het gebed? Dan is de vraag niet: ‘Hoe of wat moet God zijn, gesteld dat het zin heeft om dit gebed tot God te bidden?’, maar ‘Wie is God volgens dit uitgesproken gebed?’.
2. Wolterstorff komt tot de conclusie dat God tot de mens spreekt en dat Hij zichzelf zo klein maakt dat Hij luistert naar wat de mensen tot Hem zeggen of voor Hem zingen.¹⁶⁹ In het gebed klinkt door hoe God zich heeft geopenbaard, hoe Hij gesproken heeft tot de gemeente en tot de predikant. Het gebed wordt ook uitgesproken in de overtuiging dat God luistert naar het gebed.
3. Als er in de liturgie schuld wordt beleden aan God, betekent dit dat de mens schuld heeft bij God. Dat betekent dat God schade is aangedaan door de mens. God heeft Zichzelf kwetsbaar gemaakt ten opzichte van de mens. De mens kan Hem schade aandoen, Hem tekortdoen en Hem kwetsen. In de analyse zal er gelet worden of er schuldbelijdenis gedaan wordt in het gebed en wat dit zegt over wie God is.¹⁷⁰
4. Het danken van God is belijden dat Hij iets gedaan heeft en klaarblijkelijk bij machte is om dat te doen.

2.4.3. Muis

Jan Muis onderzoekt welke inhoud het woord ‘God’ krijgt wanneer het Onze Vader gebeden wordt. Dit doet hij door grondig de verschillende namen van God en de

¹⁶⁹ Cf. #2.3.1.5. en #2.3.1.8.
¹⁷⁰ Cf. #2.3.1.3

verschillende eigenschappen van God te onderzoeken die in het Onze Vader naar voren komen. Zo extraheert hij uit het Onze Vader de onderliggende geloofsleer. In dit onderzoek wordt ook getracht om vanuit gebeden de onderliggende geloofsleer te extraheren, gespecificeerd op het godsbeeld. Muis gaat sterk analytisch te werk. Hij trekt 5 conclusies in de veronderstelling dat het zin heeft om te bidden wat in het Onze Vader wordt gegeven. In zijn onderzoek houdt hij zich ook intensief bezig met de betekenis van woorden. Het Onze Vader wordt er maar één zelfstandig naamwoord gebruikt voor God, namelijk het woord 'Vader'. Toch leidt Muis uit het Onze Vader nog drie andere zelfstandige naamwoorden voor God af: Schepper, de eigennaam JHWH en Koning. Naast 10 deze zelfstandig naamwoorden voor God leidt hij ook vijf verschillende eigenschappen van God af vanuit het Onze Vader: Zijn liefde, rechtvaardigheid, heiligheid, macht en eeuwigheid. In de weergave die hij vervolgens geeft van de verschillende namen en eigenschappen maakt hij gebruik van zijn dogmatische kennis. De Bijbelse gegevens krijgen een belangrijk plaats in de vorming van de godsleer vanuit het gebed van het Onze 15 Vader. In dit onderzoek wordt ook bij het construeren van het godsbeeld vanuit het gebed gebruik gemaakt worden van Bijbelse gegevens. De geloofsleer die Muis heeft weergegeven zal gedeeltelijk worden gebruikt. Muis maakt ook een onderscheid tussen letterlijk en metaforisch spreken over God. In de analyse van de namen en eigenschappen van God in het gebed zal in dit onderzoek hier ook oog voor zijn.

20

2.5. Methode voor gebedsanalyse

Met behulp van de inzichten van Immink, Muis en Wolterstorff wordt in deze paragraaf een methode geconstrueerd om de vrije gebeden in de eredienst van de CGK te analyseren met als doel om het godsbeeld te expliciteren dat in het gebed aanwezig is.

5 Het doel is om het godsbeeld dat in het gebed naar voren komt, weer te geven. In navolging van de spreuk *lex orandi, lex credendi*¹⁷¹ gaat deze analyse vanuit de regel van het gebed op zoek naar de daarin vooronderstelde regel van het geloof (in dit onderzoek toegespitst op de godsvoorstelling die spreekt uit de gebeden). De methode bestaat voornamelijk uit een serie vragen waaraan de uitgesproken gebeden worden
10 onderworpen. De achterliggende hoofdvraag blijft steeds: Wat is het godsbeeld dat te herkennen is in dit gebed?

2.5.1. Algemeen

Bij deze methode voor gebedsanalyse worden er enkele vooronderstellingen gehanteerd. Zonder deze vooronderstellingen wordt dit onderzoek te breed of simpelweg
15 onuitvoerbaar.

1. Wie bidt, wendt zich tot de levende God.¹⁷² In dit onderzoek staat het bestaan van God niet ter discussie. De geloofspraktijk van het gebed wordt dus niet gereduceerd tot een puur menselijk proces of voorstelling.
2. De predikanten bidden vanuit de overtuiging dat bidden zinvol is. Een predikant
20 heeft als ambtelijke taak de gemeente te brengen tot en te houden bij een levende omgang met God.
3. Het gebed is het antwoordende en vragende spreken van de mens in reactie op het spreken van God. De aanspraak van God tot de mens is primair, de reactie van de mens is secundair.¹⁷³

171 De gebruikelijke vertaling luidt: 'De regel van het gebed is de regel van het geloof'. De *lex orandi lex credendi*-regel (verder LOLC) wordt doorgaans zo geïnterpreteerd dat het gebed bepalend/vormend is voor wat men gelooft. In de Reformatie is er terecht op gewezen dat de theologie kritiek kan hebben op het gebed en het gebed kan 'verbeteren'. De vraag is dan ook of de gebruikelijke interpretatie van de LOLC-regel wel volledig recht doet aan de werkelijke betekenis ervan. Het gebed zet immers niet de doctrine buitenspel. De LOLC-regel wordt meer recht gedaan door haar zo te interpreteren dat het gebed en het geloof tot elkaar in een wederkerige betrekking staan. Het gebed heeft een vormende functie op het geloof en vice versa. Cf. Kater., M.J., "Preach as you teach", in Kater, M.J., Kruger, F., *Preaching in arduous times: Outline of Perspectives from the Hebrews Sermon*, (Kampen: Summum Academic Publications, 2020).

172 Cf. Heb. 11,6: 'Zonder geloof is het onmogelijk God vreugde te geven; wie Hem wil naderen moet immers geloven dat Hij bestaat en dat Hij beloont wie Hem zoeken.'

173 Muis, *Vader*, 61., Immink, *Bidden*, 201.

4. Het gebed is een dialoog en geen monoloog. In dit onderzoek zijn desondanks alleen de woorden van de predikant het object van onderzoek. Er wordt niet gezocht naar waar en hoe het antwoord van God aanwezig is in het gebed.

In dit onderzoek worden vrije gebeden binnen een eredienst van de CGK onderzocht. In de brochure die de CGK heeft uitgegeven over de eredienst geeft de volgende definitie: 'Een eredienst is een ontmoeting van God en zijn gemeente, die door Hem is samengeropen. God komt in zijn Woord en de gemeente mag in die ontmoeting antwoorden.'¹⁷⁴ In die ontmoeting mag de gemeente zich richten tot God en in het gebed doet de predikant dit *namens* de gemeente.¹⁷⁵

10 2.5.2. Vragen voor de analyse

Het doel van de analyse is om uiteindelijk het godsbeeld weer te geven dat uit de gebeden naar voren komt. In deze paragraaf worden de vragen voor de analyse stuk voor stuk besproken. Na de formulering van de vraag volgt enige onderbouwing vanuit de theologische reflectie op het gebed van Immink, Wolterstorff, en Muis. Na de onderbouwing volgt er een toelichting waarin enkele onderliggende vragen worden geëxpliciteerd en de breedte van de vraag wordt weergegeven.

2.5.2.1. Hoe wordt God aangesproken?

Onderbouwing: In het gebed wordt God aangeropen. De aanhef die gebruikt wordt om God aan te spreken kan sterk verschillend zijn. Hij kan aangesproken worden met de Godsnaam 'JHWH', 'HEERE' of 'Ik ben die ik ben'. Hij kan ook aangesproken worden met 'God', 'Onze Vader', 'Eeuwige', 'Schepper van hemel en aarde', enzovoorts. Met deze verschillende manieren van aanhef wordt God op een bepaalde manier gekarakteriseerd.¹⁷⁶ Achter deze woorden zit een voorstellingswereld. Bij het beantwoorden van deze vraag wordt getracht om deze achterliggende voorstellingswereld te expliciteren.

Muis herkent in het Onze Vader vier verschillende namen voor God: de eigennaam (JHWH), Vader, Schepper en Koning. In de eigennaam wordt direct naar God zelf verwezen en niet via een soortnaam, het is de Naam waarmee God zichzelf kenbaar heeft gemaakt in het Oude Testament. De eigennaam is onlosmakelijk verbonden met de daden

174 CGK, *Stijlvol*, 23.

175 Oskamp, *Gebeden in De weg van de liturgie*, 224.

176 Immink, *Bidden*, 12.

van God. De aanspraak 'Vader' wordt veelal gebruikt om een oproep te doen op Gods onvoorwaardelijke liefde en trouw.¹⁷⁷ God als Koning wordt door Muis vooral getypeerd als machthebber, gezaghebber, soeverein en als rechter.¹⁷⁸ Door God Schepper te noemen wordt Hij onderscheiden van alle andere entiteiten. Hij was niet alleen Schepper maar Hij is nog steeds de Schepper en bij machte om veranderend in te grijpen in onze werkelijkheid.¹⁷⁹

God kan, in navolging van Jezus Christus, aangesproken worden als 'Vader'. In Zijn gebedspraktijk sprak Jezus God aan met *abba*, het Aramese woord voor vader. In het Onze Vader leert Hij zijn volgelingen om God ook aan te spreken met ditzelfde woord. Paulus schrijft dat de Romeinse christenen God ook kunnen aanroepen met 'Abba, Vader' omdat zij de Geest hebben ontvangen 'om Gods kinderen te worden'.¹⁸⁰ Dit betekent niet dat de christenen op dezelfde wijze als Jezus Christus een kind van de Vader zijn. Hij was en is uniek in Zijn volmaakte gehoorzaamheid en toewijding aan God de Vader van eeuwigheid.¹⁸¹

15 Toelichting: De grootste nadruk bij deze vraag komt te liggen op de eerste vorm van aanhef in het gebed. Is dat de Godsnaam, een andere naam of titel, een eigenschap of iets anders? Bij dit onderdeel van de analyse wordt ook gelet op de overige momenten waarop God direct wordt aangesproken en/of waarbij Hij wordt genoemd. De eerste aanspraak en de meest voorkomende naam van God in het gebed worden het zwaarst gewogen in de vorming van het godsbeeld.

- Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

- Hoe wordt God nog meer aangesproken in het gebed, en in welke frequentie?

2.5.2.2. Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

25 Onderbouwing: In het gebed kunnen de eigenschappen van God worden benoemd en er kan ook een beroep worden gedaan op Gods eigenschappen. Het benoemen van de eigenschappen van God gaat vaak gepaard met dankzegging en lofprijzing, terwijl een beroep op de eigenschappen van God vaak gepaard gaat met een vraaggebed. Muis stelt

177 Muis, *Vader*, 162.

178 Muis, *Vader*, 188.

179 Muis, *Vader*, 191.

180 Rom. 8, 15-16.

181 Cf. Zondag 13 van de Heidelbergse Catechismus

dat de volgende eigenschappen van God in het Onze Vader naar voren komen: Gods liefde,¹⁸² heiligheid,¹⁸³ rechtvaardigheid,¹⁸⁴ macht¹⁸⁵ en eeuwigheid.¹⁸⁶ Immink noemt als eigenschappen van God Zijn goedheid en trouw,¹⁸⁷ en Zijn barmhartigheid, genade, liefde, heiligheid en majesteitelijkheid.¹⁸⁸ Beide auteurs pretenderen geen volledigheid in het beschrijven van Gods eigenschappen. Wel noemt Muis Gods liefde, heiligheid, rechtvaardigheid, macht en eeuwigheid identiteitsbepalende eigenschappen: zonder deze eigenschappen zou God zichzelf niet zijn.¹⁸⁹ De gedeeltes in de Bijbel waarin God zichzelf bekend maakt of waar Jezus over God spreekt, zijn het meest leidend als het gaat over de eigenschappen van God. Zowel Immink als Muis hebben uitgebreid het Onze Vader behandeld. Een ander cruciaal gedeelte is Exodus 34. In Exodus 34 maakt God zichzelf bekend aan Mozes met de woorden: 'De HEER! De HEER! Een God die liefdevol is en genadig, geduldig, trouw en waarachtig, die trouw blijft tot in het duizendste geslacht, die schuld, misdaad en zonde vergeeft maar niet alles ongestraft laat, en die voor de zonde van de ouders de kinderen en kleinkinderen ter verantwoording roept, tot in het derde en vierde geslacht.' De Heidelbergse Catechismus noemt in Zondag 47 de almachtigheid, wijsheid, goedheid, gerechtigheid, barmhartigheid en waarheid van God als eigenschappen om te heiligen, roemen en prijzen.

Bij deze vraag wordt ook het Woord van God meegenomen als 'eigenschap'. Het spreken van God wordt door zowel Immink, als Muis, als Wolterstorff gezien als iets wat onlosmakelijk met God te maken heeft. God is de zichzelf openbarende God die zich sprekend aan de mens heeft bekendgemaakt.¹⁹⁰ Hij gebruikt de Bijbel als Zijn Woord om de mens aan te spreken en door de verkondigers van dat Woord.¹⁹¹ In de liturgie luistert

182 Muis, *Vader*, 253.

183 Muis, *Vader*, 274.

184 Muis, *Vader*, 283.

185 Muis, *Vader*, 306.

186 Muis, *Vader*, 333.

187 Immink, *Bidden*, 55.

188 Immink, *Bidden*, 113.

189 Cf. #2.2.3.4.2. Gods eigenschappen, relaties, handelingen en emoties

190 Cf. #2.1.1. Inleiding: 'Bidden is een antwoordend spreken, God heeft de mens eerst aangesproken in Zijn openbaring, in Jezus Christus. Immink wil deze visie op het gebed als een *antwoordend spreken* graag aanvullen. ... De aandacht voor de biddende mens gaat niet ten koste van de aandacht voor de voorafgaande zelfopenbaring van God.'

191 #2.2.2.3 De grond van het christelijke spreken over God: 'Gelovigen kunnen tot ware beweringen over God komen op grond van Gods aanspraak en zelfopenbaring. God spreekt, volgens Muis, mensen doorgaans aan via een bemiddeld spreken: door middel van mensen en teksten.'

God naar wat de gemeente zingt en bidt maar Hij spreekt ook, zo maakt Hij zichzelf klein voor de mens.¹⁹²

Toelichting: In dit onderzoek wordt ervan uitgegaan dat een predikant met een bedoeling een bepaalde eigenschap van God in het gebed noemt. De vraag is: in welk kader wordt de desbetreffende eigenschap genoemd? Is het te achterhalen wat het doel is van het noemen van deze eigenschap? Staat de genoemde eigenschap van God in een directe verbintenis met een ander gedeelte van het gebed, bijvoorbeeld een hulpvraag? Worden er bijbehorende daden of woorden van God genoemd? Om te achterhalen welk godsbeeld doorklinkt in het gebed, wordt gekeken welke eigenschappen het meest of het meest prominent worden genoemd.

- Welke eigenschappen van God worden genoemd?

- Welke handelingen, daden of intenties van God worden genoemd?

- Welke van deze eigenschappen, handelingen, daden of intenties worden het meest prominent of het meest frequent genoemd?

15 2.5.2.3. Wat is het doel van het gebed?

Onderbouwing: Het gebed kan verschillende doelen hebben. Het doel kan zijn om God te danken, te loven en te prijzen, maar ook om Hem iets te vragen, tegenover Hem schuld te belijden of om over iets te klagen. Andere doelen zijn ook denkbaar maar die zullen in het verlengde liggen van deze categorieën: dankgebed, lofprijzing, vraaggebed, schuldbelijdenis of klaaggebed. Bidden is niet alleen vragen. Het is ook uitdrukking geven aan onze afhankelijkheid van God en ons vertrouwen op Hem. Het is Hem aanbidden. Voorbede doen voor anderen. Dit alles steunt op de voorbede van Jezus zelf. In de Bijbel komt de klacht veelvuldig voor, zowel in de Psalmen als ook bij de profeten. In meerdere klaagpsalmen wordt de klacht verbonden aan de lofprijzing, de lofprijzing vormt dan de pleitgrond voor een veranderend ingrijpen van God in de beklagenswaardige situatie. In de omgang met God vanuit het dagelijks leven in een wereld die in zonde gedompeld is, kan het niet zo zijn dat er geen klacht wordt gericht tot God. In tijden van crises is het ondenkbaar om de

192 #2.3.1.8 God als Iemand die spreekt: 'In het luisteren verlaagt God zichzelf en verhoogt Hij ons, in Zijn spreken verlaagt Hij zich ook en verhoogt Hij ons wanneer Hij zich bij onze opvoering van de liturgie laat vertegenwoordigen door een mens, zodat wat die mens zegt, telt als dat God hier en nu iets tegen ons zegt.'

klacht achterwege te laten: 'Wat moet een voorganger bidden als er een kind van de gemeente is overleden?'

De brochure die de CGK heeft uitgegeven over de eredienst geeft als verschillende doelen die in de gebeden naar voren komen; de lofprijzing, dankzegging en het voorleggen van de noden aan de HERE.¹⁹³ Het doel van het gebed is ook onlosmakelijk verbonden met de verwachtingen en verlangens die in het gebed tot uitdrukking komen.

Toelichting: De predikant zoekt in de dienst de ontmoeting met God namens de gemeente. Hij spreekt woorden om 'iets te bereiken', hij wil namens de gemeente God lofprijzen, iets vragen, ergens voor danken, schuld belijden of tot Hem klagen. Met deze vraag worden de verschillende onderdelen ondergebracht in de genoemde categorieën van lofprijzing, vraaggebed, dankgebed, schuldbelijdenis en klaaggebed. Daarbij zal ook worden gekeken hoe de verschillende categorieën zich binnen hetzelfde gebed tot elkaar verhouden. Wanneer er in de gebeden bijvoorbeeld geen aspecten van schuldbelijdenis en lofprijzing voorkomen, dan geeft dat iets weer van het godsbeeld van het gebed, maar ook wanneer er uitvoerig gedankt wordt maar weinig wordt gevraagd, zegt dat iets over het godsbeeld. Worden er ook verwachtingen en verlangens uitgesproken, bijvoorbeeld als het gaat om ziekte? In hoeverre klinkt de verwachting dat God veranderend in gaat grijpen in de werkelijkheid van het concrete leven? Gebruikt men een imperatief of een aanvoegende wijs? Oftewel, wat is de opvatting omtrent de verhouding van het gebed?

2.5.2.4. Samenvatting

De vragen voor de analyse van de gebeden zijn de volgende drie vragen met de daar bijbehorende subvragen:

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

- Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?
- Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

- Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

¹⁹³ CGK, *Stijlvol*, 8.

- Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

- Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?
- 5 - Subvraag 3.2: Waarvoor ontvang God lofprijzing?
- Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?
- Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?
- Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

3. Analyse gebeden CGK 1 en 2

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de vrije gebeden van twee predikanten uit de CGK geanalyseerd aan de hand van de methode voor gebedsanalyse van het vorige hoofdstuk. De predikanten wier gebeden in dit hoofdstuk worden geanalyseerd zijn predikanten die verbonden zijn aan een gemeente waar de Nieuwe Bijbel Vertaling (NBV) wordt gebruikt in de eredienst en waar een grote mate van vrijheid is in de liedkeuze (Psalmen, Liedboek, Weerklank, Opwekking, Sela etc.). Voor de analyse worden de twee vrije gebeden gebruikt die in de dienst zijn uitgesproken. Voor elke predikant zijn er drie diensten uitgekozen die gehouden zijn in het jaar 2022. De gebeden zijn getranscribeerd en als verbatim in de bijlage van dit onderzoeksverslag opgenomen. De analyse verloopt in drie stappen: (1) observatie en registratie van de gebeden uit de eerste twee diensten, (2) weergave van het godsbeeld door een analyse op basis hiervan, en (3) controle van dit godsbeeld door analyse van de gebeden uit een derde dienst.

3.2. CGK 1

3.2.1. Observatie en registratie

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 1, Gebed 1	Ja, Vader in de hemel (p1, r3)
Dienst 1, Gebed 2	Ja, Heer (p3, r2)
Dienst 2, Gebed 1	Ja, God (p4, r2)
Dienst 2, Gebed 2	Ja, Vader in de hemel (p6, r2)

De eerste aanspraakvorm is tweemaal 'Vader in de hemel'. De andere eerste gebruikte aanspraakvormen zijn 'Heer' en 'God'. De aanspraakvorm 'Vader in de hemel' heeft sterke overeenkomst met de eerste aanspraakvorm van het Onze Vader. In deze aanspraak wordt God aangesproken als Vader, dit is een aanspraakvorm die wijst op het vertrouwen dat zijn basis heeft in de relatie met de Here Jezus en zo ook met Zijn hemelse Vader. Het is opvallend dat in alle vier gebeden het eerste woord van het gebed consequent het woord 'Ja' is, in plaats van een naam voor God zelf. De voorganger haakt zo aan bij wat

vóór het gebed in de dienst heeft plaatsgevonden. Bij een intermenselijk gesprek zal het gesprek beginnen met een groet of met een aanspraak. Wanneer het eerste woord van een spreker 'Ja' is en er wordt gerefereerd aan iets wat eerder heeft plaatsgevonden, lijkt dat meer op een voorzetting van een gesprek, dan op een allereerste aanspraakvorm. Dit is wel wat er gebeurt aan het begin van het gebed bij deze voorganger. Hierdoor wordt de suggestie gewekt dat het gebed in de dienst een doorlopende activiteit van communiceren met God is.

Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
Dienst 1, Gebed 1	Heer (15x), Vader (5x), in Jezus' naam (1x).
Dienst 1, Gebed 2	Heer (11x), Vader (1x), Vader in de hemel (1x), in Jezus' naam (1x).
Dienst 2, Gebed 1	God (3x), Heer (14x), Vader (3x), Grote God (1x), in Jezus' naam (1x).
Dienst 2, Gebed 2	Vader in de hemel (1x), Heer (10x), Uw Naam (1x), God (1x), Hogepriester (1x) Vader (1x), in Jezus' naam (1x).
Totaal	Heer (50x), Vader (10x), in Jezus' naam (4x), God (4x), Vader in de hemel (2x), Grote God (1x), Uw Naam (1x) en Hogepriester (1x).

10

In het gebed wordt God meermaals aangesproken. Het meest frequent wordt Hij aangesproken met het woord 'Heer', dat gebeurt vijftig keer in de vier gebeden. God wordt verder aangesproken met 'Vader' of met 'God'. Er wordt niet rechtstreeks tot Jezus of tot de Heilige Geest gebeden. Het gebed wordt consequent afgesloten met 'in Jezus' naam', daarbij wordt de naam van Jezus wel genoemd. In de gebeden wordt er niet veel gevarieerd in het aanspreken van God. In de vier gebeden wordt God op zes unieke verschillende manieren aangesproken: Heer, Vader, Jezus, God, de Naam en Hogepriester.

15

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 1, Gebed 1	Uw trouw (2x), Uw goedheid (1x), Uw liefde (4x), Uw aanwezigheid (2x), Uw genade (2x), Uw Woord (2x)
Dienst 1, Gebed 2	Uw licht (1x), Uw liefde (4x) Uw vrede (1x), genade (1x), eeuwig leven (1x), Uw aanwezigheid (1x), Uw Woord (3x)
Dienst 2, Gebed 1	Uw liefde (3x) Uw genade (1x), Uw Woord (2x)
Dienst 2, Gebed 2	-
Totaal	Uw liefde (11x), Woord (7x), Uw genade (3x), Uw aanwezigheid (3x), Uw trouw (2x), Uw goedheid (1x), Uw licht (1x), Uw vrede (1x), eeuwig leven (1x), geluk (1x)

De liefde van God wordt ronduit het vaakst genoemd, daarnaast wordt nog enkele keren de genade, aanwezigheid en trouw van God genoemd. De rechtvaardigheid, heiligheid en macht van God worden niet genoemd.

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

De gegevens die horen bij de beantwoording van deze vraag staan in bijlage 37. In de gebeden van dienst 1 wordt God getypeerd als iemand die de mens in zijn bestaan opzoekt. God steekt Zijn hand naar mensen uit, wil met een dopeling meegaan en God verlangt ernaar dat zoveel mogelijk mensen Hem leren kennen. Vergelijkbare typering 10 komen ook voor in dienst 2: 'dat U, ons mensen, niet maar overlaat op onze weg door dit leven heen', 'dat U ons nou zo liefheeft dat U ook vanmorgen weer Uw hand uitsteekt naar ons', 'dat U ons wilt ontmoeten' en 'dat U een levende God bent, en een God die naar ons 15 omziet'. Van God wordt ook impliciet gesproken als Schepper. Van God wordt gezegd dat Hij alle moeders heeft gemaakt. Hierbij wordt het woord 'scheppen' niet gebruikt. In dienst 1 wordt ook van God gezegd dat God een licht heeft dat blijft stralen in de duisternis. In het tweede gebed van dienst 1 wordt er nog iets gezegd over het licht van

God: 'U stuurt ons erop uit om Uw licht en Uw liefde te laten stralen in deze wereld'. Het licht van God is verbonden met Zijn liefde en deze worden niet tegengehouden door de duisternis. God stuurt mensen erop uit om Zijn licht en liefde ook in de wereld te laten zien.

5 In dienst 2 ligt sterk de nadruk op de liefde van God naar de mens toe: 'dat U ons nou liefheeft', 'dat U in Uw liefde en Uw genade ons nu weer wilt aanzien', 'dat Uw liefde nou zó naar ons uitgaat', 'U kent ons, U hebt ons lief en U ziet ons' en 'dat U ons ziet, dat U ons liefhebt'. Meermaals wordt uitgesproken dat God 'ons' liefheeft. Welke mensen er
10 allemaal precies gerekend onder 'ons' wordt niet gespecificeerd. Het is aannemelijk dat dit de aanwezige mensen in het kerkgebouw betreft maar dat is niet met zekerheid te zeggen.

Er worden in het gebed ook enkele 'al-eigenschappen' van God genoemd. Er wordt verwezen naar de alomtegenwoordigheid van God als in het gebed wordt uitgesproken dat God aanwezig is in het leven van mensen: 'dat U zo dicht bij ons bent', 'dat er Eén is
15 die altijd bij ons is'. God is altijd dichtbij de mensen. Dit wordt nog eens onderstreept door de zinsnede: 'U bent de Hogepriester die in álle dingen met ons meegeleden heeft en meelijdt, nog steeds, tot op de dag van vandaag'. Er wordt ook gerefereerd aan de alwetendheid van God in de zinsnede 'U weet ook wel, Heer, dat er heel veel dingen zijn die we niet noemen'. God weet de dingen die niet door
20 mensen genoemd worden. De macht van God klinkt door in Zijn mogelijkheid om mensen te veranderen: 'dat U ons ziet, dat U ons liefhebt. Dat U ons werkelijk kunt veranderen en vernieuwen als dader, maar dat U ons ook werkelijk kunt veranderen en vernieuwen als slachtoffer'.

25

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

In drie van de vier gebeden wordt God ergens voor gedankt, ongeveer twee á driemaal
5 per gebed. God wordt gedankt voor Zijn aanwezigheid/nabijheid in het leven van
mensen, voor Zijn scheppingsmacht, Zijn leiding, Zijn Woord en Zijn zorg.
De scheppingsmacht van God blijkt wanneer Hij gedankt wordt voor alle moeders en voor
de geboorte van een kind.
God steekt Zijn hand uit naar de mensen en in de dienst komt Hij naar de gemeente toe
10 en is daar aanwezig.
God is actief betrokken bij de gemeente, dat blijkt wanneer Hij gedankt wordt voor een
nieuw lid in de gemeente. Zijn betrokkenheid bij de gemeente uit zich ook in de zorg van
God. Hij heeft een zuster uit de gemeente bewaard en gespaard.

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

15 In drie van de vier gebeden ontvangt God ergens lofprijzing voor. De lofprijzing gaat
steeds gepaard met het danken voor iets dat God heeft gedaan. God krijgt de lof omdat Hij
de Schepper is, omdat Hij alomtegenwoordig is en om Zijn nabijheid.

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

In verhouding is de categorie van het vraaggebed het grootst bij deze predikant. In elk
20 gebed wordt er iets gevraagd aan God. Er wordt gevraagd om aanwezigheid/nabijheid
van God, geloof in God, de leiding van God, het spreken van God, de zegen van God en de
zorg van God. Van alle vragen en verzoeken die in het gebed tot uitdrukking worden
gebracht, wordt er het vaakst gevraagd om Zijn aanwezigheid. Er wordt als volgt
gevraagd om de aanwezigheid van God: 'Wilt u met ons allemaal zijn, Vader' en 'Wilt U
25 ook in die dingen bij ons zijn. Als we zorgen hebben, als we tobben met onze gezondheid
of financiën, als we moeite hebben, als er verdriet is, als er conflicten zijn.' Er wordt o.a.
om de nabijheid van God gevraagd in de vraag om wijsheid bij de examens, maar ook in
de vraag om nabijheid bij een familie die een dierbare zal moeten begraven.
Hetgeen dat aan God wordt gevraagd is veelal een vraag om hulp in de concrete levens
30 van de gemeenteleden. Dat is te zien in de volgende zinnen uit de gebeden: 'Wilt u hem
een hele fijn tijd geven, in ons midden plaatsen met zijn gaven en talenten dat hij zijn plek
hier mag vinden om samen, ook met elkaar, U te volgen' en 'We bidden u ook voor zuster

A: Wilt u voor haar zorgen, wilt u ook bij haar man zijn, en met de kinderen. En wilt u ze dragen, dat ze dat mogen merken ... dat U daar bent.’ Een opvallende zin is de vraag om getuigen te mogen zijn van de vrede van God met daarbij expliciet de vermelding om géén getuige te worden van Gods boosheid, woede en oordeel: ‘Help ons, nou ja, wat we net zongen: volbrengers van Uw Woord, getuigen van – en niet van Uw boosheid, of van Uw woede of van Uw oordeel - maar we zijn getuigen van Uw vrede’. Een zin die een belangrijk deel van het godsbeeld van de voorganger laat zien. De mensen moeten niet volbrengers of getuigen worden van het Woord als het gaat om de boosheid van God, Zijn woede of Zijn oordeel. De mensen zijn getuigen van Gods vrede.

Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?

Van de vijf verschillende categorieën: (1) dankgebed, (2) lofprijzing, (3) vraaggebed, (4) schuldbelijdenis en (5) klaaggebed komt het gebed als schuldbelijdenis het minst voor in de gebeden van deze predikant. In de vier gebeden is er één moment van schuldbelijdenis. Hier wordt er schuld beleden over het ‘niet vastpakken van de hand van God’ en het te zeer ‘de eigen weg gaan’. De schuldbelijdenis wordt niet direct opgevolgd door een vraag om vergeving maar door een benoemen van de genade en liefde van God.¹⁹⁴

Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

In elk van de vier geanalyseerde gebeden is er een deel dat getypeerd kan worden als klaaggebed. Het klagen is in alle gevallen niet sterk getoonzet, in het gebed wordt de beklagenswaardige situatie aan God verteld. Er worden bij dit vertellen geen vragen gesteld als: ‘Waarom gebeurt dit?’ of ‘Hoelang nog?’. De oorzaak van de beklagenswaardige situatie blijft ook onbenoemd. De beklagenswaardigheden die aan God worden voorgelegd betreffen mensen die: Moederdag als confronterend ervaren, tegenstand ervaren in het geloof en zij die de aanwezigheid van God niet ervaren.

¹⁹⁴ ‘dat U, nou ja, zo in deze dienst ons wilt ontmoeten als mensen die, met hun lek en gebrek, maar dan toch weer samen mogen komen en dat U dan tot ons wilt spreken, dat Uw liefde nou zó naar ons uitgaat.’ (p4, r9)

3.2.2. Weergave van het godsbeeld

3.2.2.1. Aanspraak

God wordt aangesproken met Heer, God en Vader in de hemel. In het gebed is God de Vader het eerste adres, er wordt niet rechtstreeks tot Jezus of de Heilige Geest gebeden, 5 wel consequent in de naam van Jezus.

3.2.2.2. Eigenschappen

De liefde van God en Zijn aanwezigheid zijn Zijn belangrijkste eigenschappen. God wil mensen graag opzoeken en Hij verlangt ernaar dat ze Hem leren kennen en Hij verlangt ernaar om de mensen te ontmoeten. God is actief betrokken bij de wereld en Hij stuurt 10 mensen erop uit om Zijn licht en liefde te laten zien in de wereld. De liefde van God voor de mensen is groot. Hij is ook alomtegenwoordig, kent al het lijden en lijdt ook met mensen mee, Hij is machtig en alwetend.

3.2.2.3. Doel van het gebed

God wordt gedankt voor Zijn aanwezigheid bij mensen en Zijn leiding en zorg voor de 15 mensen. Hieruit blijkt opnieuw Zijn actieve betrokkenheid bij mensen. God ontvangt de lof voor Zijn macht als Schepper, Zijn alomtegenwoordigheid en Zijn nabijheid in het leven van mensen. Het vraaggebed heeft een grote rol in het gebed. Er mag veel gevraagd worden aan God en er wordt verwacht dat God bij machte is om in het concrete leven van mensen actief 20 betrokken te zijn en leiding/zorg te geven. In de vraag om getuigen te mogen worden van de vrede van God, wordt expliciet vermeld dat de mens geen getuige behoeft te zijn van Gods boosheid, woede of oordeel. De spannende vraag hierbij is of de mens alleen niet hoeft te getuigen van Gods boosheid, woede en oordeel óf wordt er ontkend dat er bij God 25 boosheid, woede en oordeel is?

In de analyse van de eerste vier gebeden bleek de schuldbelijdenis geen prominente rol te hebben in de gebeden, er was ook geen expliciete vraag om vergeving. Wel kan er geklaagd worden bij God. Dit gebeurt door God te vertellen over het lijden, de vervolging en het niet-ervaren van de aanwezigheid van God.

3.2.3. Controle door analyse derde dienst

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 3, Gebed 1	Vader in de hemel (p8, r2)
Dienst 3, Gebed 2	Jezus (p10, r2)

In één van de gebeden wordt Jezus als eerste aangesproken.

- 5 Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
Dienst 3, Gebed 1	Heer (15x), Vader (5x), God (3x), Koning (2x), Heilige Geest (1x), Jezus (1x),
Dienst 3, Gebed 2	Heer (7x), Vader (2x), Jezus (2x), Lam (2x), God (2x),
Totaal	Heer (22x), Vader (7x), God (5x), Koning (2x), Jezus (2x) Lam (2x), Heilige Geest (1x)

In de analyse van de gebeden van dienst 3 zijn er drie nieuwe aanspraakvormen voor God gevonden: Koning, Lam en Heilige Geest.

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

- 10 Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 3, Gebed 1	Uw stem, Uw licht (3x), Uw liefde (3x), Uw Woord (1x)
Dienst 3, Gebed 2	Eerlijk (1x), Uw liefde (2x), Licht (1x), Uw Woord (2x)
Totaal	Uw liefde (5x), Uw licht (4x), Eerlijk (1x), Uw Woord (2x)

Ook in deze gebeden wordt de liefde van God als eigenschappen het vaakst genoemd, en blijven de heiligheid, eeuwigheid en rechtvaardigheid van God onbenoemd. De macht van God is wel impliciet aanwezig in het noemen van God als Koning.

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

Gebed	Typering (Handelingen/daden/intenties)	Impliciete typering
Dienst 3, Gebed 1	'hoe U als Koning ons wilt bevrijden' (p8, r3)	God is de Koning die 'ons' wil bevrijden
	'misschien zitten we hier ook wel, inderdaad, met een zware rugzak vol met angst of met zorgen, of met pijn of met verdriet, met vragen, of met twijfel. Heer, U ziet ons zo' (p8, r8)	God kan de mensen, en alles wat hen bezighoudt, zien.
	'ik ben een kind van God; God is mijn Koning; God maakt mij vrij' (p8, r10)	God is een Koning die mensen aanneemt als Zijn kinderen en Hij maakt ze vrij.
	'dat U mensen roept. Zo roept U ons allemaal tot onze eigen plek en taak op onze plaats waar U ons gesteld hebt om U te dienen en Uw licht uit te stralen, ook hier in de gemeente' (p8, r22)	God bestuurt de mensen in de kerk door ze elk een eigen plek en taak te geven met als doel om Hem te dienen en Zijn licht uit te stralen
Dienst 3, Gebed 2	'U bent de overwinnaar over zonde, dood en pijn' (p10, r3)	Jezus is de overwinnaar over zonde, dood en pijn.
	'Uw Woord is er eerlijk over dat we leven in een wereld waarin er zo enorm aan ons getrokken wordt' (p10, r4)	God is eerlijk
	'deze wereld gaat zo kapot. We lezen in Uw Woord, Heer, dat dat de weg is van ons, mensen. Maar dat er ook een andere weg is: de weg met U.' (p10, r10)	De weg van de mens is destructief, tenzij hij de weg met God gaat

	‘dat U een eerlijke God bent. Juist vanuit Uw liefde, dat U ons zoekt. Dat U ons liefhebt. Dat u ernaar verlangt dat, Heer, dat we ingeschreven staan in het hemels bevolkingsregister.’ (p10, r15)	God is eerlijk vanuit Zijn liefde, Hij heeft de mens lief en zoekt hem op.
	‘een Lam dat Zijn eigen leven gaf’ (p10, r19)	Jezus heeft Zijn eigen leven gegeven
	‘een Lam dat leert te leven in liefde, niet uit macht of wellust, maar uit nederigheid: het beste zoeken voor elkaar’ (p10, r20)	Jezus is een voorbeeld voor christenen

In de gebeden wordt meermaals genoemd dat God de nabijheid van mensen zoekt, bijvoorbeeld in de zin: ‘U bent zo'n God die Zijn hand naar mensen uitsteekt’ of ‘dat U ons wilt ontmoeten’. Daarnaast komt ook meerdere keren voor dat God aanwezig en nabij is in de levens van mensen, bijvoorbeeld in de zin ‘dat U ons mensen niet maar overlaat op onze weg door dit leven heen’ of ‘dat er Eén is die altijd bij ons is’.

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

Gebed	Dank	Waar wordt God voor gedankt?
Dienst 3, Gebed 1	‘Misschien met hele mooie dingen die we ... ontzettend dankbaar voor kunnen zijn. Wat is dat heerlijk, Vader, als we hier mogen zitten om U de lof en de eer toe te brengen, omdat we dankbaar zijn voor alles wat we uit Uw hand mogen ontvangen.’ (p8, r4)	Aanwezigheid/ nabijheid van God
	‘We danken u, Heer, dat mensen die verkozen zijn ook een plek weer mogen innemen, straks ook, in ons	Leiding van God

	bestuur en op die plek ook onze gemeente weer te mogen dienen.’ (p8, r20)	
	‘Dan zijn we dankbaar, Heer, dat U mensen roept’ (p8, r22)	Leiding van God
	‘We danken U, Heer, dat de eerste stappen tot toenadering ook weer genomen worden. En daarin zien we ook het werk van Uw Heilige Geest’ (p8, r29)	Leiding van God
Dienst 3, Gebed 2	‘Dan danken we, Heer, dat U – ja, ook al doet het soms ook wel een beetje zeer: zo'n spiegel die we opeens voorgehouden krijgen in zo'n heftig gedeelte, als vanmorgen’ (p10, r13)	Directheid
	‘en we danken U, Heer, dat U ook een eerlijke God bent. Juist vanuit Uw liefde, dat U ons zoekt. Dat U ons liefhebt. Dat U ernaar verlangt dat, Heer, dat we ingeschreven staan in dat hemels bevolkingsregister. Dat we thuiskomen daar bij U.’ (p10, r14)	Geloof/ Eerlijkheid/ Aanwezigheid/nabijheid van God

Opnieuw wordt God gedankt voor Zijn aanwezigheid/nabijheid in het leven van mensen. De leiding van God is ook opnieuw het onderwerp van dank. God wordt ook gedankt voor het feit dat God een eerlijke God is die de mens een spiegel voorhoudt.

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

Gebed	Lofprijzing	Waarvoor ontvangt God lofprijzing?
Dienst 3, Gebed 1	-	
Dienst 3, Gebed 2	‘U verdient alle eer en glorie’ (p10, r2)	

- 5 In de gebeden van dienst 3 is de lofprijzing vrij summier. In gebed 2 klinkt wel ‘U verdient alle eer en glorie’.

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

Gebed	Vraaggebed	Wat wordt er gevraagd aan God?
Dienst 3, Gebed 1	'Heer, ons gebed deze zondagmorgen is dat u dat waar komt maken in ons leven. (dat God Vader, Koning en Bevrijder is)' (p8, r11)	Zorg van God
	'Als u nou hier zó aanwezig bent dat we ... ja, dat we die rugzak al daar even mogen neerleggen bij U, zodat er ruimte is om dat Woord dat we straks lezen van U, ook echt werkelijk binnen te laten komen' (p8, 12).	Spreken van God/Leiding van God
	'En wilt U ons helpen om alles wat in de weg kan staan om het echt binnen te laten komen ... Heer, dat dat nou in een ander licht komt te staan; dat Uw licht er overheen komt. Dat we daar iets van Uw zegen in mogen merken.' (p8, r16)	Leiding van God/geloof
	'We bidden u ook zo voor elkaar' (p8, r20)	
	'We bidden, Heer, om open harten en open oren om Uw licht en Uw liefde, om waarheid maar ook om genade' (p8, r31)	Leiding van God
	'Wilt U ons zegenen, Heer, dat de stem van de liefde, maar vooral ook de stem van Uw liefde, nou de boventoon mag voeren, ook in deze dienst' (p9, r 4)	Zegen
Dienst 3, Gebed 2	'Heer, ga zo door die rijen heen en raak ons aan, kijk ons in de ogen. Leidt ons elke dag, op die weg met U. (p10, r17)	Geloof/Leiding van God

	'Vader, laat ons zo als mens zijn en zo als kerk zijn, hier in onze omgeving. Dat licht en liefde van ons mag uitgaan naar de mensen om ons heen.' (p10, r21)	Leiding van God
	'Heer, wees ons zo nabij' (p10, r23)	Aanwezigheid/nabijheid van God

Het vraaggebed is de meest prominente categorie in de gebeden van dienst 3. Er wordt het meest gevraagd om de leiding van God en om geloof in God.

Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?

Gebed	Schuldbelijdenis	Waarover wordt er schuld beleden?
Dienst 3, Gebed 1	'Heer, wat kunnen we helaas soms ook tegenover elkaar komen te staan' (p8, r27)	Menselijke vijandigheid
Dienst 3 Gebed 2	'En we doen mee aan kinderarbeid en aan mijnen die geslagen worden in gebieden die ontzettend belangrijk zijn voor de natuur en ... Vader, deze wereld gaat zo kapot. We lezen in Uw Woord, Heer, dat dat de weg is van ons, mensen.' (p10, r8)	Egoïsme van mensen/ destructiviteit

In beide gebeden vindt er een vorm van schuldbelijdenis plaats. De zonde van de mensheid als geheel is het onderwerp van de schuldbelijdenis. De belijdenis van schuld wordt niet direct gevolgd door een vraag om vergeving.

Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

Gebed	Klaaggebed	Waar wordt over geklaagd tot God?
Dienst 3, Gebed 1	'Maar, Vader, we merken ook dat waar mensen zijn dat het soms ook heel moeilijk kan gaan, met elkaar. En dan denken we in het bijzonder ook aan onze broeder A, en	Concrete situatie binnen de gemeente

	allen die hem lief en dierbaar zijn die daar omheen staan.’ (p8, r25)	
	‘Ook als kerken, ook als kerken, Heer, als het een zoektocht is in hoe we samen zijn, hier in <i>CGK1</i> ¹⁹⁵ , maar ook landelijk. Vader, wat zijn er een hoop bewegingen en deining in Uw kerk. En wat is het dan zoeken om elkaar vast te houden’ (p9, r2)	Verdeeldheid
Dienst 3, Gebed 2	‘dat we leven in een wereld waarin er zo enorm aan ons getrokken wordt. En waarin dingen zo enorm onder druk staan. En waarin dingen zoveel aan de hand zijn. Zoveel verdriet en ellende waar we ook soms zo weinig invloed maar aan hebben. Oorlogen en economische systemen en mensen die tegenover elkaar staan. En ... dan willen we andere keuzes maken, maar hoe dan, God?’ (p10, r8)	Verleidingen/Lijden

Er wordt geklaagd over een concrete situatie in de gemeente, over de verdeeldheid in het kerkverband, over verleidingen en over het lijden in de wereld. De klacht van het tweede gebed van dienst 3 is erg expliciet. Op deze klacht volgt de vraag: ‘maar hoe dan, God?’

3.1.4. Conclusie

- 5 Het godsbeeld dat geconstrueerd is in paragraaf 3.2.2. kan grotendeels blijven staan met de volgende toevoegingen:
- Aanspraak: In dienst 3 werd er wél gebeden tot Jezus en tot de Heilige Geest.
 - Eigenschappen: De macht van God wordt genoemd in het benoemen van het Koningschap van Jezus.
- 10 - Doel van het gebed: De eerlijkheid

195 Anonimisering door ESvdHeide

3.3. CGK 2

3.3.1. Observatie en registratie

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 1, Gebed 1	Goede en trouwe Vader in de hemel (p11, r2)
Dienst 1, Gebed 2	Vader in de hemel (p13, r2)
Dienst 2, Gebed 1	Vader in de hemel (p16, r2)
Dienst 2, Gebed 2	Vader in de hemel (p17, r2)

- 5 De eerste aanspraakvorm voor God is steevast 'Vader in de hemel'. Eenmaal wordt deze aanspraak voorafgegaan door de bijvoeglijke naamwoorden 'goede' en 'trouwe'.

Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
Dienst 1, Gebed 1	Here (14x), Jezus Christus (2x), Christus (2x), Here Jezus (2x), goede en trouwe Vader in de hemel (1x), onze Heiland (1x), Christus' Naam (1x)
Dienst 1, Gebed 2	Here (24x), Heer (4x), Here God (3x), Vader in de hemel (1x), God (1x), Here Jezus (1x) Christus (1x), goede God (1x), heerlijke God (1x), Vader (1x), Zoon (1x), Heilige Geest (1x)
Dienst 2, Gebed 1	Here (8x) Vader in de hemel (1x), Uw Naam (1x), enige God (1x), Één (1x), Heer (1x), God (1x), Heilige Geest (1x), Here Jezus (1x), Jezus Uw Zoon de opgestane Heer(1x)
Dienst 2, Gebed 2	Here (15x), Heer (3x), Jezus (2x), Vader in de hemel (1x), Heilige Geest (1x), Heer Jezus Christus (1x), de Naam (1x), Jezus Christus de opgestane Heer (1x)
Totaal	Here (61x), Heer (8x), Here Jezus (4x), Here God (3x), Vader in de hemel (3x), Heilige Geest (3x), God (2x), Jezus Christus (1x), goede en trouwe Vader in de hemel (1x), Onze Heiland (1x), Christus' Naam (1x), Christus (1x), goede God (1x), heerlijke God (1x), Vader (1x),

	Zoon (1x), Uw Naam (1x), enige God (1x), Één (1x), Jezus Uw Zoon de opgestane Heer (1x), de Naam (1x) en Jezus Christus de opgestane Heer (1x)
--	---

In het gebed wordt het vaakst het woord 'Here' gebruikt om God aan te spreken. In drie van de vier gebeden wordt zowel God de Vader genoemd, als Jezus Christus en de Heilige Geest. De voorganger gebruikt in deze vier gebeden 22 verschillende woorden om God aan te spreken.

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 1, Gebed 1	Goed (2x) eeuwig (1x)
Dienst 1, Gebed 2	Uw trouw (2x) Uw liefde (1x), Uw kracht (1x), goed (2x), heerlijk (1x)
Dienst 2, Gebed 1	Enig (1x), Één (1x), Uw Woord (2x)
Dienst 2, Gebed 2	Liefde (4x), genade (2x), Uw vrede (1x), Uw macht (1x), Uw geduld (1x), gul (1x), vriendelijk (1x), Uw trouw (1x)
Totaal	Liefde (5x), Goed (4x), Uw trouw (3x), Uw kracht (1x), heerlijk (1x), Enig (1x), Één (1x), Uw vrede (1x), Uw macht (1x), Uw geduld (1x), gul (1x), vriendelijk (1x)

De liefde van God als eigenschap wordt het vaakst genoemd, daarna Zijn goedheid en trouw. De rechtvaardigheid, macht en heiligheid worden niet expliciet genoemd. In dienst 1 en 2 wordt het 'Woord van God' of 'Uw Woord' niet genoemd. Er wordt in dienst 2 nog wel gedankt dat men samen mag 'luisteren naar de Woorden van U die wij hebben ontvangen.

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

Er worden ongeveer 350 woorden gebruikt om een typering van God te geven van de in totaal ongeveer 3500 woorden die worden gebruikt voor het uitspreken van de gebeden in Dienst 1 en 2. Er worden in deze gebeden veel verschillende eigenschappen en daden van God genoemd. Er komt meermaals naar voren dat God trouw is en dat Hij doet wat

Hij belooft. Jezus Christus wordt genoemd als het bewijs van Gods trouw aan Zijn beloften. In de gebeden van Dienst 1 is duidelijk zichtbaar dat het een doopdienst was. In het gebed voor de dopeling wordt uitgesproken dat God een broodkruimelspoor in het leven heeft gelegd en dat de dopeling alleen dat spoor hoeft te volgen om bij God te komen. In Dienst 2 wordt de macht van God meerdere malen genoemd. Dat er niemand is die tegen God op kan en dat Zijn macht zo groot is. Er wordt ook gebeden dat de mensen om 'ons' heen iets zien van God, iets van Zijn geduld, liefde, gulheid en vriendelijkheid.

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

In elk gebed wordt meermaals gedankt. In Dienst 1 wordt er gedankt voor en rondom een dopeling: voor het feit dat de dienst mag plaatsvinden, dat er familie en vrienden
5 aanwezig zijn, voor de doop en voor de dopeling zelf.

God wordt ook gedankt voor Zijn leiding in het leven van de gemeente. Zo heeft Hij nieuwe broeders gegeven voor de kerkenraad, maar Hij heeft ook Zijn leiding gegeven in het huwelijk van meerdere gemeenteleden waarvoor Hij gedankt wordt.

Meerdere keren wordt God gedankt voor het feit dat Hij de gemeente tot Zich laat komen
10 en Zich door hen laat aanspreken. God spreekt tot de gemeente en Hij luistert naar de gemeente. Dat doet Hij vanuit genade, Hij zoekt als machtige God de nietige mens op: 'dankuwel dat we vanmorgen mochten horen dat U in ons geïnteresseerd bent. Niet allereerst in wat wij allemaal doen, maar wie in wij zijn in ons karakter. En dat wij naar U mogen komen zoals wij zijn, maar dat U dan wel ons gaat herscheppen.' (p17, r2). De
15 trouw van God is ook meerdere keren het onderwerp van dank.

Verder wordt God gedankt voor Zijn nabijheid en Zijn gulheid.

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

In Dienst 1 ontvangt God meerdere keren een lofprijzing in het gebed. De reden van lofprijzing ligt in Christus' Naam en in de wijsheid en goedheid van God. Bij één lofprijzing
20 worden heel expliciet de drie personen van de Drie-eenheid aangesproken.

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

De categorie van het vraaggebed is het grootst bij de voorganger van CGK 2. Er wordt minstens (de vragen zijn in de analyse ruim gebundeld) 38x iets gevraagd van God in de vier geanalyseerde gebeden.

25 Er wordt aan God vooral gevraagd om geestelijke leiding, bijvoorbeeld in de geloofsopvoeding.¹⁹⁶ Gods leiding wordt ook meerdere keren gevraagd in het vinden van een plek in de gemeente.¹⁹⁷ Van God wordt verwacht dat Hij de mensen op de 'juiste plek'

196 'En wilt U ons ook helpen als ouders, en als grootouders, als wij ons best doen om onze kinderen, onze tieners, onze jongeren, te vertellen over U en vóór te leven' (p13, r14)

197 'Here, we willen samen bidden voor de familie C, dat zij op een nieuwe plek en in de nieuwe gemeente in de omgeving van X zich ook echt thuis mogen weten' (p14, r1)

in de gemeente brengt. Hij moet duidelijkheid geven in de keuzes die er gemaakt moeten worden en in hetgeen dat gedaan moet worden.

God schenkt het geloof aan mensen en Hij is ook diegene die het geloof versterkt.¹⁹⁸

5 God wordt ook gevraagd om Zijn aanwezigheid of nabijheid in het leven van mensen. Zijn aanwezigheid wordt gevraagd in concrete situaties binnen de gemeente, algemene situaties in de gemeente.¹⁹⁹ Niet alleen plaatselijk binnen de gemeente wordt gevraagd om Zijn aanwezigheid maar ook in verschillende situaties wereldwijd.²⁰⁰

Verder wordt God nog gevraagd om troost, kracht, nederigheid, vrede, zorg, vernieuwing en om de zegen van God.

10 [Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?](#)

In de eerste dienst wordt er binnen het gebed geen schuld beleden aan God. In Dienst 2 is dit wel het geval. Er wordt schuld beleden over dat ‘wij’ ons zo vaak laten afleiden en deze zelfde punten van afleiding niet bij God brengen.²⁰¹ Er wordt ook schuld beleden over het onvermogen van de mens en de eigenzinnigheid en hoogmoedigheid van de mens.

15 [Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?](#)

In de tijd na de coronapandemie wordt er geklaagd over de moeilijke situatie waar de kerk nu voor staat. Dat er sprake is van verstrooiing/het gebrek aan eenheid in de gemeente. Het gebrek aan geloof of het aangevochten geloof wordt ook voor God neergelegd in een vorm van klagen en het lijden in de wereld.

198 ‘En we willen U bidden wilt U zo ook A door Jezus Christus heen wassen en redden. Dat A bij Jezus Christus, Onze Heiland, mag horen. Dat ze met Hem begraven wordt in Zijn dood en met Hem mag opstaan in een nieuw leven.’ (p11, r4) en ‘Here, we willen vragen dat U zelf ook werkt in ons midden en dat U het geloof niet alleen maar in A werkt en versterkt, maar in ons allemaal. Here, wilt U ons ook doen opleven in het geloof, wilt U ons hecht één maken. Wilt u geven dat ook hier, in deze gemeente, dat geloof in U en die liefde tot U mag opbloeien, dat dat vurig mag zijn.’ (p11, r27).

199 ‘Heer, wees nabij. Ook voor hen in óns midden die van die eenzaamheid weten, willen we bidden, Heer. Als we straks naar huis gaan en het huis is leeg. Er is niemand op je wacht en niemand die naar je vraagt. Here, wilt U in die dingen ook nabij zijn.’ (p15, r13)

200 ‘Here, voor hen die worden vervolgd bidden we in het bijzonder. Dat U hen niet loslaat. Dat U hen moed en kracht geeft. Dat U hen vasthoudt. (p16, r24).

201 ‘Here, wij zijn zo vaak afgeleid door allerlei dingen. Zoveel dingen die er spelen in ons hart, dingen die wij belangrijk vinden, dingen die ons bezighouden. Misschien ook wel dingen die niet goed zijn, bitterheid of boosheid of angst of zorg. Dingen die we eigenlijk naar U moeten brengen.’ (p16, r12)

3.3.2. Weergave van het godsbeeld

3.2.2.1. Aanspraak

God wordt allereerst aangesproken als 'Vader in de hemel'. In deze eerste aanspraak
5 wordt het anders-zijn van God benadrukt. De mens is op aarde en God is in de hemel,
daarin ligt een duidelijk onderscheid. Door God als Vader aan te spreken klinkt er een
nabijheid van God tot de mens door, een liefdes- en vertrouwensband. Dit onderscheid
en deze nabijheid staat niet in contrast met elkaar, maar vullen elkaar. Deze aanspraak
komt sterk overeen met de eerste aanspraak in het Onze Vader.
10 In het verdere verloop van het gebed wordt God herhaaldelijk aangesproken met het
'Here, Heer of Here God, Here Jezus'. Het woord Here of Heer kan gebruikt worden als
verwijzing naar de Godsnaam maar ook om aan te geven dat God de Heer over de mens
is. Dat Hij de meester en heersers is over Zijn schepping. Het is niet goed mogelijk om dit
op het gehoor te onderscheiden.
15 Wél kan geconcludeerd worden dat de voorganger van CGK 2 in zijn gebed tot God
spreekt als de drie-enige God. Meermaals worden Vader, Zoon en Heilige Geest
aangesproken of genoemd in het gebed en daarnaast wordt ook gesproken over dat God
één is. Verder wordt God ook aangesproken als goede en trouwe God en Jezus als Jezus
Christus, Zoon en de opgestane Heer. Hierin klinkt het vertrouwen op God in door
20 vanwege Zijn goedheid en trouw, Zijn goedheid en trouw zijn o.a. reden om Hem aan te
spreken in het gebed. Dat Jezus de Christus wordt genoemd betekent dat Hij de Messias,
de Gezalfde van God is. Jezus heeft de dood overwonnen, want Hij is opgestaan uit de
dood.

3.2.2.2. Eigenschappen

25 De eigenschappen van God die het vaakst naar voren komen zijn Zijn liefde, goedheid en
trouw. God heeft ook kracht, vrede, macht en geduld. Van God wordt gezegd dat Hij
heerlijk, Éen, gul en vriendelijk is.
In de typering die van God wordt gegeven door het noemen van o.a. de daden en intenties
van God, wordt meermaals de trouw en betrouwbaarheid van God naar voren gehaald.
30 God is een God die doet wat Hij belooft en in het werk van Jezus Christus heeft Hij dat
laten zien.
God is een machtige God die de mensen opzoekt en ook te hulp schiet in het geloof. De

wonderlijke doortocht van de Rode Zee wordt aangehaald om te onderstrepen dat God machtig is en dat Hij Zijn volk wil redden. Dat doet Hij nu nog steeds en dat wordt zichtbaar in de doop. In de kerkdienst wil God ook de mensen bijstaan, houvast geven en Zijn beloftes voorhouden. Wie bij God hoort kan niet loskomen van God, Hij laat niets of
5 niemand uit Zijn handen roven. De liefde van God is o.a. op deze manier verbonden met Zijn macht.
In het tweede gebed van Dienst 2 is er een opsomming van enkele eigenschappen van God. Deze eigenschappen zijn mededeelbaar. Het betreft de liefde van God, Zijn geduld, gulheid en vriendelijkheid.
10 Enkele eigenschappen van God die vaak worden genoemd maar in deze gebeden niet voorkomen zijn: rechtvaardigheid, heiligheid en eeuwigheid.

3.2.2.3. Doel van het gebed

In het danken van God klinkt door dat Hij leidinggeeft aan de plaatselijke gemeente en haar individuele leden. God is trouw in Zijn zorg voor de gemeente en Hij is haar ook
15 nabij. God is ook gul en vriendelijk omdat Hij de gemeente opzoekt en in staat stelt om naar Hem te luisteren en zich tot Hem te kunnen richten.

God is wijs en goed, daarvoor ontvangt Hij een lofprijzing in het gebed. De Naam van Christus en de Drie-eenheid van God worden ook geprezen.

Aan God wordt gevraagd of Hij geestelijke leiding wil geven, impliciet betekent dit dat er
20 wordt geloofd dat God bij machte is om dat te doen en enigszins de verwachting heeft dat Hij dat ook zal doen. God stuurt Zijn kerk en geeft aan wat Zijn wil is voor de gemeente en haar leden. God is de bron van het geloof, aan Hem wordt gevraagd of Hij geloof wil geven en/of wil helpen in de versterking van het geloof. God wordt ook gevraagd om Zijn aanwezigheid bij mensen die lijden, plaatselijk én wereldwijd. God kan dus overal en op
25 verschillende plaatsen tegelijkertijd aanwezig zijn. God kan ook troost, kracht, nederigheid, vrede, zorg, vernieuwing en Zijn zegen geven.

Er wordt schuld beleden tegenover God over de zelfgerichtheid van de mens. De mens laat zich afleiden door verkeerde dingen die hij eigenlijk bij God zou moeten brengen.²⁰² God wil dus het contact met de mens en de mens doet Hem tekort wanneer hij Hem dat

202 'dingen die niet goed zijn; bitterheid of boosheid of angst of zorg. Dingen die we eigenlijk naar U moeten brengen.' (p16, r12)

ontzegt. Er wordt ook schuld beleden over de hoogmoedigheid van de mens ten opzichte van God. God staat boven de mens en de mens is aan Hem verantwoording schuldig.

In het klagen klinkt door dat God de leiding heeft over de kerk en dat Hij de verstrooiing en het gebrek aan eenheid kan tegengaan. In het klagen over het gebrek aan geloof en het
5 aangevochten geloof komt naar voren dat God het geloof kan schenken.

3.3.3. Controle door analyse derde dienst

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 3, Gebed 1	Vader in de hemel, Here Jezus Christus, Heilige Geest, Drieënig God
Dienst 3, Gebed 2	Ja, Here

In gebed 1 wordt God opnieuw aangesproken met 'Vader in de hemel' maar ditmaal met
10 de aanvulling 'Here Jezus Christus, Heilige Geest, Drieënig God'.

Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm (frequentie)
Dienst 3, Gebed 1	Here (7x), Heilige Geest (4x), Vader in de hemel (1x), Here Jezus Christus (1x), Drieënig God (1x), Here Jezus (1x), Naam van Jezus (1x), Vader (1x)
Dienst 3, Gebed 2	Here (22x), Uw Zoon Jezus Christus (2x), Heer (2x), God (1x), Vader (1x), Zoon (1x), Heilige Geest (1x), één enig God (1x), Koning (1x)
Totaal	Here (29x), Heilige Geest (5x), Vader (2x), Heer (2x), Uw Zoon Jezus Christus (2x), Here Jezus Christus (1x), Drieënig God (1x), Here Jezus (1x), Naam van Jezus (1x), God (1x), Zoon (1x), één enig God (1x), Koning (1x)

Het woord 'Here' wordt ook in de derde dienst het vaakst gebruikt om God aan te spreken. Opnieuw wordt in elk gebed God de Vader genoemd, maar ook Jezus Christus en de Heilige Geest. De aanspraakvorm 'Koning' is nieuw, maar dat is geen significante verandering in de manier van het aanspreken en noemen van God.

5 Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 3, Gebed 1	Uw Woord (9x), Uw waarheid (1x), Uw Koninkrijk (1x)
Dienst 3, Gebed 2	Uw Woord (3x), Koningschap (1x), Almachtig (1x), Genadig (1x)
Totaal	Uw Woord (12x), Koningschap/koninkrijk (2x), Uw waarheid (1x), Almachtig (1x), Genadig (1x)

In de eerste twee diensten werd het 'Woord van God' niet één keer genoemd maar in de gebeden van Dienst 3 wel 12x. De macht en het koningschap van God wordt ook genoemd.

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

Gebed	Typering (Handelingen/daden/intenties)	Impliciete typering
Dienst 3, Gebed 1	'Uw Woord dat levend is, dat krachtig is' (p19, r4)	God spreekt
	'Here Jezus, die de Leeuw is en het Lam, en dat wat Hij gedaan heeft in Zijn kruis en opstanding, dat dat alles nieuw maakt en dat Hij eens terug zal komen en dat dan ook dat Vrederijk komt.' (p19, r13)	Jezus is de gekruisigde Koning
	'in de wetenschap dat U vasthoudt aan wat U hebt beloofd.' (p19, r28)	God is trouw
	'Jezus, die samen met U, Vader en Heilige Geest, één enig God, leeft en regeert tot in eeuwigheid' (p19, r28)	God is Drieenig
Dienst 3, Gebed 2	'dat U alleen Koning bent en dat U almachtig bent.' (p20, r3)	God is een machtige Koning

	'dat er daarna ook nog iets overblijft, omdat U genadig bent en dat U dat allemaal nieuw maakt.' (p20, r10)	God is genadig en de Schepper
	'de God die bevrijdt' (p20, r16)	God is een bevrijder
	'dat U bevrijdt van onrecht, dat U deze wereld nieuw maakt' (p20, r19)	God is een bevrijder
	'dat koningschap van U' (p20, r31)	God is Koning
	'dat U trouw bent en dat U doet wat U beloofd hebt dat U ook in deze tijd Uw schreden zet in deze wereld' (p20, r32)	God is trouw
	'U die één enig God bent en leeft en regeert tot in eeuwigheid' (p21, r14)	God is één en eeuwig

De macht van God komt in deze gebeden meer naar voren. Het koningschap van God wordt genoemd maar ook Zijn macht om te bevrijden en om nieuw te maken. De trouw van God, Zijn eeuwigheid, genade en Drie-eenheid worden ook genoemd.

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

5 *Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?*

Gebed	Dank	Waar wordt God voor gedankt?
Dienst 1, Gebed 1	'We willen U hartelijk danken voor Uw Woord dat levend is, dat krachtig is.' (p19, r3)	Woord van God
Dienst 1, Gebed 2	'Here, dank U voor Uw Woord. Dankuwel dat we elke keer in Uw Woord houvast vinden, vaste grond onder de voeten, zicht op wie U bent.' (p21, r10)	Woord van God
	'Dankuwel dat U zich zo elke keer weer naar ons, ja, laat zien in Uw Zoon Jezus Christus en door Uw Geest en door Uw Woord. Dat danken we.' (p21, r11)	Nabijheid/ Woord van God
	'We danken U' (p21, r14)	-

God wordt gedankt voor Zijn Woord dat Hij aan de mensen gegeven heeft en waardoor Hij spreekt tot hen. Dat God Zichzelf bekend heeft gemaakt aan de mensen is ook een onderwerp van dank.

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

Gebed	Lofprijzing
Dienst 3, Gebed 1	'U aanbidden wij.' (p19, r2)
Dienst 3, Gebed 2	'Wij aanbidden U' (p21, r15)

5 God krijgt wel lofprijzing maar deze wordt niet verder gespecificeerd.

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

Gebed	Vraaggebed	Waar wordt om gevraagd?
Dienst 1, Gebed 1	'We willen bidden, Here, ... dat we ook mogen proeven dat al die andere stemmen, van buiten en vanbinnen, stil mogen worden. En dat U ons door Uw Heilige Geest ook echt geeft dat we mogen luisteren naar Uw Woord.' (p19, r6)	Geestelijke leiding
	'En we bidden, Here, wilt U geven dat die woorden zo mogen klinken in ons hart en in ons leven vanmiddag, dat ze ons ook echt houvast geven, maar ook toekomst bieden.' (p19, r17)	Geestelijke leiding
	'Daarom bidden we ook echt: Heilige Geest, wilt U de woorden ook, toepassen in ons hart. En wilt U ons helpen om die woorden ook mee te nemen ons leven in. Dat ze ons daar richting geven, richting naar U en richting naar Uw Koninkrijk.' (p19, 20)	Geestelijke leiding
	'dan bidden we ook, Here, voor deze wereld waar ook zoveel plagen en rampen gaande zijn ... wilt U zich ontfermen over deze wereld, ook nu.' (p19, r23)	Ontferming /Zorg/ Aandacht

	'wij bidden U: geef ons zicht op wie U bent, ook in deze tijd' (p19, r26)	Geloof
	'Wilt U genadig zijn en wilt U geven dat wij mogen, ja, geborgen zijn in de wetenschap dat U vasthoudt aan wat U hebt beloofd.' (p19, r27)	Genade
Dienst 3, Gebed 2	'Here, ontfermt U zich over deze wereld' (p20, r9)	Ontferming
	'Here, wij bidden voor deze wereld ... wilt U die harde harten ook zacht maken' (p20, r12)	Geloof (verspreiding van het evangelie)
	'En we willen bidden, Here, dat Uw Evangelie ook mag klinken van de God die bevrijdt en dat mensen ook in hun hart het verlangen krijgen om voor U te buigen.' (p20, r15)	Geloof (verspreiding van het evangelie)
	'En we willen bidden, Here, dat wij als gemeente van U die boodschap ook mogen brengen naar mensen toe' (p20, r17)	Geloof (verspreiding van het evangelie)
	'Dat er vergeving is voor hooghartigheid.' (p20, r18)	Vergeving
	'Dat U bevrijdt van onrecht, dat U deze wereld nieuw maakt' (p20, r19)	Bevrijding van onrecht
	'Help ons om uit te blijven zien naar die wereld die komt' (p20, r20)	Geloof/vertrouwen op God
	'we willen bidden om hoop voor deze wereld' (p20, r23)	Hoop

	‘We willen bidden dat wij die hoop ook mogen, ja, daarvan mogen getuigen in deze dagen.’ (p20, r23)	Geloof (verspreiding van het evangelie)
	‘Wilt U helpen dat ook de crises waar we nu voor staan en waar we midden zitten, als wereld en als continent en als land, dat die dingen ons ook brengen bij U, ons klein te maken voor U en het van U te verwachten. (p20, r24)	Geestelijke leiding/geloof
	‘Here, we willen vragen dat U zich ontfermt en dat er nog heel veel mensen mogen komen die willen horen bij Uw volk. Here, wilt U geven dat dat ook in deze dagen zichtbaar mag worden.’ (p20, r27)	Geloof (verspreiding van het evangelie)
	‘Here ontfermt U zich toch.’ (p20, r30)	Ontferming
	‘Here, we willen bidden dat dat Koningschap van U, dat komt, dat dat ook nu al door ons gezien mag worden met de ogen van het geloof, dat we ook mogen zien dat U trouw bent en dat U doet wat U beloofd hebt dat U ook in deze tijd Uw schreden zet in deze wereld. Help ons om het te zien.’ (p20, r31)	Geloof

Het vraaggebed is opnieuw de grootste categorie in de gebeden. Er wordt vooral aan God gevraagd of Hij geestelijke leiding wil geven in het leven van de mensen. Daarbij wordt ook meermaals gevraagd of God geloof wil schenken en/of wil helpen om (geloof in) het evangelie te verspreiden.

5 [Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?](#)

Gebed	Schuldbelijdenis	Waarover wordt schuld beleden?
Dienst 3, Gebed 1	-	-
Dienst 3 Gebed 2	‘Ook in ons eigen hart, Here, van alles dat zich verheft tegenover U’ (p20, r8)	Verzet tegen God

Er wordt schuld beleden over het verzet van de mens tegenover God.

Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

Gebed	Klaaggebed	Waar wordt over geklaagd?
Dienst 3, Gebed 1	'Here, het is moeilijk om écht Uw Woord te begrijpen. En, juist bij zo'n Bijbelboek Openbaring proeven we dat des te meer om de manier waarop het is geschreven en, dat we ook niet altijd makkelijk, ja, binnen kunnen komen in die wereld van woorden die we in Openbaring tegen komen.' (p19, r9)	Menselijke tekortkoming
	'ook al zijn de dingen die we lezen best zwaar en moeilijk' (p19, r19)	Menselijke tekortkoming
	'Here, voor deze wereld waar ook zoveel plagen en rampen gaande zijn. Ook zoveel dat wij ons ook wel eens hardop afvragen in deze dagen of we niet al in de laatste dagen zijn.' (p19, r23)	Lijden in de wereld
	'Here, wij weten het niet' (p19, r25)	Menselijke tekortkoming
Dienst 3, Gebed 2	'Ja, Here, het is best moeilijk om het te snappen, maar het is ook moeilijk om je daaronder te buigen, onder dat geloof dat U alleen Koning bent en dat U almachtig bent' (p20, r2)	Menselijke tekortkoming
	'Here, er is zoveel in de wereld dat zich verheft tegen U. Als dat begon in Babel, waar ze iets wilden bouwen tot in de hemel. En we zien het nog steeds, Heer. In het groot: machthebber die hun rijk willen uitbreiden ten koste van een heleboel; machthebbers die denken dat ze zomaar even een land binnen kunnen vallen; machthebbers die denken dat ze voor geld alles mogen. En machthebbers in	Zonde (van de wereld)

	het klein. Ook in ons eigen hart, Here, van alles dat zich verheft tegenover U. (p20, r3)	
	‘deze wereld, waar zoveel mensen zich ook verhardten tegenover de gedachte dat er Iemand is die hen gemaakt heeft.’ (p20, r12)	Vijandschap tegenover God
	‘Here, er zijn zoveel mensen in onze maatschappij die, ja, die niet meer op iets durven hopen. Die gewoon maar leven voor zoveel mogelijk genieten vandaag, en dan zien we wel.’ (p20, r21)	Egoïsme
	‘Here, we vinden het zo moeilijk om daar echt op te hopen, want, ja, wat wij zien is zo ... zoveel anders, zoveel verval.’ (p20, r29)	Menselijke tekortkoming

Het klaaggebed bestaat voornamelijk over de tekortkomingen van de mens. Daarnaast wordt de klacht tot God gericht over egoïsme, de zonde van de wereld, de vijandschap van de wereld tegenover God. Deze verschillende klachten liggen dichtbij het doen van schuldbelijdenis. Het zijn de zaken waarin de gelovigen en de wereld tekortschieten tegenover God. In dit gebed worden ze meer geuit als klacht, in geloof dat God er iets aan kan veranderen. Hij kan de tekortkomingen weer toereikend maken, Hij kan de vijandschap en het egoïsme van de mens verbreken.

Er wordt ook geklaagd over het lijden in de wereld. God kan de rampen en plagen tegenhouden.

10 3.3.4 Conclusie

God wordt aangesproken als Vader in de Hemel. Hij wordt ook behoorlijk consequent in het gebed aangesproken of genoemd in Zijn Drie-eenheid.

De meest genoemde eigenschap van God in de gebeden is Zijn trouw. Dat wordt in de verdere typering ook nog eens genoemd. Verder wordt God omschreven en getypeerd als een God die Koning is en grote macht heeft. Hij is ook eeuwig, genadig, liefdevol, goed, gul, vriendelijk en geduldig.

God wordt gedankt voor het feit dat Hij een sprekende God is en dat Hij Zichzelf aan de mens met Zijn Woord bekend heeft gemaakt. Men heeft ook de trouw van God ervaren en

Zijn leiding aan de gemeente. God is ook nabij de gemeente en haar individuele leden. God maakt zichzelf klein door de mens in staat te stellen tot Hem te spreken en door naar de gemeente te luisteren.

5 God ontvangt lofprijzing voor Zijn goedheid en wijsheid. De Naam van Christus en de Drie-eenheid zijn ook redenen tot lofprijzing.

God kan leidinggeven aan de gemeente en kan duidelijk maken wat Zijn wil is met de gemeente. Aan God wordt vooral gevraagd of Hij het geloof wil schenken en wil helpen in de verspreiding van het evangelie. Zijn nabijheid wordt ook gevraagd. God kan op meerdere plaatsen tegelijkertijd aanwezig zijn.

10 In de schuldbelijdenissen van de gebeden klinkt door dat de mens God tekortdoet en dat zij zichzelf wil verheffen. Dat zegt iets over de mens maar dat zegt ook over wie God is. Hij staat boven de mens en de mens is aan Hem verantwoording schuldig.

15 Uit het klaaggebed blijkt de macht van God. De mens klaagt over het lijden in de wereld, de problemen in de kerk en over de zonde. Doordat de klacht gericht is tot God mag geconcludeerd worden dat er geloofd wordt dat God bij machte is om in deze zaken een keer te brengen.

4. Analyse gebeden CGK 3 en 4

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de vrije gebeden van twee predikanten uit de CGK geanalyseerd aan de hand van de methode voor gebedsanalyse van het vorige hoofdstuk. De predikanten wier gebeden in dit hoofdstuk worden geanalyseerd zijn predikanten die verbonden zijn aan een gemeente waar de Herziene Statenvertaling (HSV) wordt gebruikt en voor de gemeentezang men het Liedboek voor de Kerken en/of de liedbundel Weerklank wordt gebruikt. Voor de analyse worden de twee vrije gebeden gebruikt die in de diensten zijn uitgesproken. Voor elke predikant zijn er drie diensten uitgekozen die gehouden zijn in het jaar 2022. De gebeden zijn getranscribeerd en als verbatim in de bijlage van dit onderzoeksverslag opgenomen. De analyse verloopt in drie stappen: (1) observatie en registratie van de gebeden uit de eerste twee diensten, (2) weergave van het godsbeeld door een analyse op basis hiervan, en (3) controle van dit godsbeeld door analyse van de gebeden uit een derde dienst.

4.2 CGK 3

4.2.1. Observatie en registratie

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 1, Gebed 1	Here in de hemel
Dienst 1, Gebed 2	Here, onze God en Vader
Dienst 2, Gebed 1	God van onze bevrijding
Dienst 2, Gebed 2	Here, onze God en Vader

God wordt op verschillende manieren aangesproken. Tweemaal wordt God aangesproken met 'Here, onze God en Vader'.

Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
--------------	---

Dienst 1, Gebed 1	Here (6x), Vader (3x), Koning der koningen (1x), Heer der heren (1x), Koning (1x) Christus (1x), Onze Vader die in de hemelen zijt (1x), Heilige Geest (1x), Vader van alle barmhartigheid (1x), Here Jezus Christus (1x), Goede Herder (1x), Christus' Naam (1x)
Dienst 1, Gebed 2	Here (3x), Here, onze God en Vader (1x), die ene Naam (1x), Hogepriester van de barmhartigheid (1x), Hogepriester naar de orde van Melchizedek (1x), Uw Zoon en onze Here, Jezus Christus (1x), Hogepriester (1x), Heilige Geest (1x), Jezus (1x), Heer (1x), onze Gids (1x), onze Leidsman (1x), de naam van Here Jezus Christus (1x), onze grote Hogepriester die leeft tot in eeuwigheid (1x)
Dienst 2, Gebed 1	Here (2x), God van onze bevrijding (2x), God van de bevrijding (1x), Here Jezus Christus, de Ware Zoon van Israël (1x), Zoon (1x), Heer (1x), de Naam (1x), Here Jezus Christus (1x), de God van ons leven (1x), Onze Vader (1x), onze Schepper (1x), onze Redder (1x), onze Bevrijder (1x), God (1x), Jezus (1x)
Dienst 2, Gebed 2	Here, onze God en Vader (1x), Vader (1x), Zoon (1x), Heilige Geest (1x), Here Jezus Christus (1x), Uw Naam (1x), God (2x), IK BEN (1x), Here (1x), Christus' Naam (1x)
Totaal	Here (12x), Vader (3x), God (3x), Here Jezus Christus (3x) Heilige Geest (3x), God van onze bevrijding (2x), Heer (2x), Zoon (2x), Christus' Naam (2x), Here, onze God en Vader (2x), Koning der koningen (1x), Heer der heren (1x), Koning (1x) Christus (1x), Onze Vader die in de hemelen zijt (1x), Vader van alle barmhartigheid (1x), Goede Herder (1x), die ene Naam (1x), Hogepriester van de barmhartigheid (1x), Hogepriester naar de orde van Melchizedek (1x), Uw Zoon en onze Here, Jezus Christus (1x), Hogepriester (1x), Jezus (1x), onze Gids (1x), onze Leidsman (1x), de naam van Here Jezus Christus (1x), onze grote Hogepriester die leeft tot in eeuwigheid (1x) , God van de bevrijding (1x), Here Jezus Christus, de Ware Zoon van Israël (1x), de Naam (1x), de God van ons leven (1x), Onze Vader (1x), onze Schepper (1x), onze

	Redder (1x), onze Bevrijder (1x), Jezus (1x) Vader (1x), Uw Naam (1x), IK BEN (1x)
--	---

God wordt het vaakst aangesproken met het woord 'Here'. God wordt ook duidelijk trinitarisch aangesproken in de personen van Vader, Here Jezus Christus en Heilige Geest. Er worden 39 verschillende vormen of variaties gebruikt om God aan te spreken.

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

5 Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 1, Gebed 1	Barmhartigheid (2x), macht (1x), kracht (1x), heerlijkheid (1x), eeuwigheid (1x), zorg (2x), genade (3x), liefde (1x),
Dienst 1, Gebed 2	Eeuwigheid (1x)
Dienst 2, Gebed 1	Uw Woord (1x), heilige/rijke/eeuwige barmhartigheid (4x), gevoelig (1x), bewogen (1x), liefde (1x), nabij (1x), Uw Woord (1x)
Dienst 2, Gebed 2	Uw Woord (4x)
Totaal	Barmhartigheid (6x), Uw Woord (5x), genade (3x), Uw Woord (3x), liefde (2x), eeuwigheid (2x), macht (1x), kracht (1x), heerlijkheid (1x), zorg (1x), gevoelig (1x), bewogen (1x), nabij (1x)

De barmhartigheid van God wordt het vaakst genoemd, gevolgd door het noemen van Zijn genade, Zijn Woord, liefde en eeuwigheid.

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

10 Een substantieel deel van de gebeden bestaat uit een typering of uitspraak van wie God is. Er worden ongeveer 750 woorden van de 2600 woorden totaal, gebruikt om iets te zeggen over wie God is. Het grootste deel van de typeringen beschrijven de toegankelijkheid van God, dat Hij de mensen opzoekt en aanspreekt maar zich ook láát aanspreken door de mens. De toegankelijkheid van God wordt verbonden met Zijn

genade.²⁰³ God is ook een God die toegankelijk is door Zijn genade.²⁰⁴ God zoekt niet alleen de mensen op maar Hij wil ook dat ze zich bekeren en Hij wil ze vrijmoedig maken om zich tot Hem te keren.

5 God wordt ook getypeerd als een machtige God²⁰⁵ die over de aarde regeert als Schepper²⁰⁶. In Zijn macht kan God ook ingrijpen in onze werkelijkheid en dat doet Hij ook. Dat heeft Hij gedaan door Nederland van de Duitsers te bevrijden²⁰⁷, maar dat blijkt ook uit de bevrijding van Israël uit de slavernij en de geestelijke bevrijding die gebracht is door Jezus Christus.²⁰⁸

10 Andere typeringe n die van God worden gegeven zijn dat Hij liefdevol, zorgzaam, barmhartig, genadig, eeuwig, (al)wetend en trouw is.

203 'De Koning die we om Christus' wil ook als Vader mogen aanroepen: "Onze Vader die in de hemelen zijt." En dat klinkt vertrouwd. Daar klinkt liefde in door. Daar klinkt zorg in door, vooral van Uw kant. U bent de Vader van eeuwigheid. En die Vader zegt: 'zorg', Die zegt 'barmhartigheid', Die zegt 'genade'. (p22, r20) en 'dat U ons zo krachtig aanspreekt met Uw beloftewoord. Zoals U dat deed bij de Hebreëen, zoals U deed bij Jacob, bij Jozua, bij het volk in ballingschap, en bij de discipelen, geroepen tot grootse taken. En dat het vast en zeker is in de naam van de Here Jezus Christus voor allen die geloven dat eigenlijk Uw naam al belooft: een God die permanent present is, IK BEN! Een God die nooit, maar dan ook nooit loslaat wat Zijn hand begon en nooit onverzorgd achterlaat wat ooit voor Zijn eigendom was.' (p29, r56).

204 'In de naam van deze Hogepriester mogen we zonder enige schroom vrijmoedig tot U naderen, als gemeente, als geheel.' (p25, r6).

205 'Alle macht, alle kracht, alle heerlijkheid is in Uw hand, is in Uzelf. En alle aardse macht is aan U onderworpen, ook alle macht die zich in deze wereld manifesteert in oorlogen en onderdrukking' (p22, r3)

206 'deze wereld, die Uw wereld is' (p22, r7)

207 'dat als Uzelf niet de banden los had gemaakt er nooit vrede was gekomen. We belijden de bevrijding van het Duitse juk ook als een gave van U. En nog veel meer omdat U zich in het Evangelie bekend maakt als de God van de bevrijding.' - (p27, r4)

208 'Al in die heilige wet van de Tien Geboden, als U Israël herinnert aan die machtige heilsdaad van het begin: uit het diensthuis, uit de slavernij, uit de nacht van onderdrukking, bevrijd. In dat kader geeft U de heilzame geboden. En in die lijn gaat het evangelie verder als het wijst op de Here Jezus Christus, de Ware Zoon van Israël, in wie ook de ware geestelijke vrijheid is. Hij is onze vrijheid. Hij brengt de vrijheid. En als de Zoon ons vrij maakt, zullen we ook werkelijk vrij zijn. God van onze bevrijding. Zo, Heer, zo bidden we U. (p27, r8)

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

God wordt in elk gebed ergens voor gedankt. Er wordt gedankt dat er vrijheid is, dat het goed gaat in de gemeente en voor al het goede.²⁰⁹ Hierachter schuilt de overtuiging dat
5 God de wereld regeert en dat Hij op verschillende plaatsen in de wereld vrijheid heeft gegeven. Er wordt ook gedankt voor de persoonlijke situatie van Koning Willem-Alexander.²¹⁰

Een ander punt van dank is God Zelf en Zijn openbaring aan de mensen, hoe Hij in genade naar de mensen toekomt.²¹¹

10 *Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?*

In twee van de vier gebeden is er sprake van een lofprijzing in het gebed. Het koningschap, macht, kracht en heerlijkheid van God is reden tot lofprijzing.

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

De uitgesproken gebeden bestaan in totaal voor ongeveer de helft uit het vraaggebed, met
15 ongeveer 1100 woorden van de 2200 woorden. God wordt veruit het vaakst gevraagd om Zijn zegen. God wordt tienmaal gevraagd of Hij ergens Zijn zegen voor wil geven. Zijn zegen wordt in elk eerste gebed van de dienst gevraagd over de verkondiging en het Woord van God²¹² en over de gemeente.²¹³ Verder wordt er ook een zegen gevraagd over hulpverleners, gemeenteleden en de kerkenraad.

209 'voor al het goede dat er mag zijn' – (p25, r20).

210 We danken U voor de koning zelf, voor zijn gezondheid, voor zijn vrouw, voor de kinderen die U hem gegeven hebt, voor zijn moeder en voor alles wat de koninklijke familie mag betekenen' (p22, r14)

211 'Heere, onze God en Vader, we danken U dat U ons in de Schriften niet alleen onderwijs geeft over allerlei zaken die met de relatie met U te maken hebben. Wie U bent, wie wij zijn, hoe het heil verworven is, hoe het heil ook wordt uitgedeeld, wie de Vader is, de Zoon, de Heilige Geest. Maar dat U ons zo krachtig aanspreekt met Uw beloftewoord.' - (p29, r2)

212 'Zegen Uw dienaar en allen die U roept om vandaag het Evangelie te verkondigen. Geef ook Uw zegen over de beslissing die gevallen is' (p23, r9)

213 'Zegen de gemeente, de kerkenraadsvergadering van morgen en ieder die zich in onze gemeente geroepen weet om de gaven in te zetten tot opbouw van onze kerk.' (p29, r20)

Naast een zegen wordt God ook gevraagd om geloof,²¹⁴ geestelijke leiding²¹⁵ en bekering.²¹⁶

God wordt ook gevraagd om Zijn leiding in de wereld. Dat is eenmaal een vraag om vrede en gerechtigheid,²¹⁷ maar vaker een vraag om leiding in zaken die dichtbij de gemeente staan.²¹⁸

Tenslotte wordt God ook driemaal gevraagd of Hij aanwezig of nabij wil zijn.

Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?

In drie van de gebeden vindt er een vorm van schuldbelijdenis plaats, dat is doorgaans in de vraag om vergeving van zonden.²¹⁹ Er wordt ook schuld beleden over het twijfelen van de mens en de tekortkomingen van de mens om God goed te kunnen kennen.²²⁰

Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

In Dienst 2 werd er geen klacht tot God gericht maar in Dienst 1 wel. Er wordt geklaagd over het lijden dat er is in de wereld²²¹ en in het leven van gemeenteleden.²²² Daarnaast wordt er ook geklaagd over verschillende moeilijkheden in het kerkelijk leven. Er wordt geklaagd over gemeenteleden die niet langer naar de kerk komen, over tekortkomingen van de mens in het getuigen van het Evangelie en over spanningen binnen het kerkverband.

214 'zo bidden we, neem ons samen voor Uw rekening en schenk ons bij de opening van de Schriften Uw zegen. Dat Uw Vaderlijke zorg, liefde en genade door het Evangelie van de Here Jezus Christus tot ons moge komen en beslag op ons moge leggen voor het eerst, of al hartelijker en inniger. Dat het persoonlijk mag worden en blijven. Warm mag worden. Dat het tot ootmoed mag leiden, tot vreugde mag leiden, tot bekering mag leiden.' (p23, r3)

215 'En voor de kerkenraad. Ook als de kerkenraad zich gaat bezinnen op het gemeentelijke leven, op het leiding geven aan de gemeente, als er straks een vacante periode gaat aanbreken.' (p25, r29)

216 We bidden voor hen die dwalen, dat Uzelf als de Goede Herder de kudde opzoekt en terugbrengt, of hier, of op een andere plek. Dat het Evangelie mag worden verkondigd' - (p23, r30)

217 Het is er nog altijd in Europa en we houden maar niet op de voorbede te doen om de vrede te mogen ontvangen en bescherming voor vluchtelingen, om recht en gerechtigheid in deze wereld, die Uw wereld is.' (p22, r5)

218 We bidden voor onze relaties, onze huwelijken, onze gezinnen.' - (p29, r26) en 'Here, we bidden voor de wereld. We bidden voor de kerk, voor de Theologische Universiteit, als we vandaag geven voor de opleiding' (p26, r1).

219 'Vergeef onze zonde.' (p28, r1) en 'Vergeef onze zonden.' (p30, r1)

220 'Zoeken, aarzelen, twijfelen, vallen en weer opstaan: het wordt onder ons gevonden.

Oppervlakkigheid, het allemaal niet zo goed weten, het niet voelen, het niet kunnen meemaken: het is er ook onder ons.' (p22, r28).

221 'alle macht die zich in deze wereld manifesteert in oorlogen en onderdrukking. Het is er nog altijd in Europa' (p22, r4)

222 'mensen met veel beperkingen en zwakheden, mensen die soms jarenlang een kruis hebben te dragen, Here, U weet het allemaal.' (p23, r1)

4.2.2. Weergave van het godsbeeld

4.2.2.1. Aanspraak

5 God wordt het vaakst aangesproken met 'Here'. Naast 'Here' wordt God ook aangesproken of genoemd met een groot aantal variaties, bijvoorbeeld 'Hogepriester', 'Gids' of 'Koning'. In totaal worden er 39 verschillende vormen gebruikt om God aan te spreken. God heeft dus meerdere namen waarmee Hij aangesproken kan worden. In elk gebed worden de drie personen van de Drie-eenheid genoemd en/of aangesproken.

4.2.2.2. Eigenschappen

10 Gods barmhartigheid is een van Zijn belangrijkste eigenschappen, in het gebed komt ook meermaals Zijn genade, Woord, liefde en eeuwigheid naar voren. God maakt Zichzelf toegankelijk voor mensen, zodat zij Hem kunnen aanspreken. Dit is mogelijk door Zijn genade. God zoekt de mensen op omdat Hij ze wil bekeren tot Hem.

15 God is ook een machtige God die over de aarde regeert als Schepper. Hij kan ingrijpen in de werkelijkheid van de mens en heeft dat in het verleden al meermaals gedaan. Hij regeert ook over de geestelijke wereld. God wordt getypeerd als liefdevol, zorgzaam, barmhartig, genadig, eeuwig, (al)wetend en trouw.

4.2.2.3. Doel van het gebed

20 Aangezien God wordt gedankt voor vrijheid, kunnen we concluderen dat Hij de wereld regeert en kan besluiten om ergens vrijheid te brengen en te bewaren. In het dankgebed komt ook de ervaring naar voren dat God Zichzelf aan de mens heeft geopenbaard en dat Hij de mensen aanspreekt in Zijn beloftewoord.

In de lofprijzing komt naar voren dat God Koning is en dat Hij machtig en krachtig is en dat Zijn heerlijkheid lovenswaardig is.

25 Uit het vraaggebed komt naar voren dat God Zijn zegen kan geven over allerlei verschillende facetten van het leven. De zegen van God wordt vooral gevraagd voor het kerkelijk leven. God is ook bij machte om het geloof te schenken en geestelijke leiding te geven aan de gemeente. En God is ook een God die nabij/aanwezig kan zijn in het leven van mensen.

God wordt geraakt door de zonde van de mens. In het schuld belijden wordt er daarvoor vergeving gevraagd aan God. Het twijfelen van de mens aan God is ook iets waarin de mens God tekortdoet.

5 In het klagen wordt het lijden in de wereld en de moeilijkheden van het kerkelijk leven met God gedeeld. In het klaagebed klinkt door dat God dit alles weet maar er wordt niet expliciet gevraagd of Hij verandering wil brengen in de situatie.

4.2.3. Controle door analyse derde dienst

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

10 Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 3, Gebed 1	Heer, onze God
Dienst 3, Gebed 2	Heer, onze God en Vader

Net als in de eerste twee diensten wordt God aangesproken met 'Heer, onze God' en 'Heer, onze God en Vader'.

Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
Dienst 3, Gebed 1	Heer, onze God (1x), Here Jezus Christus, het licht van de wereld (1x), Heilige Geest (1x), Heer (1x), Here Jezus Christus (2x), Uw Naam (2x), Here Jezus (1x), Uw Naam is Vader van alle vertroosting (1x), die grote Bruidegom (1x), onze Here Jezus Christus (1x),
Dienst 3, Gebed 2	Heer, onze God en Vader (1x), Here Jezus Christus (1x), Uw Naam (1x), Drieenig God: Vader, Zoon en Heilige Geest (1x)
Totaal	Here Jezus Christus (3x), Uw Naam (3x), Heer, onze God (1x), Here Jezus Christus, het licht van de wereld (1x), Heilige Geest (1x), Heer (1x), Heer, onze God en Vader (1x), Here Jezus (1x), Uw Naam is Vader van alle vertroosting (1x), die grote Bruidegom (1x), onze Here Jezus Christus (1x), Drieenig God: Vader, Zoon en Heilige Geest,

Er wordt in dienst 3 het vaakst naar God verwezen door de ‘Here Jezus Christus’ en ‘Uw Naam’ te noemen. In deze gebeden wordt het woord ‘Here’ niet zelfstandig gebruikt maar alleen in combinatie met Jezus. God wordt wel aangesproken met ‘Heer’. In beide gebeden wordt zowel de Vader, als Jezus Christus, als de Heilige Geest genoemd of aangesproken.

5 Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 3, Gebed 1	Uw licht (4x), Uw nabijheid (1x), Uw zorg (1x), Uw Woord (4x)
Dienst 3, Gebed 2	-
Totaal	Uw licht (4x), Uw Woord (4x), Uw nabijheid (1x), Uw zorg (1x),

De meest voorkomende eigenschappen van de eerste gebeden komen in Dienst 3 nauwelijks terug. Gods barmhartigheid, genade, liefde en eeuwigheid worden niet genoemd. De nabijheid van God en Gods Woord komen wel terug. Het licht van God en Zijn zorg als Zijn eigenschappen worden in Dienst 3 voor het eerst genoemd.

10

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

Gebed	Typering (Handelingen/daden/intenties)
Dienst 3, Gebed 1	‘Uw licht, dat bij de schepping als gevolg van Uw sprekende woord tot ons kwam, tot de wereld kwam. Er was licht, zei U, dat licht dat vlees en bloed werd in de Here Jezus Christus, het licht van de wereld. Dat licht, waarvan Paulus zegt dat het de Heilige Geest wil schijnen in onze harten, van nature gesloten en donker. Dat licht dat door het Evangelie vandaag in deze doopdienst over ons leven wil schijnen. Dat licht heeft U geopenbaard.’ (p31, r3)
	‘U heeft het ooit beloofd: regen en droogte, zomer en winter, dag en nacht, zullen niet ophouden zolang deze wereld bestaat.’ (p32, r4)
Dienst 3, Gebed 2	-

Er worden 100 woorden van de 750 woorden van het gebed gebruikt om iets te zeggen over wie God is en wat Hij heeft gedaan. In de gebeden van Dienst 1 en 2 kwam vooral

Gods toegankelijkheid en Zijn macht naar voren. In dienst 3 zien we daar een herhaling van.²²³ God is toegankelijk omdat Hij tot de mensen komt met Zijn sprekende woord en in de Here Jezus Christus. De macht van God wordt genoemd in het noemen van Zijn Schepping en in Zijn scheppingsmacht.²²⁴

5 *Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?*

Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

Gebed	Dank	Waar wordt God voor gedankt?
Dienst 1, Gebed 1	'We danken samen voor de verjaardag van zuster A. Voor het goede dat zij samen in hun leven uit Uw hand heeft mogen ontvangen' (p31, r14)	Leiding
Dienst 1, Gebed 2	'We danken U Heer, onze God en Vader, voor deze dienst, de bediening van het sacrament.' (p33, r2)	De kerkdienst
	'Dankuwel dat het naar omstandigheden weer goed mag gaan met onze broeder.' (p33, r10)	Gezondheid

God wordt gedankt voor Zijn leiding in het leven van een zuster uit de gemeente, voor de kerkdienst en voor de gezondheid van een broeder uit de gemeente. God regeert in het leven van mensen en Hij geeft aan mensen de gelegenheid om in de dienst samen te komen en het sacrament van de doop te bedienen.

10

223 'Uw licht, dat bij de schepping als gevolg van Uw sprekende woord tot ons kwam, tot de wereld kwam. Er was licht, zei U, dat licht dat vlees en bloed werd in de Here Jezus Christus, het licht van de wereld. Dat licht, waarvan Paulus zegt dat het de Heilige Geest wil schijnen in onze harten, van nature gesloten en donker. Dat licht dat door het Evangelie vandaag in deze doopdienst over ons leven wil schijnen. Dat licht heeft U geopenbaard.' (p31, r3)

224 'U heeft het ooit beloofd: regen en droogte, zomer en winter, dag en nacht, zullen niet ophouden zolang deze wereld bestaat.' (p32, r4)

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

Gebed	Lofprijzing	Waarvoor ontvang God lofprijzing?
Dienst 3, Gebed 1	'en tot eer van Uw Naam.' (p32, r10)	Zijn Naam
Dienst 3, Gebed 2	'laat Uw Naam zijn geprezen. Drieenig God: Vader, Zoon en Heilige Geest.' (p33, r15)	Zijn Naam/de Drie-eenheid

God ontvangt lofprijzing voor Zijn Naam en vanwege Zijn triniteit.

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

Gebed	Vraaggebed	Wat wordt er gevraagd aan God?
Dienst 3, Gebed 1	'Om dat licht, waarover we samen gezongen hebben, Heer, onze God, willen we ook samen bidden.' (p31, 2)	Geestelijke leiding/ aanwezigheid
	'En om de stralen van dat licht bidden we voor elkaar, voor de doopouders, voor ieder die meekijkt, voor ieder hier in de kerk, groot en klein. Heer, laat Uw licht en liefde schijnen. Als de Schriften opengaan, het verhaal van de Here Jezus Christus wordt geproclameerd, als het bevel klinkt van geloof en bekering en als het werk van de Here Jezus Christus ons aan het hart wordt gelegd met het oog op de redding, de zaligheid, van verloren zondaren. Zegen ons, dat deze dienst zij tot ere van Uw Naam.' (p31, r8)	Geestelijke leiding/ Zegen
	'en om een gezegend, als het kan gezond, nieuw levensjaar, maar vooral een nieuw levensjaar waarin Uw nabijheid, Uw zorg, de voorbede van U, Here Jezus, hen met genade omringt.' (p31, r15)	Genade/ Nabijheid/ Zorg
	'We bidden om troost voor allen die treuren. Voor B, met de familie, met hun gezin, voor C en D, met de moeder van D, en met	Troost

	hun familie, met hun gezin. Het verdriet dat er deze week kwam. Toch bewogen dagen als een ouder ontvalt, op een gezegende leeftijd weliswaar. Maar toch met hartelijke goede banden. Wilt U dan zelf, Uw Naam is Vader van alle vertroosting, troost geven door Uw Woord.’ (p31, r18)	
	‘We bidden voor E en F, nu ze ook echt officieel bij de gemeente horen. Dat ze een goede ingang in de gemeenschap mogen ontvangen, tot zegen mogen zijn en zegen mogen ontvangen uit Uw Woord.’ (p31, r23)	Geestelijke leiding
	‘En voor moeder en zuster G, die na een korte periode weer mag terugkeren, al is het op afstand. Toch iets van die oude verbondenheid mogen ervaren door Uw Woord en in de contacten onderling in de opbouw van de gemeente.’ (p31, r26)	Woord/ Nabijheid/ Geestelijke leiding
	‘We bidden voor H en I, als ze steeds dichterbij komen bij die grote dag uit hun leven, waar ze intens naartoe hebben geleefd en naar uitzien. Zegen hen en geef hun een huwelijk in het licht van die grote Bruidegom, onze Here Jezus Christus.’ (p31, r29)	Geestelijk leiding/Zegen
	‘Zegent u ook de gezinnen waar vluchtelingen uit Oekraïne worden opgevangen, gezinnen waar de bereidheid is om dat te doen en de voorbereidingen worden getroffen.’ (p32, r1)	Zegen
	‘We bidden op deze stralende dag ook om regen’ (p32, r3)	Scheppingsmacht
	‘We bidden U, wil het blijven vervullen, ook bij veranderend klimaat, waarvoor wij samen ook veel verantwoordelijkheid dragen.’ (p32, 6)	Leiding
	‘Wilt U geven wat nodig is, zon en regen op zijn tijden, dat gewassen kunnen groeien en er voedsel is voor mens en dier.’ (p32, r 8)	Leiding
Dienst 3, Gebed 2	‘We bidden voor A en B, voor alle jonge gezinnen in onze gemeente, om die focus op U, Here Jezus Christus, in hun leven,	Geestelijke leiding

	in de geloofsopvoeding, de dynamiek van het bestaan, ook als werkelijkheid wordt wat bij de Hebreëen voortdurend werkelijkheid was: zwakheid, knikkende knieën, struikelpartijen, dreigende vervolging, gebrek aan uitzicht, de weg niet meer zien.’ (p33, r3)	
	‘Zegen de verkondiging’ (p33, r9)	Zegen
	‘We bidden voor broeder en zuster C.... Neemt U ze samen, ook nu ze nog niet zo lang bij onze gemeente horen, voor Uw rekening en dan ook opgenomen in de gemeenschap, zoals we dat bidden voor alle zieken en zwakken en ouderen.’ (p33, r10)	Geestelijke leiding/ Zorg
	‘Wees bij ons deze dag.’ (p33, r15)	Nabijheid
	‘Hoor ons in bidden en danken en laat Uw Naam zijn geprezen.’ (p33, r15)	Toegankelijkheid

Van de gebeden in dienst 3 bestaat meer dan de helft van het gebed uit vraaggebed (550 van de 750 woorden). Het vaakst wordt aan God gevraagd of Hij leiding en hulp wil geven als het gaat om het geestelijk leven. Er wordt ook meermaals gevraagd of God Zijn zegen wil geven aan verschillende leden van de gemeente en aan de verkondiging van Zijn Woord. God wordt verder gevraagd om regen, nabijheid, troost, nabijheid en zorg.

5

Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?

Gebed	Schuldbelijdenis	Waarover wordt er schuld beleden aan God?
Dienst 3, Gebed 1	-	-
Dienst 3 Gebed 2	‘Vergeef onze schuld.’ (p33, r15)	Schuld

Er wordt eenmaal schuld beleden in een vraag om vergeving van de schuld.

Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

Gebed	Klaaggebed	Waarover wordt er geklaagd tot God?
Dienst 3, Gebed 1	'We bidden op deze stralende dag ook om regen, omdat in grote delen van het land de aanhoudende droogte echt vervelende gevolgen lijkt te gaan hebben, of al heeft' (p32, r3)	Lijden
Dienst 3, Gebed 2	-	

In één gebed van Dienst 3 wordt er iets van een klacht geuit richting God. Er wordt geklaagd over de vervelende gevolgen van de aanhoudende droogte. De klacht volgt op een vraag om regen, een vraag om een einde te maken aan de droogte.

5 3.3.4 Conclusie

God is de Drie-enige God en zo wordt Hij in het gebed ook aangesproken. Zijn Naam is Here en wordt daarmee ook het meest aangesproken.

God is een barmhartige God die met Zijn Woord de mens opzoekt en aanspreekt. Hij staat de mensen toe dat ze Hem aanspreken en dat is vanuit Zijn genade door de Here Jezus Christus mogelijk. Hij is de Schepper van de wereld en heeft alle macht op aarde om veranderend in te grijpen in de werkelijkheid. Dat doet Hij in de persoonlijke leefsfeer van individuen maar ook op het grotere wereldtoneel, hiervoor wordt God ook gedankt.

God heeft zichzelf geopenbaard in Jezus Christus en Hij maakt Zich ook bekend in Zijn Woord. God wil Zijn Woord gebruiken om mensen aan te spreken en daarom wordt er 15 meermaals een zegen gevraagd over het Woord. Het geloof wordt geschonken door God en aan Hem wordt gevraagd om geestelijke leiding. Gods nabijheid is een eigenschap waarop vaak een beroep wordt gedaan in het gebed. Wanneer God nabij is dan geeft Hij zorg, wijsheid en troost.

De mens doet God schade aan wanneer hij zondigt, bijvoorbeeld door te twifelen aan 20 God.

Dat God veranderend kan ingrijpen blijkt ook uit het klaaggebed. Aan Hem wordt geklaagd over de droogte met daarbij de vraag of Hij weer regen wil geven.

4.3 CGK 4

4.3.1. Observatie en registratie

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 1, Gebed 1	Here
Dienst 1, Gebed 2	Here, onze God
Dienst 2, Gebed 1	Here, onze God
Dienst 2, Gebed 2	Here, onze God

- 5 De eerste aanspraak is steeds 'Here', waarvan driemaal gevolgd door 'onze God'.

Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
Dienst 1, Gebed 1	God (2x), Here (56x), Heer (1x), Heilige Geest (2x), Here Jezus Christus (1x), Vader (2x), Vader in de hemel (1x), Geneesheer (1x), Trooster (1x), Zaligmaker (1x), Uw Zoon de Here Jezus Christus (1x), Jezus (1x)
Dienst 1, Gebed 2	Here (9x), Here, onze God (1x), Geest (1x), Verlosser (1x), Zoon (1x), Jezus (1x)
Dienst 2, Gebed 1	Here (27x), Here, onze God (1x), Heilige Geest (1x), Jezus (1x)
Dienst 2, Gebed 2	Here (10x), Here, onze God (1x), Heilige Geest (2x), Jezus (1x)
Totaal	Here (111x), Heilige Geest (5x), Jezus (4x), Here, onze God (3x), God (2x), Vader (2x), Here Jezus Christus (1x), Vader in de hemel (1x), Geneesheer (1x), Trooster (1x), Zaligmaker (1x), Uw Zoon de Here Jezus Christus (1x), Geest (1x), Verlosser (1x), Zoon (1x)

God wordt het vaakst aangesproken met 'Here'. Van de 136x dat God wordt aangesproken of genoemd wordt dat 111x gedaan met het woord 'Here'. In verhouding maken deze 111 woorden een significant deel uit van de 3300 woorden van alle gebeden. Deze frequente

10

heeft er alle schijn van dat het woord 'Here' gebruikt wordt als stopwoord, een woord dat gebruikt wordt zonder daar veel betekenis in te leggen.

Het benoemen van zowel de Here/Vader, als Jezus Christus en de Heilige Geest is een verwijzing naar de Drie-eenheid van God. Naast de namen van de personen van de Drie-
 5 eenheid wordt God ook Geneesheer, Trooster, Zaligmaker en Verlosser genoemd.

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 1, Gebed 1	Trouw, goedheid, genadig (3x), wijsheid (2x), Uw Woord (8x)
Dienst 1, Gebed 2	Liefde (3x)
Dienst 2, Gebed 1	Genadig, goedheid, Uw Woord (1x)
Dienst 2, Gebed 2	Uw Woord (1x)
Totaal	Uw Woord (10x), Genadig (4x), liefde (3x), wijs (2x), goedheid (2x), trouw (1x),

De eigenschap van God die het vaakst wordt genoemd is Zijn Woord. De genade, liefde, wijsheid, goedheid en trouw worden ook genoemd. De macht, heiligheid,
 10 rechtvaardigheid of eeuwigheid worden als 'losse' eigenschap niet genoemd.

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

Er worden 400 woorden gebruikt om een typering te geven van God.

God wordt voornamelijk getypeerd als een gevende God. Hij geeft vrijheid en rust,²²⁵ Hij gaf Zijn eigen Zoon,²²⁶ en Hij wil genezing geven.²²⁷ Het geven van God is niet aan
 15 bepaalde tijden gebonden²²⁸ en Zijn gaven worden ontvangen in geloof.²²⁹ Een andere typering die wordt gegeven is dat God een alwetende God is. Hij kent de mens

225 'We zien het [vrijheid en rust] * als een gave uit Uw hand.' (p36, r32) -*toevoeging door ESvdHeide

226 'Here, er is een Verlosser! Er is zoveel liefde bij U dat U Uw eigen Zoon gegeven hebt, uit liefde, betaling, voor verlossing.' (p38, r16)

227 'dat is geen vrucht van eigen akker, want dat (genezing) wilt U geven.' -(p35, r10)

228 'dat U de gever bent en dat U zoveel geeft in goede en in slechte tijden.' (p41, r4)

229 'Here, onze God, we zongen net dat de zegeningen die we ontvangen mogen, mogen ontvangen in geloof. En dat is precies wat U ook vanmorgen vanuit Uw Woord ons mee wil geven.' (p39, r2).

en wat er in haar leven speelt²³⁰ Voor een dergelijke typering wordt ook een gedeelte uit Psalm 139 geciteerd.²³¹

God is de mens nabij, dat is Hij in gevaar,²³² maar Hij is er eigenlijk altijd²³³ zelfs al is de mens zich daar niet eens van bewust.²³⁴

5 Van God wordt ook gezegd dat Hij de mens opzoekt in de dienst²³⁵ en Zich in het bijzonder ontfermt over Zijn kinderen.²³⁶

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

10 Er worden ongeveer 850 woorden gebruikt van de 3300 om God te danken. God wordt het meest gedankt voor Zijn leiding in het leven van individuen.²³⁷

God wordt ook meermaals gedankt voor Zijn Woord waarin Hij tot de gemeente spreekt.²³⁸

15 God heeft meerdere mensen geholpen met hun gezondheid. Er worden meerdere medische ingrepen genoemd waar God voor wordt gedankt. Hij heeft gezorgd voor een succesvolle liesoperatie,²³⁹ en een operatie aan de knieën van een gemeentelid.²⁴⁰ Verder

230 'En U weet hoe wij hier zitten. U weet wat er achter ons ligt. U weet wat er nu door ons hoofd rond... onze gedachten gaat. Here, U weet alles' (p39, r13)

231 'U kent ons. Zoals Uw Woord dat ook al zegt: ons leven ligt voor U open; er is niets voor Uw ogen en oren verborgen. En U hoort ons. Here, dan komen wij tot U.' (p34, r12)

232 'dat in het gevaar in ons leven U bij ons bent geweest.' (p34, r5)

233 'Als de Here die bij ons is geweest, die bij ons is geweest. Het is een feit: U bent erbij! (p38, r10)

234 'En U nodigt ons om in Uw nabijheid te komen, ook als we het niet voelen, als we het niet ervaren.' (p38, r11)

235 'Want U komt ons tegemoet. U ontmoet ons vanmorgen. U bent hier. En U spreekt ons aan, ieder persoonlijk.' (p39, r12)

236 'Vader in de hemel die zich ontfermt over Zijn kinderen.' (p35, r18)

237 'Here, dan danken we voor het levensjaar wat U onze koning hebt willen schenken. Dan danken we ook voor de vreugde die er ook die dag beleefd mocht worden.' (p36, r20) en 'Here, dan danken we voor het nieuwe levensjaar wat U geschonken hebt.' (p40, r15)

238 'Dan danken we dat we ook vandaag weer Uw Woord mogen horen. We vanmorgen - ja, we kunnen zeggen zoals gewoonlijk, maar gewoon is het niet - Uw Woord zullen horen en ook vanmiddag Uw Woord zullen zien, zichtbaar in het teken en zegel van de Heilige Doop' (p34, r21), 'Here, zo mogen we U dat danken dat U ook deze nuchtere realistische boodschap in Uw Woord hebt willen geven.' (p41, r7) en 'Zo mogen we danken voor Uw boodschap,' (p41, r18).

239 'Here, en dan danken we ook met B dat de liesbreukoperatie die hij moest ondergaan goed is verlopen, dat hij er vanmorgen ook weer mag zijn. Here, dat zien wij als een teken van Uw trouw en goedheid. Heer, dat de operatie zo mocht verlopen dat hij dezelfde dag naar huis mocht en dat het herstel zo voorspoedig gaat.' (p35, r6)

240 'En dan denken we in het bijzonder aan de familie A, nu onze zuster een knieoperatie heeft ondergaan, nieuwe knieën ontvangen heeft. Daar danken wij U voor dat dat allemaal mogelijk is tegenwoordig. Dat ze dat ontvangen mag. Danken dat het ook goed is gegaan allemaal.' (p39, r31)

wordt God gedankt voor de kerkdienst, Zijn toegankelijkheid, betrouwbaarheid, vrijgevigheid en Zijn genade.

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

5 Nergens in de gebeden is er een specifiek moment voor het prijzen van God. In het dankgebed wordt er wel een positieve waardering uitgesproken over wat God gedaan heeft maar die passen beter in de categorie van dankgebed dan van lofprijzing.

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

10 Met ongeveer 1650 woorden van de 3300 bestaat ongeveer de helft van de gebeden uit het vraaggebed. God wordt vaak gevraagd om Zijn zegen en geestelijke leiding, en meermaals om geloof, nabijheid en vreugde.

De vraag om zegen is meermaals een korte vraag.²⁴¹

15 Er wordt meer dan tien keer gevraagd of God Zijn geestelijke leiding wil geven. Dat gebeurt soms afzonderlijk²⁴² maar meestal gaat de vraag om geestelijke leiding gepaard met de vraag om iets anders, bijvoorbeeld met de vraag om zegen en vreugde²⁴³ of om zegen en nabijheid.²⁴⁴

God wordt gevraagd of Hij het geloof wil schenken of verwerkelijkingen in het leven van mensen. Er wordt gevraagd of Hij dat wil doen door ons te 'verbreken'²⁴⁵ maar ook of Hij een uitgesproken belijdenis wil verwerkelijken bij de mensen.²⁴⁶

241 'Here, zegent U alles.' (p36, r29), 'Here, zegen ons zo deze dienst. Werk met Uw Heilige Geest in ons midden. Dat Die onze harten opent en ook opheft naar U.' (p39, r21) en 'Here, zegen hen, zegen dat de kennis mag blijven hangen, dat er ook een positief resultaat komt en dat dat verder mag gaan.' (p40, r10)

242 'Here, laat ons dat niet weerstaan. Verhard ons niet, maar laat ons leiden tot U.' (p38, r17 en 'Maar, Here, geef ons na verloop van tijd dan ook daar (om dichtbij God te leven) zicht op. Here, houd ons daarin ook vast.' (p41, r15)

243 'Here, dan bidden wij om een gezegende tijd, dat zij die mogen ervaren, en, Here, dat zij ook gevoed mogen worden door Uw Woord, dat ze gevoed mogen worden door Uzelf en, Here, dat ze ook zo hun plaats in de gemeente mogen innemen, met dankbaarheid en vreugde. En, Here, dat wij ook als gemeente om hen heen mogen staan.' (p35, r24)

244 'Bidden wij U ook om een zegen vanmiddag. Of U ons nabij wil zijn, U ons een gezegende dienst wil laten geven, zodat wij U mogen loven in ons eigen leven, als U ons zet, nu, en volgt.... de komende week, in ons eigen leven en ons vraagt..., ons vraagt om in ons dagelijks bestaan U te dienen, ons over te geven aan U, en ons in Uw handen te laten vallen en dat ook in ons leven praktisch te maken door mensen Uw geliefde te verkondigen, door woord en daad. Hoor zo ons gebed.' (p38, r19)

245 'bidden wij of U met de kracht van Uw Heilige Geest in ons midden wil zijn, ons leven wil verbreken om U intrede te laten doen. Dat het feest wordt in ons leven. Het feest van genade van de Here Jezus Christus.' (p34, r25)

246 'Zoals Uw Zoon, de Here Jezus Christus, ook aan het kruis gezegd heeft: "In Uw handen beveel ik Mijn geest". Here, laat dat zo onze geloofsbelijdenis zijn, ook met dit gebed. En hoor ons, om Jezus' wil.' (p37, r7)

Verder komt ook de vraag om de nabijheid van God meermaals voor. God wordt gevraagd of Hij bij rouwdragenden wil zijn,²⁴⁷ bij examenkandidaten²⁴⁸ en met de gemeente.²⁴⁹

Een opvallend onderwerp van het vraaggebed is de vraag om vreugde, in de voorgaande gebeden klonk er geen vraag om vreugde. De vraag om vreugde gaat meermaals gepaard met de vraag om geestelijke leiding of een zegen. Er wordt gevraagd om vreugde voor de jongeren, vreugde in het geloof en vreugde voor de beroepingscommissie.²⁵⁰

Er wordt ook één gevraagd om de zorg van God en éénmaal om vergeving, alle andere vragen vallen in de bovengenoemde categorieën, of een combinatie daarvan.

Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?

10 Er wordt in drie van de vier gebeden schuld beleden tegenover God. Er wordt schuld beleden over de eigen weerstand tegen God²⁵¹ over het al te veel vertrouwen op eigen zekerheden²⁵² en over het willen leven zonder God.²⁵³

Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

15 In elk gebed wordt er geklaagd tot God. Er wordt geklaagd over het leven van de mens na de zondeval dat zij leeft in een gebroken wereld.²⁵⁴ Er wordt ook geklaagd over ziekte en het gebrek aan gezondheid.²⁵⁵ En er wordt geklaagd over het lijden in de

247 'Here, dat bidden we ook voor de rouwdragende familie F, nu onze broeder E afgelopen week begraven is. Heer, dat bidden we ook of U bij hen wil zijn. (p36, r13)

248 'Here, zegen hen, zegen dat de kennis mag blijven hangen, dat er ook een positief resultaat komt en dat dat verder mag gaan.' (p40, r10)

249 'Here, ga zo met ons mee, ook als we vanmiddag samenkomen, we ook stilstaan bij een ander aspect hiervan.' (p41, r27)

250 'Here, we bidden ook voor het werk van de beroepingscommissie. Here, als er namen vanuit de gemeente ingediend al zijn en ook nog kunnen, Here, dan bidden we dat op Uw tijd en op Uw wijze ook een nieuwe herder en leraar hier aan de gemeente verbonden zal worden en dat in de tussentijd ook met vreugde en met wijsheid de commissie zijn werk mag vervolgen.' (p40, r18)

251 'Dan brengen wij ook bij U wat ons weerhoudt om dat te belijden.' (p34, r10)

252 'Here, dan is het soms dat wij, ook dan, onze zekerheden moeten loslaten en dan op U mogen vertrouwen.' (p38, r8)

253 'Juist als we die grens zo makkelijk over gaan. Omdat het nog maar een heel dun lijntje is en wij zo snel geneigd zijn om alleen te leven daarbij.' (p41, r16)

254 'Here, dan komen wij tot U. Mensen in een gebroken wereld, met een gebroken leven.' (p34, r13)

255 'Maar, Here, dat er ook alsnog veel zorgen zijn. Nu er nog onderzoeken plaats moeten vinden. Nu er ook nog in X zorg verleend moet worden.' (p34, r30) en 'Maar het is nog een heel traject. En er zijn veel zorgen.' (p35, r15)

wereld.²⁵⁶Tenslotte wordt er nog geklaagd over de moeilijkheid voor de mens om te kunnen geloven.²⁵⁷

4.3.2. Weergave van het godsbeeld

4.3.2.1. Aanspraak

5 God wordt aangesproken aan het begin van het gebed aangesproken met 'Here, onze God'. Zijn naam is 'Here' en wordt daar ook het vaakst mee aangesproken maar niet altijd even bewust. God is een drieenige God en wordt ook zo aangesproken en/of genoemd in het gebed. Naast God/Vader, Zoon en Heilige Geest wordt God nog een enkele keer genoemd of aangesproken met Geneesheer, Trooster, Zaligmaker en Verlosser.

10 4.3.2.2. Eigenschappen

De belangrijkste eigenschappen van God zijn Zijn genade en liefde. Het feit dat God spreekt door Zijn Woord en dat Hij dus een sprekende God is wordt het vaakst genoemd.

God wordt getypeerd als een gevende God. Hij geeft o.a. vrijheid, rust en genezing. Zijn gaven zijn niet gebonden aan goede of slechte tijden en Zijn gaven worden ontvangen in het geloof.

God is een alwetende God die de mens door en door kent. Hij is ook alomtegenwoordig, Hij is er altijd en overal.

God zoekt de mensen op, dat doet Hij bijvoorbeeld in de kerkdienst en door Zijn Woord. God is ook een God die Zich ontfermt zich over Zijn kinderen.

20 4.3.2.3. Doel van het gebed

De belangrijkste doelen van het gebed zijn het danken van God en het vragen aan God. God wordt gedankt voor Zijn leiding in het leven van individuen (o.a. in genezing), voor Zijn Woord. Hij wordt ook gedankt voor Zijn toegankelijkheid, betrouwbaarheid, vrijgevigheid en Zijn genade.

25 God ontvangt geen nadrukkelijke lofprijzing in het gebed. Dit betekent nog niet noodzakelijkerwijs dat God niet geprezen hoeft te worden, het is mogelijk dat de lofprijzing vervat is in het danken van God en het benoemen van wie Hij is.

256 'Zo ook weer horen van wat er gisteren in Amerika gebeurd is, in Buffalo. Zoveel mensen onnodig om het leven gebracht door de wil van één man.' (p39, r24) en 'En, Here, dat kan soms een strijd zijn, juist als we in tijden van moeite en slechtheid zitten.' (p41, r13)

257 'Dan brengen we bij U wat het moeilijk maakt om dit te belijden.' (p34, r11) en 'ook als we in U geloven maar er soms heel moeilijk mee hebben, dat wij U niet zien, of wij U niet ervaren.' (p38, r7)

De helft van alle woorden die gebruikt worden in de gebeden, zijn er ongeveer de helft bestemd voor het vragen aan God. God wordt gevraagd of Hij Zijn zegen en Zijn geestelijke leiding wil geven in verschillende situaties. Er wordt ook gevraagd om geloof, nabijheid en vreugde.

- 5 Er wordt schuld beleden tegenover God over de weerstand in de mens tegen God en over de hooghartig- en hoogmoedigheid van de mens. De mens doet in deze verschillende houding God te kort.

In het gebed wordt tegen God geklaagd over dat de mens na de zondeval leeft in een gebroken wereld, over ziekte en over het lijden in de wereld.

10 4.3.3. Controle door analyse derde dienst

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 3, Gebed 1	'Here, onze God in de hemel.'
Dienst 3, Gebed 2	'Here, onze God'

De eerste aanspraak is steeds 'Here, onze God', er is eenmaal een toevoeging 'in de hemel'.

Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

- 15 God wordt ook in Dienst 3 het vaakst aangesproken met 'Here', verhouding is met 43 woorden op het totaal van 1400 woorden ongeveer gelijk aan de verhouding van 111 woorden op 3300 woorden. God wordt consequent aangesproken of genoemd in Zijn triniteit.

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
Dienst 3, Gebed 1	Here (25x), Here onze God in de hemel (1x), Licht van alle lichten (1x), Heilige Geest (2x), Jezus (1x)
Dienst 3, Gebed 2	Here (18x), Here onze God (1x), Heilige Geest (1x), God (2x), Jezus (2x), Jezus Christus (1x)

Totaal	Here (43x), Heilige Geest (3x), Jezus (3x), God (2x), Here onze God in de hemel (1x), Here onze God (1x), Licht van alle lichten (1x), Jezus Christus (1x)
---------------	---

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

5 Het Woord van God wordt opnieuw het vaakst genoemd. Daarnaast wordt ook Zijn licht en Zijn genade genoemd. De macht, heiligheid, rechtvaardigheid of eeuwigheid worden niet genoemd.

Gebed	Eigenschappen
Dienst 3, Gebed 1	Uw Woord (5x), Licht (4x),
Dienst 3, Gebed 2	Uw Woord (1x), genadig (1x)
Totaal	Uw Woord (6x), Licht (4x), genadig (1x)

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

10 Dat God een gevende God is komt ook in Dienst 3 weer terug.²⁵⁸ De nabijheid van God wordt ook opnieuw genoemd²⁵⁹ en het feit dat God de mens opzoekt in de dienst komt ook weer naar voren.²⁶⁰

Gebed	Typering (Handelingen/daden/intenties)	Impliciete typering
Dienst 3, Gebed 1	'Dat we opnieuw U mogen ontmoeten. Want dat is ten diepste wat een kerkdienst is: een ontmoeting met U. Om U te horen spreken. Om Uw Woorden en daden te beantwoorden met ons zingen en bidden. (p42, r3)	God spreekt en luistert in de kerkdienst

²⁵⁸ 'Here, onze God, U geeft ons echte vrijheid. U geeft ons leven zin en doel. Dat zongen we net. En dat is ook zo. Dat zegt Uw Woord op zoveel plaatsen ook.' (p44, r2)

²⁵⁹ 'Here, als wij bij U zijn en wij U door Uw Heilige Geest ook de prioriteit geven, Here, dan zien wij pas hoe goed het is en hoe vrij het is om met U te leven. (p44, r5)

²⁶⁰ 'Here, en zo hebben we veel te bidden, veel te vragen. En dat doen we in afhankelijkheid van U, omdat we weten dat U onze gebeden hoort en omdat U ons vraagt om te bidden.' (p43, r18)

	<p>'Here, en zo hebben we veel te bidden, veel te vragen. En dat doen we in afhankelijkheid van U, omdat we weten dat U onze gebeden hoort en omdat U ons vraagt om te bidden. En dan bidden wij dat Uw koninkrijk mag komen.' (p43, r18)</p>	<p>God hoort de gebeden en wil gebeden worden. Hij heeft ook een Koninkrijk.</p>
<p>Dienst 3, Gebed 2</p>	<p>'Here, onze God, U geeft ons echte vrijheid. U geeft ons leven zin en doel. Dat zongen we net. En dat is ook zo. Dat zegt Uw Woord op zoveel plaatsen ook.' (p44, r2)</p>	<p>God geeft vrijheid. God geeft zin en doel aan het leven. God spreekt in Zijn Woord.</p>
	<p>'Here, als wij bij U zijn en wij U door Uw Heilige Geest ook de prioriteit geven, Here, dan zien wij pas hoe goed het is en hoe vrij het is om met U te leven. En dan mogen we alles. Maar dat doen we niet. En dat is omdat wij weten dat U de heerschappij hebt.' (p44, r5)</p>	<p>Het is goed en vrij om met God te leven. De mens kan bij God zijn door Zijn Heilige Geest</p>
	<p>'Het is Bevrijdingsdag geweest toen U aan het kruis stierf en het kan Bevrijdingsdag in ons leven worden als wij in U gaan geloven en zeggen: 'Jezus Christus is mijn Here en mijn God.' (p45, r1)</p>	<p>Jezus stierf aan het kruis. En God wil ons bevrijden als wij geloven en zeggen: 'Jezus Christus is mijn Here en mijn God.'</p>

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

God ontvangt in verhouding in Dienst 3 minder dank dan in de eerdere gebeden. God wordt gedankt voor de kerkdienst, Zijn leiding om een dienst te kunnen en mogen houden en voor Zijn geestelijke leiding in het gemeentelijk werk.

5

Gebed	Dank	Waar wordt God voor gedankt?
Dienst 1, Gebed 1	'Zo mogen we U danken dat we ook vanmiddag hier mogen zijn. Dat we opnieuw U mogen ontmoeten.' (p41, r2)	De kerkdienst
	'we danken daar ook voor de mogelijkheid en de gelegenheid die U daar voor ons geeft.' (p42, r21)	Leiding
Dienst 1, Gebed 2	'Here, zo mogen we danken voor vandaag. Danken we ook in het bijzonder voor de stemmingsvergadering van vanmorgen dat onze broeder A gekozen mocht worden en ook zijn roeping mocht aanvaarden. Here, daar mogen we U voor danken dat U de weg zo voor hem open hebt gelegd dat hij met zijn gaven ook in het ambt van diaken mag dienen, dat hij zo de gemeente mag opbouwen en aanmoedigen in het diaconale werk.' (p44, r24)	Geestelijke leiding

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

Opnieuw is er geen concreet aanwijsbare plaats voor de lofprijzing in het gebed.

Gebed	Lofprijzing	Waarvoor ontvangt God lofprijzing?
Dienst 3, Gebed 1	-	-
Dienst 3, Gebed 2	-	-

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

5 Met 650 woorden van de in totaal 1400 woorden bestaat weer ongeveer de helft van het gebed uit het vraaggebed. God wordt gevraagd om Zijn geestelijke leiding, zegen, en nabijheid. In mindere mate wordt er gevraagd om wijsheid, volharding, geloof en vergeving.

Gebed	Vraaggebed	Wat wordt er aan God gevraagd?
Dienst 1, Gebed 1	'bidden wij dan dat dit licht dat schijnen mag, ook mag schijnen in deze dienst. En een nog groter licht, een Licht van alle lichten, namelijk het Licht van U. Dat in de duisternis van onze wereld, de duisternis van ons leven, het Licht aan mag gaan. En dat (we) werkelijk openbaar wordt, aan de dag komt, hoe het ervoor staat bij ons. En, Here, dat we dat Licht ook mogen gebruiken juist om het pad te zien! Zoals Psalm 119 dat zegt: Uw Woord is een licht voor mijn voet. Here, wilt U dat dan ook doen vanmiddag.' (p42, r7)	Geestelijke leiding
	'dan bidden we ook dat de warmte geen belemmering zal vormen om Uw Woord te horen, dat we er niet door afgeleid worden, maar, Here, dat U de woorden die U vanmiddag wil spreken ook helder bij ons wil laten binnenkomen en dat we begrijpen, en bovenal, dat U door Uw Heilige Geest het zo werkt dat we niet meer zonder U kunnen leven. En ook de zaken die U vanmiddag aan wil geven ook in ons leven wil verwerken. Dat we dat ook gaan zien voor ons leven.' (p42, r13)	Geestelijke leiding/ wijsheid
	'Here, en dan bidden wij het bijzonder voor de jongeren.' (p42, r19)	-
	'Here, dan bidden wij om volharding, zoals de Bijbel daarover spreekt. Dat we daar voor uit komen, eerlijk, omdat wij niet	Volharding

	zonder U kunnen leven en van U houden, Here, omdat U eerst van ons gehouden hebt.' (p42, r27)	
	'Zegen het dan ook vanmiddag. En wees ons nabij. Here, zegen zo onze kerk. Zegen allen die bij onze kerk horen. En dan bidden we ook in het bijzonder voor hen die we missen' (p42, r31)	Zegen
	'Here, dan bidden we dat er ook een wending zal zijn dat we ze hier weer mogen ontmoeten, dat ze ... ook juist weer de weg naar U in trouw willen gaan bewandelen en dat dat ook kerkbezoek behelst. Here, breng hen bij U en laat dan ook getuigenis en woord van ons naar hen uitgaan. Dat we ze ook opzoeken.' (p43, r2)	Geloof/ Bekering/ Geestelijke leiding
	'Here, en dan bidden we of U ons daarvoor de Heilige Geest wil geven, om dat te kunnen doen. Here, weest U zo nabij, bij de gemeente, bij ons allemaal.' (p43, r9)	Nabijheid/ Heilige Geest
	'We bidden ook in het bijzonder voor hen die aan huis gekluisterd zijn.' (p43, r12)	
	'Here, dan vragen wij om Uw zegen, ook voor hen, dat ze ook nog steeds opgebouwd worden mogen in geloof, dieper naar U toegetrokken worden. En dat ze, als er mensen bij hen langs komen, ook wel getuigen van wat U in hun leven gedaan hebt. Here, zegen hen zo.' (p43, r14)	Zegen
	'En dan bidden wij dat Uw koninkrijk mag komen. En zoals onze belijdenis dan zegt: allereerst in mijn eigen leven. Dat Uw koninkrijk zich zal vestigen en nestelen in de keuzes die ik maak, in het leven dat ik leef. Here, moge Uw koninkrijk komen in mijn leven. Here, zie ons dan zo aan.' (p43, r20)	Geloof/ komst van het Koninkrijk
Dienst 3, Gebed 2	'Here, geef ons dan wijsheid.' (p44, r8)	Wijsheid

	'Here God, dat wij zien wat U van ons vraagt op belangrijke momenten in ons leven. Maar, Here, we bidden ook of wij volharding mogen krijgen.' (p44, r9)	Volharding
	'Maar, Here, verander ons dan en laat ons er niet voor schamen om bij U te horen en met U te leven. Here, houd ons vast' (p44, r14)	Vernieuwing/ Getuigen
	'Here, zie ons dan en wees ons genadig en breng ons dan terug bij U. En dat sluit onze eigen verantwoordelijk ook niet uit. Here, laat ons dan de liefde voor U krijgen, die ons leven verandert, maar ook de vreugde, het plezier, van geloven. Niet meer de verplichting: 'dat mag ik niet van', maar 'dat wil ik niet meer', want Jezus is mijn Alles. Here, laat ons dat zo zeggen. Ook tegen anderen' (p44, r17)	Genade/ Nabijheid/ Geloof
	'maar neemt U dat bij ons weg' (p44, r22)	Geloof
	'Here, geef hem daarvoor toe ook alles. Wees bij hem, wees bij zijn gezin. Here, dat zij ook samen U mogen dienen: A in het ambt, en B en de meiden er omheen. En ook, eenieder voor zich: U dienend, met de gaven die U geeft. Here, zegen zo alles. Wees ons nabij. Vergeef ons al het schuldige.' (p44, r8)	Nabijheid/ Geestelijke leiding/ Zegen/ Vergeving
	'Zegen ook de preekbespreking die zo meteen plaatsvindt. Geef ons woorden. Geef ons eerlijkheid en een goeie tijd. En ga met ons mee deze week in, in alles wat we mogen doen.' (p45, r4)	Zegen/ Geestelijke leiding/ Nabijheid

Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?

In Dienst 3 klinkt er in verhouding vaker een schuldbelijdenis dan in Dienst 1 en 2. Er wordt schuld beleden over dat de mens zijn roeping verzaakt in het zoeken en behouden van de verbondenheid in de gemeente. Er klinkt ook meermaals dat de mens niet op God gericht is of zich soms zelfs schaamt voor het Evangelie.

Gebed	Schuldbelijdenis	Waarover wordt schuld beleden?
Dienst 3, Gebed 1	'Niet maar alleen maar over ze praten, maar ook met ze. Here, en dat kunnen we van ons afschuiven, maar, Here, dat is onze roeping. Want Uw Woord gebruikt het beeld van de familie, van het ene lichaam. En als er één lid passief blijft dan lijdt het hele lichaam, dan lijdt de hele familie.' (p43, r6)	Verzaking van de roeping/ gebrek aan verbondenheid
Dienst 3 Gebed 2	'Here, dat zien we aan het begin niet. Aan het begin vinden we heel andere dingen veel leuker en mooier.' (p44, r3)	Niet de gerichtheid op God
	'Here, dat doen wij zo makkelijk. En het is dan ook zo dat U op onze prioriteitenlijst naar beneden verdwijnt: andere dingen belangrijker.' (p44, r13)	Niet de gerichtheid op God
	'ook als wij het niet zo goed weten of niet méér weten, of dat wij de weg naar U kwijt zijn.' (p44, r16)	Menselijke tekortkoming
	'En misschien vinden we dat eng, schamen we ons ervoor.' (p44, r21)	Schamen voor God/ Evangelie
	'Vergeef ons dat wij zo vaak de kant van slavernij en oudheid op kiezen, maar laat ons leven uit het nieuwe in de vrijheid die U ons geeft.' (p44, r32)	Niet de gerichtheid op God

Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

Er wordt geklaagd over de moeilijkheden die jongeren in het geloofsleven kunnen ondervinden, het gemis van dierbaren, lichamelijk lijden en de slaafsheid van de zonde.

Gebed	Klaaggebed	Waarover wordt geklaagd?
Dienst 3, Gebed 1	'Want er is heel veel. Er is heel veel wat er op jongeren af komt. Heel veel vragen. Heel veel kwesties. Hoe denk ik	Moeilijkheden in het

	daarover? Wat moet ik nou doen? Zoveel keuzes die gemaakt moeten worden, op school sowieso al: profiel, vervolgopleiding. Maar ook allerlei keuzes daar tussendoor. Maar dan ook nog als christen staan in deze wereld. Dat is best moeilijk. Mensen die... soms niet lijken te begrijpen, of waar je je misschien zelf ook nog voor schaamt.' (p42, r22)	geloofsleven, specifiek voor jongeren
	'Here, soms kort, soms al veel langer [mensen die we moeten missen]' (p43, r2)	Lijden
	'Die ook deze diensten alleen maar thuis mee kunnen beleven, misschien graag hier zouden willen zijn.' (p43, r12)	(lichamelijk) Lijden
Dienst 3, Gebed 2	'want het is zo makkelijk weer een juk van slavernij op te krijgen. Om weer als een soort lastdier gebruikt te worden.' (p44, r12)	Slaafsheid van de zonde

4.3.4. Conclusie

God wordt aangesproken met 'Here, onze God'. Hij wordt ook in vrijwel elk gebed aangesproken of genoemd in Zijn Drie-eenheid.

5 De belangrijkste eigenschap van God is dat Hij een sprekende God is die vanuit genade, met Zijn liefde tot de mens komt. Hij gebruikt hiervoor de Bijbel, het Woord van God. De macht, heiligheid, rechtvaardigheid of eeuwigheid worden niet genoemd.

God wordt vooral gedankt voor Zijn Woord en dat Hij zorgt voor de gemeente en de diensten die zij houden.

10 God wordt voornamelijk getypeerd als een God die veel aan mensen geeft en wil geven. De helft van het gebed bestaat uit het vragen van verschillende dingen aan God. God zelf schenkt het geloof en in dat geloof worden de gaven ontvangen. God regeert Zijn kerk en Hij geeft leiding aan de gemeente en haar individuele leden. Wat de mens vooral van God vraagt is Zijn zegen, geestelijke leiding, nabijheid en vreugde.

15 God roept de mensen op om verbonden met elkaar te zijn en zich op Hem te richten. Wie dat niet doet, heeft een schuld bij God.

De mens klaagt bij God over eigen val in zonde en de gebrokenheid van de wereld die dat tot gevolg heeft gehad. De roep die hierin doorklinkt is dat God bij machte is om een einde te maken aan de wereld van zonde door de komst van Zijn Koninkrijk.

5. Analyse gebeden CGK 5 en 6

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de vrije gebeden van twee predikanten uit de CGK geanalyseerd aan de hand van de methode voor gebedsanalyse van het vorige hoofdstuk. De predikanten wier gebeden in dit hoofdstuk worden geanalyseerd zijn predikanten die verbonden zijn aan een gemeente waar de Statenvertaling (SV) wordt gebruikt en voor de gemeentezang de Psalmberijming van 1773 wordt gebruikt. Voor de analyse worden de twee vrije gebeden gebruikt die in de diensten zijn uitgesproken. Voor elke predikant zijn er drie diensten uitgekozen die gehouden zijn in het jaar 2022. De gebeden zijn getranscribeerd en als verbatim in de bijlage van dit onderzoeksverslag opgenomen. De analyse verloopt in drie stappen: (1) observatie en registratie van de gebeden uit de eerste twee diensten, (2) weergave van het godsbeeld door een analyse op basis hiervan, en (3) controle van dit godsbeeld door analyse van de gebeden uit een derde dienst.

5.2 CGK 5

5.2.1. Observatie en registratie

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 1, Gebed 1	Here
Dienst 1, Gebed 2	Here
Dienst 2, Gebed 1	Here die in de hemel woont, Koning der koningen, Here der heren
Dienst 2, Gebed 2	Here

God wordt aangesproken met 'Here'. Er is eenmaal een vrij uitgebreide toevoeging: 'Here die in de hemel woont, Koning der koningen, Here der Heren'.

Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
Dienst 1, Gebed 1	Here (8x), Uw Naam (1x), God (3x), Jezus Christus (1x), Heilige Geest (3x), Christus (2x)

Dienst 1, Gebed 2	Here (1x), Heilige Geest (1x), Jezus (1x)
Dienst 2, Gebed 1	Here die in de hemel woont, Koning der koningen, Here der heren (1x), Here (11x), Heilige Geest (1x), Uw Naam (1x), God (2x), die hemelse bruidegom (1x), Here Jezus Christus (1x), Zijn Naam is Here der Heren (1x), Jezus (1x)
Dienst 2, Gebed 2	Here (3x), Geest (1x), God (2x), blinkende Morgenster (1x), Jezus (1x)
Totaal	Here (23x), God (7x), Heilige Geest (5x), Uw Naam (2x), Jezus Christus (1x), Christus (2x), Jezus (3x), Here die in de hemel woont, Koning der koningen, Here der heren (1x), die hemelse Bruidegom (1x), Here Jezus Christus (1x), Zijn Naam is Here der Heren (1x), Geest (1x), blinkende Morgenster (1x)

God wordt het vaakst aangesproken met 'Here'. Andere namen die meermaals gebruikt worden om over of tot God te spreken zijn God, Heilige Geest en Jezus/Christus.

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 1, Gebed 1	heiligheid(1x), majesteit (1x), Woord (5x) eeuwig (1x), heerlijkheid (1x), (goed)gunst(igheid) (1x), goedheid (1x), nabijheid (1x)
Dienst 1, Gebed 2	Woord (1x)
Dienst 2, Gebed 1	Majesteit (1x), heerlijkheid (2x), Woord (3x), trouw (1x),
Dienst 2, Gebed 2	Liefde (2x),
Totaal	Woord (9x), heerlijkheid(3x), majesteit (2x), liefde (2x), heiligheid (1x), eeuwig (1x), (goed)gunst(igheid) (1x), goedheid (1x), nabijheid (1x), trouw (1x)

- 5 Het Woord van God wordt het vaakst genoemd als eigenschap van Hem. De heerlijkheid, majesteit en liefde worden ook twee keer of vaker genoemd, daarnaast wordt de heiligheid, eeuwigheid, goedgunstigheid, nabijheid en trouw van God genoemd.

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

Er worden 350 woorden van de 2000 woorden van het gebed gebruikt om God te typeren. God wordt getypeerd als een God van grote heerlijkheid²⁶¹ in tegenstelling tot de mens met haar zonden. Om toch bij God te komen is er vernieuwing nodig van de mens²⁶² en haar hart.²⁶³ De macht van God wordt ook weergegeven in het gebed, Hij is de Koning van de wereld en van de kerk en Hij volvoert Zijn plan ondanks de zonden van de mens.²⁶⁴ Zijn macht blijkt ook uit de uitspraak dat God bepaalt wanneer iemands leven eindigt.²⁶⁵ De liefde en de genade van God worden ook genoemd of verondersteld. Hij heeft liefde en die wil Hij genadig uitstorten in de harten van de mens,²⁶⁶ omwille van de verdienste van Christus.²⁶⁷

261 'Nog zo ongelijkvormig om ooit bij U in de hemel de volle gemeenschap met Uw heerlijkheid te mogen proeven en te mogen smaken, om daarin te mogen delen. Ja, dan moet er toch een wonder met ons gebeuren als we nog onbekeerd zijn, dat wij van U een nieuw hart krijgen. Maar ook na ontvangen genade, dagelijks bekeerd te worden, van dag tot dag vernieuwd te worden, om zo klaargemaakt te mogen worden om U te kunnen ontmoeten in al Uw heerlijkheid. Daartoe hebben wij nodig dat wij gewassen en gereinigd worden van al onze zonden' (p46, r7)

262 'En dat alleen wat U werkt overblijft: die nieuwe mens die naar het evenbeeld van Jezus Christus geschapen is.' (p46, r24)

263 'want het is immers het zaad waardoor U een nieuw hart geeft.' (p47, r22)

264 'Here die in de hemel woont, Koning der koningen, Here der heren. We buigen ons voor U, voor Uw majesteit en Uw heerlijkheid. Die alles regeert. Niets loopt U uit de hand. Gij volvoert in deze wereld Uw raad, Here. U hebt het borduurwerk voor ogen. En dat plan, dat zal volvoerd worden, dwars door alles heen, dwars door onze menselijke beperkingen heen, dwars door onze menselijke zonden heen. En ook als het gaat om Uw kerk, Here: U regeert over Uw kerk en over Uw dienstknechten.' (p49, r2)

265 'O, Here, U weet dat hij zo hartelijk begeerte had om nog een poosje in Uw dienst te staan, maar het heeft U behaagd om hem te ontslagen uit deze aardse dienst. En nou mag hij deelnemen aan de hemelse dienst.' (p50, r21)

266 'Maar dat kunnen we niet missen: de liefde Gods, uitgestort in onze harten. En wanneer we die liefde Gods hebben mogen ontvangen door genade' (p51, r8)

267 'Dat hebben wij niet verdiend, maar dat kunt U alleen maar doen omwille van de verdienste van Christus.' (p47, r23)

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

In Dienst 2, Gebed 1 wordt er tweemaal gedankt, in de andere gebeden is dat één keer. Van de vijf uitspraken zijn er drie die betrekking hebben op de kerkdienst.²⁶⁸ God wordt
5 ook gedankt voor de leiding van God in het leven van een echtpaar.²⁶⁹ De manier waarop God gedankt wordt is soms omslachtig, er wordt aan God gevraagd of Hij de dank wil ontvangen of aanvaarden²⁷⁰ met daarbij één keer de toevoeging 'in vergeving van onze zonden.'²⁷¹

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

10 Er wordt in de gebeden geen lofprijzing tot God gericht.

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

Met ongeveer 1400 woorden van de 2000 woorden bestaat bijna driekwart van alle gebeden uit het vraaggebed. Meer dan de helft van de vragen bestaat uit het verzoek aan God om geestelijke leiding. Zijn geestelijke leiding wordt gevraagd in en rondom de

268 'En, Here, zo komen wij voor Uw heilig en goddelijk aangezicht om Uw naam ootmoedig dank te zeggen dat we elkaar mogen ontmoeten in Uw bedehuis bij het geopende en eeuwig blijvende woord van God.' (p45, r2), 'We willen Uw Naam ootmoedig dankzeggen dat we elkaar weer mogen ontmoeten, in betrekkelijk goede gezondheid. En ook degenen die thuis meeluisteren – en er zijn er ziek –' (p49, r25) en 'Here, heb ook ootmoedig dank voor Uw ondersteuning.' (p50,r14)

269 Wat een weldaad wanneer we dat [25 jaar getrouwd zijn]* mogen beleven.' (p50, r9) *toevoeging van ESvdHeide

270 'Here, heb ook ootmoedig dank voor Uw ondersteuning.' (p50,r14)

271 'En aanvaard onze dank in de vergeving van onze zonden.' (p48, r4)

dienst,²⁷² bij het spreken²⁷³ met God en bij het luisteren²⁷⁴ naar God. Zijn hulp of leiding wordt ook gevraagd als het gaat om geloof²⁷⁵ en versterking van het geloof.²⁷⁶

Tweemaal wordt God gevraagd om troost²⁷⁷, daarnaast ook nog om een zegen²⁷⁸ en nabijheid.²⁷⁹

272 'Wilt U daartoe ook de prediking gebruiken deze dag. Al Uw dienstknechten ondersteunen en de leiding van Uw Heilige Geest schenken, opdat zij Uw Woord recht mogen vertolken, zonder aanzien des persoons. Met bewogenheid, zoals Paulus dat ook betuigt: 'Wetende de schrik des Heren', maar ook gedreven door de liefde van Christus. Tot behoudenis van zondaren. Ook op evangelisatieposten, op zendingsposten en overal waar Uw Woord verkondigd wordt. Dat we dan ook deze dag mogen heiligen, ook in de persoonlijke omgang met U, in het persoonlijk onderzoeken van Uw Woord, Here. Dat het voor ons werkelijk een rustdag mag zijn. Here, gedenk ons dan in Uw gunst en goedheid. Ook als er moeite, verdriet en zorg is.' (p46, r26) en 'Here, wilt U de stille naprediker zijn van dit Uw Woord. Zo dat wij ook deze brief nog eens gaan lezen en overdenken, biddend voor U verwerken, toepassen. Ja, dat het toegepast mag worden door Uw Heilige Geest. Breng ons ook vanavond weer bij elkaar.' (p48, r2) en

273 'En wij bidden U of Gij ons ook wilt vervullen met eerbied als we met U gaan spreken. En dat wij een besef mogen krijgen van Uw heiligheid en van Uw majesteit,' (p46, r4)

274 'We bidden U of Gij ons ook dankbaarheid wil geven, dankbaarheid ook ... ook voor de familie A, wanneer ze aanstaande vrijdag – als U het geeft – 25 jaar getrouwd hopen te zijn. En we bidden U geef toch dat het in hun hart mag leven: Eben-Haëzer: Tot hiertoe heeft de Here ons geholpen. Wat een weldaad wanneer we dat mogen beleven. En we bidden U of Gij ook de komende jaren met hen wil optrekken, dat zij nog goede en gezonde jaren mogen ontvangen, maar bovenal dat ze voorbereid mogen worden op die nimmer eindigende eeuwigheid.' (p50, r6)

275 We bidden U voor al onze jongeren, ook de jongeren die niet meer naar de kerk willen komen. Here, ze zijn toch gedoopt. En wij smeken U of Gij aan Uw verbond wil gedenken. Opdat zij dat ook zouden mogen gaan zien. Open hun blinde ogen toch, en dat zij teruggebracht mogen worden onder de genademiddelen. En dat ook onze jongeren, onze kinderen, mogen voelen hoe belangrijk het is om onder het Woord te komen, want het is immers het zaad waardoor U een nieuw hart geeft. En daarom bidden we U om Uw Heilige Geest, dat Die zal krachtig wonen en werken in het midden van ons.' (p47, r17)

276 'En, Here, schenk ons zulke oren, geestelijke doorboorde oren, om het ter harte te mogen nemen en dat wij ook onszelf zullen spiegelen aan deze brief, opdat wij op de knieën terecht zullen komen en na zullen gaan of er olie in onze vaten zijn, de olie der liefde. En, Here, wanneer we dat nog missen, dat wij dan ook ons bewust zullen worden: dat heb ik nodig bij alles wat ik in deze wereld missen kan.' (p51, r3)

277 'We dragen de rouwdragenden in ons midden aan U op. Wilt U hen vertroosten, ook wanneer ze zich heel erg alleen voelen, juist op zo'n dag als deze. Wilt Gij dan op bezoek komen en hen vertroosten met Uw nabijheid.' (p47, r3)

278 'We bidden U voor de zieken die langdurig ziek zijn, de ouderen die te maken hebben met de afbraak van hun leven. Degenen die niet meer naar de kerk kunnen komen. Here, wilt Gij hen een zegen geven ook als ze meeluisteren. Maar ook hier, ja, dat wij, juist ook in de afbraak van ons leven, zullen ervaren dat onze aardse tabernakel afgebroken wordt. Geef, Here, dat er dan ook uitzicht mag zijn op dat gebouw dat zonder handen gemaakt is.' (p47, r6)

279 'wij bidden U of Gij met de zieken wil zijn en of Gij verlichting van de pijn wil geven, van de moeite en van het verdriet. En dat wij mogen ervaren: 'Als mijn gedachten zich in mij vermenigvuldigd hebben, zo hebben Uw vertroosting mijn ziel verkwikt.' (p49, r27)

Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?

In één van de vier gebeden wordt er schuld beleden aan God. Er wordt beleden dat ‘wij’ tegen God gezondigd hebben en van nature zulke ‘zelfbedoelers’ zijn.²⁸⁰ En er wordt beleden dat de oude mens nog aanwezig is en dat deze gedood en begraven moet worden.²⁸¹

Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

In twee van de vier gebeden wordt er geklaagd tot God. De eerste klacht gaat over de jongeren die niet meer naar de kerk willen komen. Door te noemen dat ze toch gedoopt zijn en te vragen of God Zijn verbond wil gedenken, wordt er aan God gevraagd of Hij verandering wil brengen in de kerkgang van de jongeren.²⁸² Een lichtere klacht klinkt er over het overlijden van een predikant.²⁸³

5.2.2. Weergave van het godsbeeld

5.2.2.1. Aanspraak

God wordt aangesproken met ‘Here’. Hij is de Drie-enige God in Vader, Zoon en Heilige Geest. Naast deze drie namen wordt er alleen ‘blinkende Morgenster’ gebruikt om God te noemen.

5.2.2.2. Eigenschappen

Het Woord van God is Zijn meest genoemde eigenschap. God heeft ook liefde, macht, heiligheid en eeuwigheid. De rechtvaardigheid van God wordt niet genoemd als eigenschap.

God is vele malen groter dan de mens, dat is Hij in Zijn heerlijkheid en in Zijn macht. De zonde van de mens maakt de kloof tussen God en de mens nog groter. God is bij machte om die kloof te slechten maar alleen door Zijn liefde omwille van de verdienste van Christus.

280 ‘dat wij dat dan ook met ons hart mogen zingen in de beleving en in het besef tegen een goeddoend God gezondigd te hebben. Ook in de spiegel van de Wet gekeken hebben. Wat voor pogingen we ook doen om die Wet te onderhouden, maar zelfs in die pogingen kleven ons de zonde aan. We zijn van nature zulke zelfbedoelers.’ (p46, r16)

281 ‘Wat het is dat onze oude mens, met al haar begeerten, met al haar werkingen, gedood moet worden, begraven moet worden.’ (p46, r22)

282 ‘We bidden U voor al onze jongeren, ook de jongeren die niet meer naar de kerk willen komen. Here, ze zijn toch gedoopt. En wij smeken U of Gij aan Uw verbond wil gedenken.’ (p47, r18)

283 ‘En Here, nu zijn we ook opgeschrikt door het overlijden van ds. B uit Y.’ (p50, r18)

5.2.2.3. Doel van het gebed

God geeft dat er kerkdiensten georganiseerd kunnen worden en Hij spreekt in deze diensten door Zijn Woord. In een nederige houding wordt God gedankt; er wordt gevraagd of Hij de dank wil ontvangen.

- 5 De voornaamste categorie van het gebed is het vraaggebed. God kan geestelijke leidinggeven aan de gemeente in het geheel en aan individuele gemeenteleden. Hij geeft leiding door Zijn Woord en de Heilige Geest. Het geloof wordt door God zelf geschonken en versterkt. Hij is ook een God die aanwezig en nabij kan zijn in het leven van mensen, bijvoorbeeld om ze te troosten in verdriet of te sterken in geval van ziekte.

- 10 5.2.3. Controle door analyse derde dienst

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 3, Gebed 1	Here die in de hemel woont
Dienst 3, Gebed 2	Here

In dienst 3 wordt ook aangesproken met 'Here', met éénmaal de toevoeging 'die in de hemel woont'.

- 15 Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
Dienst 3, Gebed 1	Here (12x), geest (2x), God (2x), Here die in de hemel woont (1x), Here Jezus (1x), Koning van de Kerk (1x), Uw Naam (1x), Uw Zoon, de Here Jezus Christus (1x),
Dienst 3, Gebed 2	Here (1x), Koning van de Kerk (1x), Heilige Geest (1x), Jezus (1x)
Totaal	Here (13x), Geest (2x), God (2x), Heilige Geest (1x), Here die in de hemel woont (1x), Here Jezus (1x), Koning van de Kerk (2x), Uw Naam (1x), Uw Zoon, de Here Jezus Christus (1x), Jezus (1x)

God wordt opnieuw het meest frequent aangesproken met 'Here'. De andere namen die gebruikt worden om God aan te spreken of te noemen zijn God, Jezus Christus of Heilige Geest. Dit gebeurt met enkele variaties, de enige uitzondering is 'Koning van de Kerk'.

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

5 Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 3, Gebed 1	Heiligheid (1x), goddelijkheid (1x), genade (1x), gunst (1x), nabijheid (1x), goed (1x), lankmoedig (1x), goeddoende (1x)
Dienst 3, Gebed 2	Liefde (1x)
Totaal	Heiligheid (1x), goddelijkheid (1x), genade (1x), gunst (1x), nabijheid (1x), goed (1x), lankmoedig (1x), goeddoende (1x), liefde (1x)

Het Woord van God wordt in Dienst 3 niet genoemd. De heiligheid en liefde van God worden wel weer opnieuw genoemd. De goddelijkheid, genade, gunst, lankmoedigheid en goedheid van God worden ook in het gebed genoemd.

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

Gebed	Typering (Handelingen/daden/intenties)	Impliciete typering
Dienst 3, Gebed 1	'Here die in de hemel woont, zo naderen we voor Uw heilig en goddelijk aangezicht. U, van wie we gelezen hebben, Here Jezus, die de zeven geesten heeft en die de zeven sterren in Zijn hand houdt.' (p52, r2)	God woont in de hemel en is heilig en goddelijk. Jezus heeft de zeven geesten en heeft de zeven sterren in Zijn hand.
	'omdat Gij Uw raad volvoert dwars door alles heen.' (p52, r16)	God is machtig en voert Zijn eigen plan uit ondanks alle tegenstand
	'Wat hebt U het alles wèl gemaakt.' (p52, r28)	God is de goede Schepper
	'Gij ze ook toeroept "Laat de kinderkens tot Mij komen en verhindert ze niet, want derzulken is het koninkrijk Gods".' (p53, r4)	Jezus heeft gezegd dat God wil dat ook de kinderen tot Hem komen,

		want voor hen is het Koninkrijk van God
	'Wat bent U daarin goed en lankmoedig en goeddoende' (p53, r10)	God is goed, lankmoedig en goeddoende
Dienst 3, Gebed 2	'vanuit de liefde van de Koning van de kerk.' (p54, r3)	Jezus is de Koning van de Kerk en heeft liefde

De afstand tussen God en de mens komt in dit minder expliciet aan de orde. In Dienst 3 wordt vooral de scheppingsmacht van God benoemd, Zijn goedheid en Zijn macht. Hij roept de kinderen tot zich en Hij is de Koning van de Kerk.

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

5 Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

Gebed	Dank	Waar wordt God voor gedankt?
Dienst 1, Gebed 1	'Wat is het ook een wonder dat U elke keer voor elke gemeente weer een eigen boodschap hebt. En dat U die gemeenten, ondanks wat er allemaal gebeurt in die gemeenten, niet afschrijft. Maar dat Gij Uw trouw betoont en gedenkt aan Uw verbond.' (p52, r12)	Kerkdienst/ Woord/ Trouw
	'En dan danken wij U dat wij elkaar in betrekkelijk goede gezondheid mogen ontmoeten en dat U ons deze dag weer verleent.' (p52, r18)	Gezondheid/ Kerkdienst
	'En wij danken U daarvoor dat U ook de moeder de kracht hebt gegeven om het kind ter wereld te mogen brengen. Here, het is altijd weer een wonder, een dubbel wonder, wanneer een moeder gespaard wordt en een kind geboren wordt.' (p52, r29)	Leiding
	'Zo mogen we Uw Naam ook danken dat in de achterliggende week U het in het rijk van de natuur gaf dat	Scheppings- macht

	het weer zo begon te regenen. Het land snakte ernaar.’ (p53, r9)	
	‘En wij danken U ook dat broeder dominee Latzel vrijgesproken is in Duitsland.’ (p53, r12)	Leiding
Dienst 1, Gebed 2	‘Heb ootmoedig dank voor Uw ondersteuning’ (p54, r7)	Kerkdienst

God wordt gedankt voor het feit dat er een kerkdienst mag zijn en dat Hij de gemeente in de dienst heeft gebracht. De scheppingsmacht is ook onderwerp van dank in het dankgebed voor de regen en voor de nieuwe dag die God gegeven heeft. Hij wordt verder nog gedankt voor de leiding en zorg die Hij heeft gegeven aan een moeder die is bevallen.

5 Zijn leiding wordt ook gezien in de vrijspraak van dominee Latzel uit Duitsland.

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

Gebed	Lofprijzing	Waarvoor ontvang God lofprijzing?
Dienst 3, Gebed 1	-	-
Dienst 3, Gebed 2	-	-

Er wordt in de gebeden geen lofprijzing tot God gericht.

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

Gebed	Vraaggebed	Wat wordt er gevraagd aan God?
Dienst 1, Gebed 1	‘En, Here, we bidden U of Gij ook met allen wil zijn die het moeilijk hebben met de afbraak van hun leven. Die ook alleen zijn, die thuis zijn.’ (p52, r27)	Nabijheid
Dienst 3, Gebed 2	‘En daarom bidden we van U of Gij daarin mee wil komen opdat wij erdoor verootmoedigd mogen worden, maar ook bemoedigd door de kracht van Uw Heilige Geest. Ga zo met ons als we deze plaats verlaten. Breng ons vanavond ook weer in Uw huis.’ (p54, r3)	Geestelijke leiding

Waar bij dienst 1 en 2 het grote merendeel bestond uit het vraaggebed daar wordt er in Dienst 3 slechts twee keer wat aan God gevraagd. Er wordt aan God gevraagd of Hij aanwezig wil zijn bij hen die het moeilijk hebben en/of eenzaam zijn. Daarnaast wordt er gevraagd of God de boodschap van de preek wil effectueren bij de mensen.

5 Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?

Gebed	Schuldbelijdenis	Waarover wordt er schuld beleden aan God?
Dienst 3, Gebed 1	-	-
Dienst 3 Gebed 2	-	-

In Dienst 3 vindt er in de gebeden geen schuldbelijdenis plaats

Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

Gebed	Klaaggebed	Waarover wordt er geklaagd tot God?
Dienst 3, Gebed 1	-	-
Dienst 3, Gebed 2	'Here, het was geen gemakkelijke boodschap die Uw dienstknecht moest brengen' (p54, r2)	

Er wordt aan God verteld dat het geen makkelijke boodschap was voor de predikant om te brengen.

10 5.2.4 Conclusie

God wordt aangesproken met 'Here'. Hij is de Drie-enige God in Vader, Zoon en Heilige Geest.

15 God is een sprekende God die zich door Zijn Woord tot de mensen richt. Hij is de Koning van de Kerk: Hij regeert de Kerk, maakt kerkdiensten mogelijk en spreekt in de dienst door gebruik te maken van predikanten als dienaren van Zijn Woord. Hij ontfermt zich daarin over Zijn kinderen, daaruit blijkt Zijn genade, liefde en goedheid.

Het geloof wordt door God geschonken dat doet Hij uit genade omwille van de verdienste van Christus.

Hij is een heilige God die door Zijn onevenaarbare heerlijkheid op afstand staat van de

zondige mensen. De afstand is ook groot omdat Hij de machtige Schepper is en de mens is Zijn schepsel. De mens kan door Zijn genade spreken tot God en dat moet in nederigheid gebeuren.

5 God komt ook nabij in het leven van mensen, in het bijzonder wanneer zij lijden en het zwaar hebben.

Het gebed tot God staat vooral in het teken van het vraaggebed. Er komt geen expliciete lofprijzing voor in het gebed, wel wordt omschreven wie God is en wat Hij gedaan heeft.

5.3 CGK 6

5.3.1. Observatie en registratie

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 1, Gebed 1	Here
Dienst 1, Gebed 2	Here
Dienst 2, Gebed 1	Here
Dienst 2, Gebed 2	Here

- 5 God wordt in het gebed consequent als eerste aangesproken met 'Here'.

Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
Dienst 1, Gebed 1	Here (34x), Christus (4x), Heilige Geest (1x), Lam (2x), God (2x), grote Herder der schapen (1x), grote Leidsman (1x), Here Jezus Christus (1x), Hogepriester (1x), Geest (1x), Lam Gods (1x),
Dienst 1, Gebed 2	Here (4x), Lam (1x), Jezus Christus (1x), Jezus (1x)
Dienst 2, Gebed 1	Here (38x), Lam (2x), Heilige Geest (2x), ruiter op het witte paard (1x), grote Herder (1x), Christus (1x)
Dienst 2, Gebed 2	Here (5x), Geest (1x), Lam (1x), Christus (1x)
Totaal	Here (81x), Christus (6x), Heilige Geest (4x), Lam (5x), God (2x), grote Herder der schapen (1x), grote Leidsman (1x), Here Jezus Christus (1x), Hogepriester (1x), Geest (1x), Lam Gods (1x), Jezus Christus (1x), Jezus (1x), ruiter op het witte paard (1x), grote Herder (1x), Geest (1x)

God wordt het vaakst aangesproken met 'Here'. De andere namen die gebruikt worden om God te noemen of aan te spreken zijn God, Christus, Heilige Geest en Lam. Andere

namen worden één keer gebruikt, dat zijn Leidsman, Hogepriester, Ruiters op het witte paard en Grote Herder.

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 1, Gebed 1	Genade (2x), Gunst (3x), Uw Woord (5x), Eeuwigheid (1x)
Dienst 1, Gebed 2	Uw Woord (2x), genade (1x)
Dienst 2, Gebed 1	Woord (7x), genade (4x), eeuwigheid (2x)
Dienst 2, Gebed 2	Woord (2x), Genade (2x),
Totaal	Woord (16x), Genade (9x), Gunst (3x), Eeuwigheid (3x)

5 Het Woord van God wordt maar liefst 16x genoemd in de gebeden. De genade van God wordt 9x benoemd en Zijn gunst en eeuwigheid worden elk drie keer genoemd.

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

10 Er worden ongeveer 1300 woorden van de 3300 gebruikt om een typering te geven van wie God is. God wil²⁸⁴ spreken²⁸⁵ en door het Woord mensen bekeren²⁸⁶ /heil bewerken.²⁸⁷ Hij gebruikt daarvoor de predikanten om Zijn Woord aan de gemeente te laten klinken.²⁸⁸ God is een alwetende God. Hij weet hoe het gaat in het (geestelijke)²⁸⁹

284 'Here, U wilt weer spreken vanuit de hoge hemel' (p55, r2)

285 'Here, zo brengt U ons deze morgen, te midden van het rumoer der wereld, in Uw huis. Want U gaat spreken. U gaat spreken door middel van Uw eigen woord tot de gemeente.' (p59, r2)

286 En juist onder de prediking van het woord wilt U grote wonderen doen, het grote wonder van de wedergeboorte; wilt U werken. ' (p55, r8)

287 En, Here, om dat te bewerken bent U nog steeds aan het werk hier op aarde en laat Gij Uw knechten uitgaan met het Woord wat U gegeven hebt tot bekering van zondaren. (p58, r20)

288 En, Here, Gij hebt Uw knecht geholpen om de preken te mogen voorbereiden en hebt daar enig licht over gegeven en nu worden wij geroepen om dit woord aan de gemeente uit te dragen' (p59, r4)

289 En, Here, dan kent U toch de ganse gemeente: de kinderen, de jongeren en de ouderen. U weet wie daar nog buiten staan. Wilt U het anders maken. U weet, Here, voor wie dit een grote zaak is.' (p58, r5)

leven²⁹⁰ van de mensen en wat ze bezighoudt,²⁹¹ bijvoorbeeld ook in hun worsteling met de zonde.²⁹² Hij kent vooral het hart van de mens door en door.²⁹³

God is bezig met Zijn werk of raad²⁹⁴ ten uitvoer te brengen, daarin laat Hij zich niet tegenhouden en Hij zal Zijn werk afmaken.²⁹⁵ Hij heeft als doel om een grote menigte te verzamelen aan de oevers van de glazen zee.²⁹⁶ (Op. 16,1) Dit zal Hij doen door de
5 reinigende kracht van het bloed van Jezus Christus.²⁹⁷ Zo maakt Hij mensen zalig²⁹⁸ en het zal zijn tot Zijn eer.²⁹⁹

290 'En U weet ook wat dat voor hem betekent, om dat een plek te geven. U weet ook de pijn die hij heeft.' (p57, r17) en 'U kent zorgen en noden, verdriet, rouw en smart.' (p60, r12)

291 'Here, U weet toch wat er in de stilte soms afgetobd en gezocht wordt.' (p56, r19)

292 'Uw kent degenen die bekleed zijn, maar die met pijn en verdriet de vuile vlekken elke keer weer zien.' (p58, r9) en U kent ook de strijd van Uw volk en kinderen, hoe ze elke keer weer hun witte klederen bezoedelen en vuil maken met hun zonde.' (p55, r35)

293 'Want, Here, U weet wie er nog een gesloten hart heeft. U weet nog wie er onbekeerd is. (p55, r7) en 'En, Here, U weet hoe het in haar hart ligt.' (p60, r24)

294 Want, Here, dit woord laat ons zien wat er allemaal gaande is in deze wereld en wat er met name tot een climax zal komen in het laatste der dagen, voordat U zal komen op de wolken des hemels om te oordelen de levenden en de doden. Maar dwars door alles heen volvoert Gij Uw raad' (p59, r7)

295 'Maar, Here, als U een goed werk begonnen bent, dan zult U dat toch ook voleindigen. (p55, r22)

296 'want U bent toch nog steeds de ruiter op het witte paard die rondgaat in deze wereld om Uw volk te vergaderen uit het ganse menselijk geslacht. Want, Here, U hebt het grote doel voor ogen. Dat was de vreugde die U voorgesteld was, dat er straks aan de oevers van de glazen zee een schare zal staan die niemand zal tellen. Ze zullen bekleed zijn met lange witte klederen. Zij zullen hun klederen gewassen hebben in het bloed van het Lam en zij zullen daar zingen: 'De zaligheid zij onze God, en het Lam!'. En, Here, om dat te bewerken bent U nog steeds aan het werk hier op aarde en laat Gij Uw knechten uitgaan met het Woord wat U gegeven hebt tot bekering van zondaren.' (p55, r14)

297 'En U hebt het gezegd: 'Al wie tot Mij komt zal ik geenzins uitwerpen.' Hoe slecht de toestand ook is, hoe diep we ook gevallen zijn, hoe groot de schuld ook is, maar het bloed van Jezus Christus reinigt van alle zonden.' (p58, r11)

298 'En daar gaat U toch plaats voor maken, Here, zodat er een volk op aarde is, zoals het gisteren in de X-kerk nog gezongen is: 'Moede kom ik, arm en naakt, tot een God die zalig maakt'. (p55, r27)

299 'Het is toch Uw werk, Here. ... Het zal zijn tot Uw eer, want het is het boek des levens, des Lams, van voor de grondlegging der wereld.' (p62, r8)

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

Er worden ongeveer 200 van de 3100 woorden gebruikt om God te danken. Er zijn twee onderwerpen waarvoor gedankt wordt, voor de leiding van God en voor de verkondiging van het Woord van God. Hij wordt gedankt voor Zijn leiding in het leven eenmaal in het geval van een bevalling³⁰⁰ en tweemaal in een medische behandeling.³⁰¹ Er wordt gedankt voor de verkondiging³⁰² en dan met name de genadeverkondiging.³⁰³

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

Er wordt in de gebeden geen lofprijzing tot God gericht.

10 *Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?*

Er worden 1500 van de 3100 woorden gebruikt om iets te vragen aan God. God wordt vooral gevraagd of Hij geloof wil geven en geestelijke leiding. Er wordt ook gevraagd of Hij verschillende personen of situaties wil gedenken en Hij wordt meermaals gevraagd om Zijn zegen, leiding en nabijheid. Er wordt een enkele keer gevraagd om kracht en
15 troost.

300 'We willen U ook hartelijk danken dat er in de kring van de gemeente weer een kind geboren is. U hebt A en B rijk gezegend met de kinderzegen.' (p56, r29)

301 'We mogen U danken, Here, dat de chemokuren effect mochten hebben en de tumoren mochten slinken. En, Here, nu kan zij geopereerd worden,' (p60, r30)

'We willen U ook hartelijk danken dat het zo goed mocht gaan met D. Ze moest weer onderzoek ondergaan. Dat was best spannend voor haarzelf, voor E, voor haar ouders. Maar, Here, U gaf een verblijdende uitslag. Het bloed was goed en alles lijkt normaal te zijn. Here, wie had dat ooit kunnen denken: twee jaren geleden en de tijd zijn we doorheen gekomen. U hebt kracht gegeven en, Here, U hebt het wel gemaakt tot hiertoe. Wat zullen we dan U vergelden voor al die weldaden die U geschonken hebt.' (p61, r7)

302 'Hartelijk dank dat we zo Uw Woord mochten horen en brengen.' (p58, r15)

'En, Here, Gij hebt Uw knecht geholpen om de preken te mogen voorbereiden.' (p59, r4)

303 'Maar we hebben vanmorgen toch de bloedfontein mogen prediken, en die is elke dag open. En daar mogen we elke dag terecht.' (p58, r10)

In de vraag om geloof klinkt soms de vraag om bekering³⁰⁴ tot het geloof en soms de vraag om versterking³⁰⁵ van het geloof, soms wordt er in dezelfde zin gevraagd om zowel bekering als versterking.³⁰⁶

5 De vraag om geestelijke leiding ligt vaak in het verlengde van de vraag om geloof. Er wordt gevraagd of God een gelovige houding in afhankelijk³⁰⁷ en dankbaarheid³⁰⁸ wil geven. Er wordt ook gevraagd om geestelijke leiding in het verstaan van Gods wil³⁰⁹ en wat er in geestelijke zin gebeurt.³¹⁰

Er wordt aan God gevraagd of Hij mensen wil gedenken die ziek zijn³¹¹ of op een andere manier lijden, maar ook in algemene zin.³¹²

10 De leiding van God wordt gevraagd bij het groeien van aan pasgeboren kind, het doen van schoolexamens en het samenbrengen van de mensen in het kerkgebouw.

De zegen van God wordt meermaals gevraagd over de verkondiging van het Woord³¹³ en het werk van de zondagschool.³¹⁴

304 'En Here, wilt U het verlevendigen wat U zelf hebt gewerkt. En zoudt U ook willen geven, Here, dat deze aangrijpende boodschap – want dat is het ook – nog een middel van zijn om zondaren tot bekering te brengen.' (p60, r4)

'Wilt U het anders maken [voor wie er nog buiten staan] *' (p58, r6) *toevoeging door ESvdHeide

305 'Maar zoudt U willen versterken wat U zelf begonnen bent en wilt U doorwerken en doorleiden opdat (we) het grote wonder mogen leren kennen om als een verloren zondaar te leren vluchten tot die bloedfontein Christus.' (p55, r25)

306 'Wilt U onze kinderen en onze jongeren vasthouden en wilt U verloren zonen en dochters terugbrengen in het rechte spoor, Here. En dat er maar veel afhankelijkheid mag zijn bij vaders en moeders om de kinderen op te voeden bij Uw Woord. Gedenk ook gebroken gezinnen en gezinnen waar spanningen kunnen zijn.' (p56, r24)

307 'En dat er maar veel afhankelijkheid mag zijn bij vaders en moeders om de kinderen op te voeden bij Uw Woord'

308 'Geef dat in het hart van de ouders, maar ook in het hart van D en dat ze U daar hartelijk voor mag danken. U bent die grote Herder die zich wil ontfermen, ook over kinderen, naar de trouw van Uw verbond. En, Here, dat ze dat ook zo mag leren zien in haar jonge leven.' (p61, r12)

309 En wilt U waarmaken wat we gisteren samen nog hebben opgelezen: 'Heer, ai, maak mij Uwe wegen door Uw Woord en Geest bekend. Leer mij hoe die zijn gelegen en waarheen G'Uw treden wendt'.

Geef dat ook aan onze broeder Van E, Here.' (p57, r12)

310 'Ach, Here, en dan bidden wij U of U ons door Uw Heilige Geest wil leiden in het luisteren en in het spreken. Dat onze ogen opengaan voor de tijd waarin we leven, de omstandigheden waarin we leven en wat er geestelijk gaande is.' (p59, r15)

311 'Gedenk de zieken in ons midden, de langdurig zieken, de ernstig zieken. Degenen die worstelen met psychische zwakten en moeiten.' (p60, r19)

312 'Gedenk zo ook alle andere kinderen in ons midden, onze jonge mensen in de branding van de tijd' (p61, r16)

313 'Here, wilt U dit woord dan uit genade zegenen. Zegen ook het werk van de zondagschool en brengt U ons ook vanavond weer samen om een ander deel van Uw Woord te mogen overdenken.' (p62, r9)

314 'Geef dat het [verkondiging van het Woord] vanavond opnieuw mag gebeuren. Zegen ook het werk van de zondagschool.' (p58, r15)

Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?

In één van de vier gebeden klinkt er een schuldbelijdenis. Er wordt schuld beleden over dat de mens van nature geneigd om te luisteren naar ‘de beesten, die ook heden ten dage in de wereld zijn.’³¹⁵

5 Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

In twee van de vier gebeden klinkt een klacht tot God. Er wordt geklaagd over de duisternis,³¹⁶ de werken van het beest³¹⁷ en over het lijden van zieken³¹⁸ uit de gemeente.

5.3.2. Weergave van het godsbeeld

10 De naam van God is ‘Here’. Hij wordt aangesproken in Zijn Drie-eenheid, voornamelijk in God, Christus en Heilige Geest.

God spreekt door Zijn Woord tot de mens en daarvoor maakt Hij gebruik van predikanten. God maakt het zelf mogelijk dat het Woord mag klinken. Hij wil dat mensen zich bekeren en Hij wil ze reinigen van hun zonden. Dit doel van God kan niet tegengehouden worden. De macht om het geloof te schenken ligt bij God. Hij wil ook geestelijke leidinggeven in
15 het leven van gelovigen, dat doet Hij duur hun houding te vernieuwen en door Zijn wil bekend te maken.

Het helpt bij verschillende situaties om deze gewoonweg voor te leggen aan de Here, daarmee wordt gevraagd of God de mensen in een bepaalde situatie wil ‘gedenken’, bijvoorbeeld bij zieken maar ook bij de jongeren die examens moeten maken.

20 De tegenstand in het werk van God is de zonde en het Beest, de macht van God overstijgt echter beiden.

315 ‘want van nature volgen wij de draak. Van nature zijn wij overgevoelig om te luisteren naar de stemmen van de beesten, die ook heden ten dage in de wereld zijn.’ (p60, r7)

316 ‘Here Jezus Christus, misschien is het wel heel donker geworden bij Uw volk en kinderen. Ja, Here, misschien zijn er wel in ons midden die met Heman moeten zeggen: ‘Ik ben doodbrakende’, zo donker, zo duister, alles zo toegesloten, hopeloos, verloren.’ (p56, r5) ‘

Hoe donker kan het soms wezen.’ (p60, r20)

317 ‘Dat is begonnen in het paradijs, toen de mens gevallen is. En het is doorgegaan en het wordt steeds sterker en ... steeds heftiger naarmate de dag van de wederkomst dichterbij komt. Here, de draak doet zijn werk. En het beest uit de zee doet zijn werk. En het beest uit de aarde doet zijn werk.’ (p59, r17)

318 ‘Ze is gekomen in de laatste fase van haar leven. Ze ligt op bed. Ze komt er niet meer af en eet niet meer.’ (p60, r21)

‘maar het zal een zware operatie zijn. En ze zal ook niet weten hoe zij daaruit zal komen. En deze week zal zij een beslissing moeten nemen.’ (p60, r32)

5.3.3. Controle door analyse derde dienst

Vraag 1: Hoe wordt God aangesproken?

Subvraag 1.1: Wat is de eerste aanspraakvorm voor God in het gebed?

Gebed	Eerste aanspraak
Dienst 3, Gebed 1	Here
Dienst 3, Gebed 2	Here

De eerste aanspraak is opnieuw consequent 'Here'.

- 5 Subvraag 1.2: Hoe wordt God nog meer aangesproken of genoemd in het gebed en in welke frequentie?

Gebed	Aanspraakvorm en genoemde namen of titels van God (frequentie)
Dienst 3, Gebed 1	Here (30x), Heilige Geest (2x), mijn Herder (1x), Almachtige (1x), Lam Gods (1x), Here der Here (1x), Koning der Koningen (1x), Jezus (1x), Christus (1x), Koning (1x), mijn Here (1x), mijn God (1x), Christus (1x)
Dienst 3, Gebed 2	Here (6x), Lam (4x), lieve Here (1x), gekruisigde Christus (1x), Jezus (3x), Geest (1x)
Totaal	Here (36x), Lam (4x), Jezus (4x), Heilige Geest (2x), mijn Herder (1x), Almachtige (1x), Lam Gods (1x), Here der Here (1x), Koning der Koningen (1x), Christus (1x), Koning (1x), mijn Here (1x), mijn God (1x), Christus (1x), lieve Here (1x), gekruisigde Christus (1x), Geest (1x)

God wordt het vaakst aangesproken met 'Here', ander meervoudig voorkomende namen van God in het gebed zijn: Lam, Jezus en Heilige Geest. De meeste andere aanspraakvormen zijn variaties op deze vier namen. Naast deze namen en variaties wordt God ook nog aangesproken met 'Mijn Herder', 'Almachtige' en 'Koning'.

10

Vraag 2: Welke eigenschappen van God worden genoemd in het gebed?

Subvraag 2.1 Welke eigenschappen van God worden genoemd?

Gebed	Eigenschappen
Dienst 3, Gebed 1	Woord (12x), genade (2x)

Dienst 3, Gebed 2	Woord (4x), genade (1x)
Totaal	Woord (16x), genade (3x)

Er worden slechts twee verschillende eigenschappen van God genoemd in het gebed, Zijn Woord en Zijn genade.

Subvraag 2.2 Welke typering wordt er gegeven van God (handelingen/daden/intenties)?

Gebed	Typering (Handelingen/daden/intenties)	Welke typering wordt er gegeven van God
Dienst 3, Gebed 1	'Want, Here, de oudste zuster van onze gemeente hebt U uit dit leven weggenomen vorige week zondag.' (p63, r3)	God heeft de macht over de dood
	'En dat wilt U nog schenken en daarom mag ook deze morgen het Woord weer klinken tot de kinderen, de jongeren en de ouderen van de gemeente en gasten die in ons midden mogen zijn, hier in de kerk en ook thuis als we mee mogen luisteren. U komt vanmorgen opnieuw met een Woord!' (p63, r24)	God wil spreken door Zijn Woord
	'horen dat U, o Lam Gods, de Here der Heren bent, de Koning der koningen, die al die vijanden overwonnen hebt en dwars da ... door alles heen Uw raad volvoert en zondaren zalig maakt.' (p63, r30)	God is de allergrootste Koning en heeft alle vijanden overwonnen. Hij is zo machtig dat Hij Zijn plan door alles heen kan uitvoeren. God maakt zondaren zalig.
	'Ja, Here, dat U alles overwonnen hebt in een weg van bitter lijden en sterven.' (p64, r6)	Jezus is de overwinnaar op alles
	'U weet van hen...al ... van hen allen af, Here' (p64, r21)	God is alwetend

	'want aan Uw zegen is alles gelegen.' (p64, r23)	De mens is afhankelijk van de zegen van God
	'Inmiddels mag hij weer op zaal zijn en als U het geeft mag hij binnen afzienbare tijd weer naar huis.' (p64, r7)	God heeft de macht om iemand te genezen
Dienst 3, Gebed 2	'want het Lam, dat staat nog als geslacht. Het Lam werkt nog. En als U het geeft, mogen wij vanavond de gemeente dat Lam weer prediken als de gekruisigde Christus die hoog opgeheven moet worden in de prediking.' (p66, r7)	God bepaalt of er gepreekt kan worden over de gekruisigde Christus

Drie typering van God in de eerste gebeden naar voren kwamen, zijn ook aanwezig in Dienst 3: (1) God spreekt door Zijn Woord en Hij geeft het als Zijn Woord gepreekt mag worden. (2) God is machtig, Hij heeft de macht over dood en ziekte omdat Hij heeft overwonnen aan het kruis. Zijn macht blijkt ook Zijn plan wat Hij zal uitvoeren, ondanks alle tegenstand. 3) Hij kent de mens en Hij weet van de situatie van elk van hen.

Vraag 3: Wat is het doel van het gebed?

Subvraag 3.1: Waar wordt God voor gedankt?

Gebed	Dank	Waar wordt God voor gedankt?
Dienst 1, Gebed 1	'Here, U hebt over hem willen waken. En de medicijnen mochten in het ziekenhuis aanslaan. Inmiddels mag hij weer op zaal zijn en als U het geeft mag hij binnen afzienbare tijd weer naar huis. Here, U bent zo goed voor hem geweest en dat mag hij ook ondervinden in het ziekenhuis.' (p64, r26)	Leiding (genezing)
	'Here, er is ook reden om U hartelijk te danken. D en E werden opnieuw verblijd met de geboorte van een kind. U gaf een gezonde zoon, F, een broertje van G, H, I en J.' (p65, r1)	Leiding

Dienst 1, Gebed 2	-	-
----------------------	---	---

God wordt gedankt voor Zijn leiding in het leven van mensen. Het gaat om een zieke waarin God goed voor Hem is geweest en om een gezin waarin God een zoon heeft gegeven.

Subvraag 3.2: Waarvoor ontvangt God lofprijzing?

Gebed	Lofprijzing	Waarvoor ontvang God lofprijzing?
Dienst 3, Gebed 1	'Here, wat hebt U dit gezin hiermee rijk gezegend. Wat hebt U betoond Uw vleugelen over hen uit te breiden. U hebt E de kracht gegeven om het kind ter wereld te brengen. En, Here, ze mocht er doorheen komen. En nu, hebt U hun opnieuw een kind geschonken.' (p65, r2)	Zegen/ Leiding
Dienst 3, Gebed 2	-	-

- 5 God ontvangt lofprijzing voor de wonderlijke daad en zegen van het schenken van een kind.

Subvraag 3.3: Wat wordt er gevraagd aan God?

Gebed	Vraaggebed	Wat wordt er gevraagd aan God?
Dienst 1, Gebed 1	'En, Here, dan dragen wij de rouwdragende familie hartelijk aan U op.' (p63, r8)	Gedenken
	'En wij bidden U Here, U die de Almachtige zijt, zoudt U dit Woord, dit eenvoudige woord, willen gebruiken opdat er in dit nageslacht nog mensen tot waarachtige bekering mogen komen. Here, wat zou dat groot zijn. Dat deze roepstem ook geheiligd mag worden in de kring van de familie.' (p63, r10)	Geloof (bekering)

	'We dragen in het bijzonder B aan U op.' (p63, r13)	Gedenken
	'Here, wij bidden U wilt U met haar zijn en haar sterken en kracht geven ook voor de tijd die voor haar ligt. En gedenk ook de kleinkinderen, de achterkleinkinderen, de broers.... de ... de neven en nichten die nog in leven mogen zijn en, Here, zoudt U alstUblieft deze roepstem willen heiligen, maar ook aan ons.' (p63, r16)	Nabijheid/ Gedenken
	'Here, zoudt U zo vanmorgen in ons midden willen zijn. En dat het Woord gezegend mag worden. Ja, dat we toch ook het ontdekkende Woord leren geloven. Wilt U dan met ons zijn, Heilige Geest, in ons midden. Open zondagsharten en schenk dat geloof dat het Woord wat tot ons komt, dat dat wordt toegeëigend en toegepast in ons eigen leven zodat wij gaan verstaan wie wij van nature zijn, maar dat wij ook mogen horen wie U, Here Jezus Christus, bent voor een diep verloren mensenkind. Ja, Here, dat U alles overwonnen hebt in een weg van bitter lijden en sterven. O, dat we U mogen leren kennen als die Here en die Koning, zodat we met een Thomas mogen leren uitroepen, gewerkt door de Heilige Geest: 'Mijn Here en mijn God!' Ja, dat die enkele woordjes van onze tekst: 'En die mèt hen zijn' eens toegepast mogen worden en dat het ook tot troost mag zijn voor Uw volk en kinderen in de strijd van het leven.' (p64, r1)	Nabijheid/ Zegen/ Geloof/ Geestelijke leiding
	'En zoudt U uit genade in die nooddrift willen voorzien en zoudt U een zegen willen geven, Uw koninkrijk willen uitbreiden en Uw kinderen willen onderwijzen. Sterk Uw knecht, geef hem woorden om te spreken en dat hij dat mag doen in een diep besef dat hij door U gezonden is om tot de gemeente spreken. Dat Uw knecht dan weg zal vallen op de kansel en dat de gemeente mag verstaan dat	Geloof/ Zegen/ Geestelijke leiding/ Woord

	U het bent die deze morgen tot de gemeente spreekt.’ (p64, r13)	
	‘Here, gedenk alle andere rouwdragenden in ons midden die korter of langer geleden bij het open graf hebben gestaan. Gedenk de zieken in ons midden, de langdurig zieken, de ernstig zieken.’ (p64, r19)	Gedenken
	‘Ach, Here, en zoudt U het willen zegenen.’ (p64, r223)	Zegen
	‘En, Here, dan bidden we in het bijzonder voor onze broeder C die... Here, wilt U hem, met hem zijn en geef dat die... dit niet nog een keer zal plaatsvinden. En, Here, dat de ware dankbaarheid maar in zijn hart mag zijn. En dat ook U op deze dag tot hem wil spreken door middel van Uw Woord.’ (p64, r29)	Nabijheid/ Leiding/ Geestelijke leiding
	‘Here, geef ze daarbij maar de wijsheid en een afhankelijk leven. Wil U ze zelf onderwijzen door Uw Woord opdat het onderwijs wat ze van U mogen krijgen in alle eenvoud aan hun kinderen mogen doorgeven.’ (p65, r6)	Geestelijke leiding
	‘Gedenk alle gezinnen in ons midden, al onze jongens en meisjes, ook degenen die in blijde verwachting mogen zijn. Geef dat alles goed mag blijven gaan tot het einde toe. Wees ook met onze jonge mensen, ook als we vanavond een preekbespreking zullen houden over de preek van deze morgen. Wilt U ook dat eenvoudige werk nog zegenen en in de harten van onze jonge mensen willen werken. Here, zo zijn onze ogen op U. Wilt U alles wat ons kan hinderen wegnemen en wilt U in ons midden zijn als Eén die dient.’ (p65, r10)	Leiding/ Geestelijke leiding/ Zegen
Dienst 3, Gebed 2	‘Here, zoudt U alstublieft dit woord nog willen zegenen. Dat het nog tot bekering van zondaren mag zijn.’ (p66, r2)	Zegen/ Geloof
	‘Lieve Here, betoon nog van ons af te weten.’ (p66, r6)	Gedenken

	'O, laat het tot zegen mogen zijn. En dat ook in onze gemeente deze zucht gehoord mag worden: 'Geef mij Jezus, of ik sterf, want buiten Jezus is geen leven, maar een eeuwig zielsverderf.' (p66, r10)	Zegen/ Geestelijke leiding
	'En dat dit woord ook tot troost mag zijn voor degenen in de strijd. Here, brengt U toch het juiste woord op de juiste plaats. En wilt U de stille naprediker zijn, mag er nog een nalezing zijn, Here. En dat we vanavond elkaar weer mogen ontmoeten.' (p66, r13)	Troost/ Geestelijke leiding
	'Wilt U ook het werk van de zondagschool zegenen die voor de laatste keer van dit seizoen samen zal komen. Here, wilt U in die jonge kinderharten werken door Uw Geest en door Uw Woord.' (p66, r15)	Zegen/ Geestelijke leiding

Er worden 800 van de 1500 woorden gebruikt om iets te vragen aan God. In deze gebeden wordt God opnieuw vooral gevraagd om geloof, geestelijke leiding en of Hij verschillende personen wil gedenken. De vraag om zegen klinkt ook meermaals.

Subvraag 3.4: Waarover wordt er schuld beleden aan God?

Gebed	Schuldbelijdenis	Waarover wordt er schuld beleden aan God?
Dienst 3, Gebed 1	-	-
Dienst 3 Gebed 2	-	-

5 Er is geen schuldbelijdenis in het gebed.

Subvraag 3.5: Waarover wordt er geklaagd tot God?

Gebed	Klaaggebed	Waarover wordt er geklaagd tot God?
Dienst 3, Gebed 1	'Here, wat zijn wij als gemeente toch weer bepaald bij de kortstondigheid van het leven.' (p63, r2)	Lijden

	'En er zal een grote lege plaats in haar leven komen. En daarbij zal ze ook ervaren dat ze zelf ook een weduwe is en al lange tijd haar man niet heeft.' (p63, r14)	Lijden
	'Here, zo komen wij tot U met al onze zorgen en noden, onze geestelijke nood en de tijdelijke nood.' (p64, r12)	
	'als er medicijnen moeten worden ingenomen en als kuren moeten worden gebruikt, als er therapieën moeten worden gevolgd.' (p64, r21)	Lijden
	'onze broeder C die in het ziekenhuis moest worden opgenomen, zelfs op de ic kwam te liggen door de bijniercrisis.' (p64, r24)	Lijden
Dienst 3, Gebed 2	'Want, Here, als we dat Lam nou niet kennen en we moeten nog zulke zware tijden gaan meemaken, hoe zullen dan toch staande kunnen blijven? Dat gaat niet, Here. En daarom zou U nog willen redden die ten dode wankelen, ook onder onze jonge mensen.' (p66, r3)	Onzelfstandigheid van de mens

Er wordt in verhouding meer geklaagd in Dienst 3 ten opzichte van dienst 1 en 2. Er wordt vooral geklaagd over het lijden van de mens in geval van ziekte en dood. Er klinkt ook een klacht over de verlorenheid van de mens zonder God.

5.3.4 Conclusie

- 5 In de derde dienst komen de gegevens grotendeels overeen met de conclusies die waren getrokken aan de hand van de analyse van de gebeden van Dienst 1 en 2.

6. Conclusie

De hoofdvraag van dit onderzoek is: ‘Hoe verhouden de godsbeelden die te herkennen zijn in vrije gebeden die zijn uitgesproken in de erediensten van de Christelijke Gereformeerde Kerken zich tot de theoretische reflectie op het gebed van F.G. Immink, J.

5 Muis en N. Wolterstorff?’

De weergegeven godsbeelden die naar voren zijn gekomen uit de gebeden zijn divers en mede hierdoor onmogelijk weer te geven in één godsbeeld. Het resultaat van het onderzoek wordt weergegeven door de onderlinge overeenkomsten en verschillen tussen de verschillende predikanten weer te geven en daar de inzichten van F.G. Immink,

10 J. Muis en N. Wolterstorff naast te leggen.

6.1 Eindvergelijking

6.1.1. Aanspraak

Het lag in de lijn der verwachting dat in de gebeden van de CGK de drie-eenheid van God genoemd zou worden, er wordt grotendeels trinitarisch gebeden. Vrijwel alle predikanten noemen in hun gebed zowel God/Vader/Here en Jezus en de Heilige Geest, waarmee zij de Drie-eenheid van God weergeven. Dit geldt echter niet voor elk gebed. Bij CGK 2,3 en 6 betreft het vijf van de zes gebeden, bij CGK 1 betreft het slechts 1 van de zes gebeden waarin alle drie personen van de Drie-eenheid worden genoemd of aangesproken. Zowel Immink als Muis behandelen expliciet dat de God van het christendom de drie-enige God is. De drie-eenheid van God is een identiteitsbepalende eigenschap volgens Muis³¹⁹ en Immink stelt dat: ‘Wie zich in het gebed richt tot de God van het christendom, richt zich tot de drie-enige God.’³²⁰ Daarmee is niet gezegd dat in elk gebed de drie personen van de drie-eenheid genoemd moeten worden, maar het benoemen/aanspreken van Vader, Zoon en Heilige Geest kan ook niet structureel ontbreken in de christelijke gebedspraktijk.

25

Volgens Immink is de manier waarop God aangesproken wordt veelzeggend voor het beeld dat de bidder heeft van God en voor de inhoud van het gebed. Wie God bijvoorbeeld aanspreekt als Schepper, vertrouwt op- en doet een beroep op Zijn Scheppingsmacht.³²¹ In de geanalyseerde gebeden is de eerste aanspraak vrijwel uitsluitend ‘Here/Heer’ of

³¹⁹ Cf. #2.2.3.4.2. Gods eigenschappen, relaties, handelingen en emoties

³²⁰ Cf. #2.1.3.1. Triniteit en gebed

³²¹ Cf. #2.1.3.2. De Vader en het gebed

‘Vader’, al dan niet in de combinatie met ‘in de hemel’. Het is aannemelijk dat de gebeden met als eerste aanspraak ‘Here’ Hem bedoelen aan te spreken met de Godsnaam.³²² De toevoeging ‘in de hemel’ is een aansluiting bij de eerste aanspraak in het Onze Vader, dit is het duidelijkst waar deze eerste aanspraakvorm geheel overgenomen wordt: ‘Onze
5 Vader in de hemel’. Het aanspreken van God als Vader gebeurt in de veronderstelling dat men God als kind mag aanspreken in verbondenheid met Jezus Christus.³²³

In de eerste aanspraak van het gebed wordt in CGK 1, 2 en 3 meermaals God aangesproken met het woord ‘Vader’. Bij CGK 4, 5 en 6 is dit niet het geval. Bij de twee laatstgenoemde kerken wordt God zelfs helemaal niet genoemd of aangesproken met het
10 woord ‘Vader’. De eerste aanspraak in het Onze Vader komt in deze gebeden dus in zijn geheel niet voor.

Er is een duidelijk verschil tussen de hoeveelheid verschillende namen die voor God gebruikt worden. Bij CGK 1 worden er bijvoorbeeld ongeveer tien verschillende namen gebruikt om God aan te spreken en bij CGK 3 zijn dat er bijna veertig.

15 *6.1.2. Eigenschappen*

Muis noemt als vijf identiteitsbepalende eigenschappen van God: Zijn liefde, heiligheid, rechtvaardigheid, macht, en eeuwigheid. Zonder deze eigenschappen zou God Zichzelf niet zijn.³²⁴ Immink noemt Zijn barmhartigheid, genade, liefde, heiligheid en majesteit als meest wezenlijke eigenschappen van God.³²⁵ Wolterstorff richt zich in Zijn reflectie
20 vooral op het spreken en luisteren van God.³²⁶

Uit de analyse komt naar voren dat de liefde en de macht van God worden door vrijwel alle predikanten worden benoemd. CGK 6 vormt hierin de uitzondering als het gaat om de liefde van God, CGK 4 is hierin de uitzondering als het gaat om de macht van God. De heiligheid en eeuwigheid van God worden niet door alle predikanten genoemd in het
25 gebed. De eeuwigheid van God wordt wel genoemd in de gebeden van CGK 2,3,5 en 6 maar niet in die van CGK 1 en 2. De heiligheid van God wordt alleen genoemd in de gebeden van CGK 3 en 5.

³²² Cf. #2.2.3.2.2. De Godsnaam

³²³ Cf. #2.2.3.2.1. Vader

³²⁴ Cf. #2.2.3.5. Kenmerken van God

³²⁵ Cf. #2.1.2.2. De zin van het gebed

³²⁶ Cf. #2.3.1.5. God als Luisteraar & #2.3.1.8. God als Iemand die spreekt

De rechtvaardigheid van God wordt bij géén van de predikanten genoemd in het gebed. Een mogelijke verklaring voor het feit dat alle predikanten de liefde en macht van God noemen, is dat dit eigenschappen zijn waar meermaals een beroep op wordt gedaan. In
5 de gebeden wordt er niet of nauwelijks een beroep gedaan op de heiligheid, eeuwigheid en rechtvaardigheid van God.

Van de eigenschappen die Immink noemt komen de liefde en genade van God bij alle predikanten voor. Daarnaast klinkt er bij alle predikanten ook de goedheid van God als eigenschap van God. De majesteit en/of het Koningschap van God komt bij de gebeden
10 van CGK 2,3, 5 en 6 meermaals naar voren maar ontbreekt in de gebeden van CGK 1 en 4. De barmhartigheid van God wordt alleen expliciet genoemd bij CGK 3.

Alle predikant noemen of spreken uit dat God spreekt door Zijn Woord. In de analyse is het noemen van Gods Woord als eigenschap gerekend en zodoende wordt het spreken van God het vaakst genoemd als eigenschap van God.

15 Wanneer er teksten geciteerd worden uit de Schrift of uit een lied, dan worden de vertalingen gebruikt die gehanteerd worden in de standaardliturgie. De liturgie blijkt een bepalende factor voor de woordkeuze.

6.1.3. Doel van het gebed

20 Wolterstorff expliciteert in zijn analyse wat impliciet in de gebeden aanwezig is.³²⁷ Zijn werkwijze werd in de analyse grotendeels gevolgd. De gebeden zijn opgedeeld in de vijf categorieën dankgebed, lofprijzing, vraaggebed, schuldbelijdenis en klaaggebed. Bij elke categorie wordt de vraag gesteld: 'Wie is God volgens dit uitgesproken gebed?'

Alle gebeden van de predikanten bevatten elementen van danken, vragen en klagen. Het vraaggebed maakt bij alle predikanten het grootste deel uit van het gebed. Dat varieert
25 nog wel van een kwart van het totale gebed, tot driekwart van het totale gebed.

Elke predikant klaagt dus wel eens in het gebed. Immink heeft verwezen naar de Bijbelse grond van het klagen tot God. Hij ziet de klacht vaak gepaard met een lofprijzing op een van de eigenschappen van God waarop men vanuit de klacht een beroep doet. Juist in besef van de macht, majesteit en goedheid van God.³²⁸ Het klagen in de geanalyseerde

³²⁷ Cf. #2.3.1.1. Het project: liturgische theologie

³²⁸ Cf. #2.1.2.2. De zin van het gebed

gebeden zijn (t.o.v. de klaaggebeden in de Psalmen) vrij voorzichtig geformuleerd. In de geanalyseerde gebeden is de combinatie van het klaaggebed en de lofprijzing vrijwel afwezig, bij meerdere predikanten komt de lofprijzing zelfs niet of nauwelijks voor.

Alle predikanten veronderstellen dat God aanwezig kan zijn bij mensen in het vraaggebed, of ze danken God voor Zijn getoonde aanwezigheid. Uit de gebeden komt ook naar voren dat God veranderend kan ingrijpen in de werkelijkheid van de mens.

De predikanten geven ook weer dat het geloof door God geschonken wordt, Hij wordt hiervoor gedankt of om gevraagd. God schenkt het geloof.

Elke predikant en bijna elk gebed bevat een vorm van een schuldbelijdenis. Wolterstorff heeft erop gewezen dat het doen van schuldbelijdenis veronderstelt dat God Zichzelf kwetsbaar heeft gemaakt voor onrecht.³²⁹ Uit de geanalyseerde gebeden komt naar voren dat de mens zondigt tegenover God en ongehoorzaam aan Hem is, daarin doet de mens Hem tekort.

Wolterstorff heeft erop gewezen dat God ervoor kan kiezen om niet te luisteren.³³⁰ Hij ziet het als een belangrijk onderdeel van de liturgie om, net als in de Psalmen, aan God te vragen of Hij wil luisteren en/of de gebeden wil verhoren.³³¹ In de gebeden wordt er nauwelijks gevraagd om verhoring van het gebed. Dit gebeurt slechts vijf keer in het totaal van 18 gebeden en alleen bij CGK 3, 4 en één enkele keer bij CGK 5. In de andere gebeden wordt er kennelijk stilzwijgend vanuit gegaan dat God luistert naar het gebed.

Naast de genoemde overeenkomsten zijn er ook nog enkele opvallende verschillen. Een expliciete lofprijzing komt niet voor in de gebeden van CGK 4 en 5, en nauwelijks bij CGK 6. De lofprijzing is dus niet bij alle predikanten een onmisbaar element van het gebed.

Het deel van het gebed dat bestaat uit dankgebed varieert ook sterk: bij sommige gebeden ligt het percentage onder de 5% terwijl bij andere gebeden het percentage ligt rond de 30%.

6.2. Disclaimer

Dit onderzoek is uitgevoerd door zes gebeden te analyseren van elk van de zes uitgekozen predikanten. In totaal maakt dit onderzoek gebruik van 36 gebeden en daarmee is de

³²⁹ Cf. #2.3.1.3. God als Kwetsbare

³³⁰ Cf. #2.3.1.5. God als Luisteraar

³³¹ Cf. #2.3.1.7. God als welwillende Hoorder

kwantiteit van de gegevens beperkt. In de conclusie staan dan ook geen harde uitspraken over wat er 'structureel' van belang is bij de ene predikant of wat 'structureel' ontbreekt bij de andere predikant, daarvoor is de reikwijdte van dit onderzoek te beperkt. Zes gebeden uit drie verschillende diensten is daarvoor ontoereikend.

5 Dit onderzoek had als doel om de verhoudingen van de verschillende godsbeelden weer te geven. Dat is gedaan door gebruik te maken van de inzichten van Immink, Muis en Wolterstorff, daarmee is een methode opgesteld voor gebedsanalyse. Met deze methode is o.a. gekeken naar de vijf identiteitsbepalende eigenschappen van God volgens Muis: Zijn liefde, Zijn heiligheid, Zijn rechtvaardigheid, Zijn macht en Zijn eeuwigheid. Dit
10 betekent niet dat deze eigenschappen in elk gebed moeten worden benoemd. Deze gegevens zijn gebruikt om de verhoudingen weer te geven, niet om een checklist voor het gebed te creëren.

Het gebed is een intieme geloofspraktijk. Ik heb de analyses naar eer en geweten uitgevoerd en zonder bijbedoelingen. De focus van dit onderzoek is hierin niet om kritiek
15 te leveren op andermans gebed maar om weer te geven welk godsbeeld naar voren komt in het beluisteren van de gebeden.

6.3. Aanzetten voor vervolgonderzoek

De ruimte die er ligt op het gebied van gebedsanalyse is, ook na dit onderzoek, nog altijd groot. Voor vervolgonderzoek zijn er in ieder geval drie mogelijkheden:

- 20 (1) Dit onderzoek zou herhaald kunnen worden onder een groter aantal predikanten binnen de CGK om de bevindingen van dit onderzoek verder te kunnen toetsen.
- (2) Dit onderzoek is toegepast op de vrije gebeden in de eredienst. Ditzelfde onderzoek zou ook toegepast kunnen worden op de liturgische gebeden of de formuliergebeden om de verschillen en overeenkomsten te onderzoeken tussen
25 het vrije gebed en het formuliergebed.
- (3) De methode voor gebedsanalyse in dit onderzoek is opgesteld met behulp van de inzichten van Immink, Muis en Wolterstorff. De methode zou door verdere literatuurstudie verrijkt kunnen worden met behulp van andere/meer inzichten.

Literatuurlijst

- Amstel, J. van., *Om 'Amen' op te zeggen* (Den Haag: Boekencentrum, 1983).
- Baarda, D. B., *Basisboek kwalitatief onderzoek* (Groningen: Noordhoff Uitgevers, 2013).
- Berkelbach van der Sprenkel, S.F.H.J., *Het gebed: toelichting op de zondagen XLV-LII van de Heidelbergse Catechismus* (Nijkerk: Callenbach, 1948).
- 5
- Block, D.I., *For the Glory of God. Recovering a Biblical Theology of Worship* (Grand Rapids Michigan: Baker Academic, 2014).
- CGK, *Stijlvol samenkomen*, Een beknopte studie naar de invloed van de cultuur op de liturgie (Amsterdam, Buijten en Schipperheijn Motief, 2012).
- 10 Gibson, J., & Earngey, M. (eds), *Reformation Worship. Liturgies from the Past for the Present* (Greensboro: New Growth Press, 2018).
- Immink, G., *Bidden in het besef van Gods tegenwoordigheid* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2016).
- Kuyper, A., *Our Worship, vertaling van 'Onze eeredienst' door H. Boonstra* (Grand Rapids Michigan: Eerdmans, 2009).
- 15
- Lohse, E., *Vater Unser. Das Gebet der Christen* (Darmstadt: Lamber Schneider Verlag, 2012).
- Muis, J., *Onze Vader: christelijk spreken over God* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2016).
- 20
- Meyer-Blacnk, M., *Das Gebet* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2019).
- Oskamp, P., *De weg van de liturgie: tradities, achtergronden, praktijk* (Zoetermeer: Meinema, 1998).
- Velden, M.J.G. van der., *Als wij samenkomen: liturgie in de gereformeerde traditie* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2000).
- 25
- Wainwright, G., *Doxology: the praise of God in worship, doctrine and life* (New York: Oxford University Press, 1984).
- Wegman, H.A.J., *Riten en mythen: liturgie in de geschiedenis van het christendom* (Kampen: Kok, 1995).

Witvliet, J.D., *Worship seeking understanding. Windows into christian practice* (Grand Rapids Michigan: Baker Academic, 2003).

Wolterstorff, N.P., *De God die wij aanbidden: op verkenning in de liturgische theologie* (Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, 2019).

- 5 Wolterstorff, N.P., *Hearing the Call: liturgy, justice, church and world: essays* (Grand Rapids Michigan: Eerdmans, 2011).